

**O.B.Sultanov, T.F.İskəndərov,
Q.İ.Bəşirov, R.Z.Xəlilov, S.Ə.Ağayev**

QƏDİM DÜNYA TARİXİ

(Didaktik materiallar)

VI sinif üçün dərs vəsaiti

Bakı – 2010

Redaktor: **Mais İsrail oğlu Əmrahov**
tarix elmləri doktoru, professor

Rəyçilər: **Vəli Hüseyn oğlu Əliyev**
AMEA-nın müxbir üzvü,
tarix elmləri doktoru, professor

Pərviz Şahin oğlu Səfərov
tarix elmləri namizədi, dosent

O.B.Sultanov, T.F.İskəndərov, Q.İ.Bəşirov, R.Z.Xəlilov, S.Ağayev.
Qədim dünya tarixi (didaktik materiallar). VI sinif üçün dərs vəsaiti.
Bakı, “Nurlan”, 2010, 208 s.

4702000000

N – 098 – 2010 *Qrifli nəşr*

© «Nurlan», 2010

ÖN SÖZ

Hazırda ölkəmizdə uğurla həyata keçirilən təhsil islahatında yeni tədris resurslarının yaradılması istiqamətində mühüm tədbirlərin görülməsinə xüsusi önəm verilir. Çünki müasir tələblərə cavab verən tədris resursları olmadan məktəbliləri dövrün standartlarına uyğun bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələndirmək, milli və ümumbəşəri dəyərlər zəmnində formalaşan demokratik düşüncəli gənclər yetişdirmək mümkün deyil. Bu işdə ağırlıq mərkəzi dərslərin üzərinə düşsə də digər təlim vasitələrinin, o cümlədən dərş vəsaitlərinin də mühüm rolu vardır. İnteraktiv təlim texnologiyası ilə aparılan dərslərdə dərşlik əsas bilik mənbəyi funksiyasını tam şəkildə saxlaya bilmədiyi, təlimdə tədqiqat metodlarına (şagird – tədqiqatçı, müəllim – bələdçi) üstünlük verildiyi bir şəraitdə əlavə informasiya mənbələrinə ciddi ehtiyac yaranır. Bunlardan lazımi materialların axtarılıb-tapılması və təlim prosesində onlardan məqsədyönlü şəkildə istifadə olunması məsuliyyəti isə müəllimin üzərinə düşür. Bu işdə müəllimin işini yüngülləşdirmək və şagirdlərin alternativ tədris materiallarına olan ehtiyacını müəyyən qədər ödəmək məqsədilə ayrı-ayrı siniflər üçün müxtəlif məzmunlu didaktik materiallardan ibarət dərş vəsaitləri hazırlamağı qərara aldıq. Bu həmin istiqamətdə atılmış üçüncü addımdır (Birinci vəsait 2008-ci ildə VII sinif üçün buraxılmış “Orta əsrlər tarixi”, ikinci vəsait isə 2009-cu ildə V sinif üçün buraxılmış “Ata yurdu” adlı didaktik materiallardır).

Vəsait hazırlanarkən VI sinfin qüvvədə olan tarix proqramı əsas götürülərək oradakı mövzuların hər birinə aid ayrı-ayrı mənbələrdən götürülmüş məzmunca fərqli bir neçə mətn verilmişdir. Bu mətnlər seçilərkən səy edilmişdir ki, aşağıdakı kimi təlim məqsədlərini həyata keçirmək mümkün olsun:

- insanın təbiətlə qarşılıqlı əlaqəsini, qədim cəmiyyətlərin iqtisadi inkişafını, sosial və siyasi quruluşlarının müxtəlif formalarını işıqlandırmaq;

- qədim dövrün görkəmli şəxsiyyətlərinin tarixdəki rollarını göstərmək;

- şagirdlərdə despotik idarə formaları, qanunlar, demokratiya, respublika, dini inanclar və bu kimi anlayışlar barədə aydın təsəvvürlər yaratmaq;

- qədim xalqların hər birinin bəşər tarixinin gedişində müəyyən pozitiv izlər qoyduğunu konkret materiallar əsasında açmaq, şagirdlərdə tolerianlıq, geniş dünyagörüşü, humanist hisslər formalaşdırmaq.

Vəsaitin quruluşu həmçinin imkan verir ki, şagirdlərin aşağıda göstərilən bacarıqlarının formalaşdırılması sahəsində iş aparılsın:

- müxtəlif məzmunlu illüstrativ materiallardan bilik mənbəyi kimi istifadə etmək, onların məzmununu açmaq;

- müxtəlif ölkələrdəki tarixi təzahürləri müqayisə etmək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək;

- tarixi təzahürləri, hadisələri, şəxsiyyətləri dəyərləndirmək, onlara münasibət bildirmək;

- mübahisə etmək və öz fikrində qalmaq;

- tarixi mənbələri analiz və sintez etmək, ümumiləşdirmələr aparmaq;

- hadisələri zamanca və məkanca hədudlandırmaq, tarixi-coğrafi obyektlərin yerləşdiyi əraziləri müəyyənləşdirmək.

Komperasiyaya aid sual və tapşırıqlar:

1. Gördüyünüz səhnəni sözlə təsvir edin.
2. İnsan nə üçün ildırımın qarşısında əyilmişdir?
3. İnsan ildırımın onu öldürməsinə nə ilə izah edə bilər?
4. Sağdakı şəklə əsasən dinin meydana gəlməsini sübut edin.

Ayı ovu

1. İnsanlar ayını necə ovlayırlar?
2. Bu ayını tək adam öldürə bilərmi?
Cavabınızı əsaslandırın.

İnsanların xarici görkəmi

*Bir milyon il (1), 100 min il bundan əvvələ yaxın (2),
30 min il bundan əvvəl (3) yaşamış insanların başları*

1. Şəkildəki insanın kəllələrini bir-birilə ardıcılıqla müqayisə edlin. Onların zahiri görkəmindəki dəyişiklikləri təsvir edin və bunların səbəbini göstərin.

Bizon və onun öldürdüyü ovçu (Altamir mağarasındakı şəkillərdən)

1. Şəkildə təsvir olunan səhnəni nəql edin.
2. Bizonun yaralandığı nədən görünür?
3. Ovçu bizonu nə ilə yaralamışdır?

2. İBTİDAİ ƏKİNÇİLİK VƏ MALDARLIQ. İJTİMAİ ƏMƏK BÖLGÜSÜ

Maldarlığın başlanması

İtlər kamçadalların¹ yeganə ev heyvanları idi... və onlar çoxlu it saxlayırdılar. Onları balıq sümükləri və balığın, eləcə də ov heyvanlarının qalıqları ilə yemləyirdilər... onlardan qışda qoşqu heyvanı kimi də istifadə edirdilər. Bir it təxminən iki pud yükü aparır. Onlar xizəklərə adətən dörd cütdən səkkiz cütə qədər it qoşurlar. İtlər dayanmadan qaçaraq 15 saat ərzində 100 verst yol gedirlər.

*Хрестоматия по истории
древнего мира, Москва,
1987, стр. 13*

Sual və tapşırıqlar:

1. İnsanların ilk olaraq nə üçün iti əhilləşdirdiklərini izah edin.
2. Qədim insanların itlərdən hansı məqsədlərlə istifadə etdiklərini göstərin.
3. Kamçadallar digər insanlardan fərqli olaraq itlərdən daha hansı məqsədlərlə istifadə edirdilər?
4. Kamçadalların itlərdən qoşqu vasitəsi kimi istifadə etmələrini nə ilə izah edə bilərsiniz?
5. İnsanların itdən sonra hansı heyvanları – xırdabuynuzlu, yoxsa iribuynuzlu heyvanları əhilləşdirdiklərini deyin və bunu izah edin, əsaslandırın.
6. Məntiqi ardıcılığı müəyyənləşdirin: 1) ətə olan tələbatın daha dolğun ödənilməsi; 2) ox və kamanın ixtirası; 3) iri heyvan balalarının tutulub saxlanması; 4) maldarlığın meydana gəlməsi.

¹ Kamçadallar – Kamçatkanın qədim əhalisi.

Əkinçiliyin başlanması

Tarla bu yaxınlarda əmələ gəlmişdi.... Çəpərlənmiş böyük ərazini çarpaz çığırlar sahələrə bölmüşdü. Bu sahələrdə çox səliqəli yerləşdirilmiş yarımdairəvi xeyli hündür ləklər uzanırdı... Hər bir ləkdə müxtəlif bitkilər əkilmişdi... Mən gördüm ki, bütün bunlar çox sadə, ən primitiv əmək alətləri ilə böyük zəhmətlə əldə edilir: 2 uzunluğunda olan uzun sivri paya.. və 1 uzunluğunda olan dar bellə. Torpağın becərilməsi prosesi belə idi: iki, üç, yaxud daha çox kişi sıraya durub payaları bir dəfəyə imkan daxilində daha çox dərinə sancırlar, sonra isə torpağın uzunsov qaymasını bir dəfəyə qaldırırlar, daha sonra bütün sıralar qaymanı bellə çevirirlər. Bir neçə adam payalarla bu qaymaları daha xırda hissələrə bölürlər. Onların dalınca gələn qadınlar lək düzəldirlər və hətta torpağı əlləri ilə toz halına salırlar.

*Хрестоматия по истории
древнего мира, Москва,
1987, стр.16*

Sual və tapşırıqlar:

1. Tarlanın ilk əkinçilik dövrünə yox, nisbətən sonrakı dövrə aid olduğunu necə müəyyənləşdirə bilərsiniz?
2. Torpağı çevirmək üçün kişilərin istifadə etdiyi paya ilə insanların ilk əmək alətləri arasındakı oxşarlığı tapın.
3. Niyə yeni təsərrüfat sahəsini – əkinçiliyi qadınlar kəşf etdilər? Bu təsadüf idi, yoxsa burada nə isə bir qanunauyğunluq vardı?
4. İlk əkinçilik niyə toxa əkinçiliyi adlanırdı və nə üçün onunla qadınlar məşğul olurdular?
5. İbtidai əkinçilərin həyatına aid kiçik oçerk (hekayə) yazın.
6. Əkinçiliyin nə üçün yığıcılıqdan meydana gəldiyini izah edin.
7. Əkinçiliyin meydana gəlməsi ilə daimi oturaq həyata

keçid arasındakı əlaqəni açıqlayın.

Ağac xış

*Daş dişli
sümük oraq*

toxa ilə işləyən qadın

Sual və tapşırıqlar:

1. Bu alətlərin hər birindən nə məqsədlə istifadə edildiyini deyin.
2. Toxa ilə xışın oxşar və fərqli cəhətlərini göstərin.
3. Xış əkinçiliyi hansı dövrə aiddir?

*buynuzdan düzəldilmiş
toxa ucluğu*

Toxuculuq

...Otdan.... xalça, yapıncı, kisə və başqa ev əşyaları toxuyurlar...tor üçün sap əyirəndə qadınlar daha çox zəhmət çəkirlər. Onların həmin işi elə uzundur ki, bir qadın yayda ərinə tor üçün kifayət edəcək sapı zorla əyirir...

Bir neçə cavan oğlan və qız yerdə oturub hindqozu ağacının yarpaqlarından həsir toxuyurlar və onları dam düzəldən adamlara verirlər.

*Хрестоматия по истории древнего
мира, Москва, 1987, стр16*

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənədə əsasən toxuculuqla daha çox kimlərin məşğul olduğunu müəyyənləşdirin.
2. Deyə bilərsinizmi, tor kişilərə nə üçün lazım idi?
3. Haqqında söhbət gedən adamların məşğuliyyət növlərini, təxminən harada yaşadıklarını, dənizə, çaya, yaxud gölə yaxın və ya uzaq olduqlarını müəyyənləşdirin, gəldiyiniz nəticəni

əsaslandırın.

4. Maldarlığın inkişafı ilə toxuculuğun inkişafı arasındakı əlaqəni göstərin.

U.L.Q.Morqan qəbilə və tayfa haqqında

...Qəbilə meydana gəldikdə qohumlar bir-biri ilə ana xətti üzrə bağlı oldular. Qədim qəbilədə törəyənlərin sayı qadın xətti ilə məhdudlaşdı...

Nəsil kişi xətti ilə hesablananda qəbilə bütün şəxsləri əhatə elədi...

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.18

Sual və tapşırıqlar:

1. Nəslin kişi xətti ilə hesablanması nə vaxt baş verdi və buna nə səbəb oldu?
2. Tuncdan istifadə ilə birinci və ikinci böyük ictimai əmək bölgüsü arasındakı əlaqəni açın.
3. Məntiqi ardıcılığı müəyyənləşdirin: 1) xıç əkinçiliyinin meydana gəlməsi; 2) qonşuluq icmasının yaranması; 3) qoşqu vasitəsi kimi heyvanlardan istifadə olunması; 4) pay torpaqlarının meydana gəlməsi.

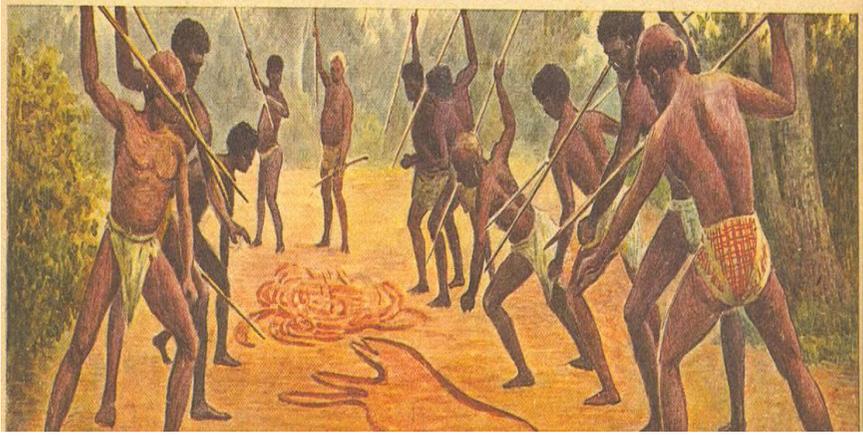
Sual və tapşırıqlar:

1. Bu şəkillərin hansında qonşuluq icması təsvir olunub?
2. Şəkillərə əsasən qəbilə icması ilə qonşuluq icmasının oxşar və

fərqli cəhətlərini göstərin.

3. İBTİDAİ İJMADAN MƏDƏNİYYƏTƏ

İbtidai icmaların dini təsəvvürləri

Avstraliyalılar ovdan qabaq

1. Avstraliyalı ovçuların hərəkətlərini təsvir edin.
2. Sizcə, bu mərasim ovdan sonra, yoxsa əvvəl icra edilirdi? Nə üçün?
3. Ovçuların bu hərəkətləri ilə məşğuliyyətləri arasındakı əlaqəni tapın.
4. Ovçuların rəqsinin mənasını izah edin.
5. Ovçuların silahlarını təsvir edin. Bu silahlarla ovçuların rəqsi arasındakı əlaqəni izah edin.

4. İL HESABI

Hicri qəməri il – $\frac{\text{hicri qəməri il}}{33} + 622 = \text{müasir təqvim ili}$

Məsələn: $1420 - \frac{1420}{33} + 622 = 1999.$

Miladi təqvim ilini hicri təqvim ilinə çevirmək üçün formül

Müasir təqvim ili - 622 + $\frac{\text{müasir təqvim ili} - 622}{32} = \text{hicri qəməri il}$

Məsələn: $2000 - 622 + \frac{2000 - 622}{32} = 1421$

Hicri günəş təqvim ilini miladi təqvim ilinə çevirmək üçün formül

Hicri günəş ili + 622 (yaxud 621)¹ = müasir təqvim ili

Məsələn: $1342 + 621 = 1963$

yaxud: $1342 + 622 = 1464$

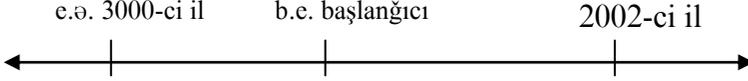
Sual və tapşırıqlar:

1. Hicri təqvim ili nə deməkdir? Bu təqvim ili hansı tarixi hadisə ilə əlaqədardır?
2. 2003-cü ilin hicri təqvimlə neçənci il olduğunu tapın.
3. 750-ci il hicri təqvimlə neçənci il olmuşdur?
4. Hicri 1280-ci ili miladi təqvim ilinə çevirin.

¹ 21 martdan 31 dekabrədək hicri günəş təqvimi ilinə 621 rəqəmi, 1 yanvardan 20 martədək isə həmin təqvim ilinə 622 rəqəmi əlavə edilir.

Xronoloji tarixlərin hesablanması

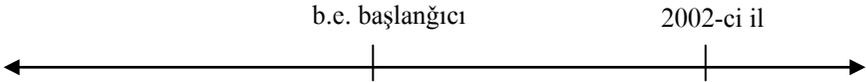
1. Qədim Misirdə Şimal və Cənub çarlıqlarının birləşməsi neçə il bundan qabaq baş verib?

2. «Bir hadisə digərindən», məsələn, ilk Olimpiya oyunları Roma şəhərinin əsasının qoyulmasından neçə il əvvəl baş verib?

$$\text{E.ə.776-cı il} - \text{e.ə. 753-cü il} = 23 \text{ il}$$

3. Növbəti hadisə, məsələn, Misir fironu Coserin ilk pilləli piramidasının tikilməsi 4650 il əvvəl baş vermişsə, bu neçənci ilə təsadüf edir?

5. QƏDİM MİSİR DÖVLƏTİNİN YARANMASI

Herodot Qədim Misirin coğrafi mövqeyi haqqında

6. Misirin özünün dəniz sahilinin uzunluğu 60 sxendir. Mən Plinfin körfəzindən tutmuş Kasi dağının birləşdiyi Serbonida gölünə qədər bütün sahil boyunu Misir sayıram, 60 sxeni buradan saymaq lazımdır. Axı, torpağı az olan xalqlar öz torpaqlarını orgiyalarla¹, torpağı xeyli çox olanlar stadiyalarla², daha çox torpaqlılar – parasanqlarla (fərsənglərlə)³, ən çox torpağı olanlar isə sxenlərlə⁴ ölçürlər. Parasanq 30 stadiyaya, (Misir ölçüsü) olan sxen isə 60 stadiyaya bərabərdir. Buna görə də Misir sahillərinin uzunluğu 3600 stadiyaya bərabərdir.

8. Misir Helipoldan başlamış ölkənin içərilərinə doğru daralır. O, burada bir tərəfdən şimaldan cənuba dalbadal Qırmızı dənizə doğru uzanan Ərəbistan dağları ilə həmsərhəddir. Bu dağlarda daş karxanası var ki, Memfis piramidaları üçün daşı oradan yarıb aparmışlar. Orada dağlar qurtarır və deyildiyi kimi, Qırmızı dənizə burulur. Eşitdiyimə görə bu dağları ən geniş yerindən aşıb qərbə doğru getmək üçün iki ay lazımdır. Deyirlər ki, dağların şərq sərhədlərində buxur bitir. Həmin dağlar bu cürdür. O biri, Liviya tərəfində qayalı və «möhkəm olmayan qumlara basdırılmış» dağlar uzanır. Bu dağlar da Ərəbistan dağları kimi şimaldan cənuba doğru uzanırlar. Beləliklə, (bu yerlər Misirə məxsus olduğundan) Misir Heliopoldan başlamış daha geniş deyil, amma, (Nilin) axarı boyu on dörd günlük yoldan ibarət dar bir ölkədir. Xatırladılan dağların arasındakı ərazi düzənlikdir və mənim ölçümə görə, ən dar yerdə Ərəbistan dağları ilə Liviya dağları arasındakı məsafə 200 stadiyadan artıq deyil. Misir buradan başlayaraq yenə genişlənir. Bu ölkənin təbii xüsusiyyətləri dediyim kimidir.

¹ Bir orgiya – 1,776 m-dir

² Bir Attika stadiyası – 177,6 m-dir

³ Bir Parsonq (fərsəng) – 5549 m-dir

⁴ Bir Misir sxeni – 445,20 m-dir

10. Beləliklə, kahinlərin məni inandırdıqları, özümün də düşündüyüm kimi, adı çəkilən bu ərazinin böyük hissəsi ancaq (yaxın vaxtlarda əmələ gəlməlidir) və axıdılıb gətirilmiş torpaqdan ibarətdir. Doğurdan da, məndə belə təsəvvür əmələ gəldi ki, Memfisdən cənuba doğru adları çəkilən dağların arxasında yerləşən düzənlik vaxtı ilə dəniz körfəzi olmuşdur. (Nəhəng Misir düzənliyini indi adını çəkəcəyim xırdaca dərələrlə müqayisə etmək mümkünsə), İlion bölgəsindəki vadilər, Efes yaxınlığındakı Tefraniya və İeandr dərəsi kimi Memfisdən cənuba doğru xatırladığım dağlar arasında yerləşən düzənlik də vaxtı ilə eynən dəniz körfəzi olmuşdur. Axı, gətirdiyi torpaqla özünə vadi açan bu çayların heç birini eninə görə Nil mənəsinin tək bircə qolu ilə müqayisə etmək olmaz (amma onun beş belə qolu vardır).

*Herodot. Tarix. I hissə, B.,
Azərbaycan. 1998, səh. 96-97*

Sual və tapşırıqlar:

1. Herodotun təsvir etdiyi Misiri xəritədə göstərin.
2. Misirin böyük bir hissəsinin necə əmələ gəldiyi haqqında Herodotun söylədiyi fikrin doğruluğunu təsdiq etmək üçün dərsləyinizdə fakt varmı? Varsa, göstərin?
3. Məndəki ölçü vahidlərini müasir ölçü vahidləri ilə müqayisə etməklə ən qədim Misirin ərazisi haqqında yetərli təsəvvür əldə etməyə səy göstərin.

Metenanın tərcümeyi-halından

Metenanın tərcümeyi-halı qədim padşahlığın sonunda geniş təşəkkül tapmış müvafiq qəbildən olan ilk sənədlərdən biri kimi, habelə Misir dövlətinin yaranmasının ilk dövrlərində yazılı abidələr az olduğundan qorunub saxlanılan tarixi mənbə kimi zəruridir. Metena üçüncü sülalənin hakimiyyətinin sonu – dördüncü sülalənin hakimiyyətinin əvvəllərində (e.ə. 2900-cu ilə yaxın) yaşamışdır. Onun məzarının üstündəki heroqlif yazılarında onun iş fəaliyyətindən danışılır və sağlığında

qazandığı əmlakı sadalanır. Bu da dövlət aparatının strukturunun müəyyənləşdirilməsini, eləcə də iqtisadi-sosial vəziyyətin bir sıra xüsusiyyətlərini aşkara çıxardır. Xarakterik haldır ki, hakim təbəqədən çıxan bu əyanın var-dövlətinin əsas mənbəyini firon tərəfindən verilən torpaq mülkləri və bəxşişlər təşkil edirdi.

Metenanın aldığı miras:

Ona atası hakim və mirzə İnpuemanxanın əmlakı miras verilmişdir: nə taxıl vardır, nə də hər cür ev əmlakı, yalnız insanlar vardı, xırda mal-qara vardı.

Metenanın karyerası:

o, yeyinti anbarlarının ilk mirzələrindən olub. (?),

Əmlak yeyinti anbarlarının rəisi. (?),

(o), öküz nomarxının hakimi olandan sonra öküz nomunun nomarxı olub¹,

o, bütün padşah mahudunun rəisi olub,

o, Perket² məskunlarının hakimi olub...

o, Dep³ nomarxı olub,

Perm və Persepanın möhkəmləndirilmiş böyük hakimi,

Saisanın⁴ nomarxı...

Metenanın topladığı əmlak:

Çoxsaylı çar adamları ilə 200 arur sahə: ruhlar məbəbindən müqəddəslərə hər günlük yüz çörək qurban verilirdi. Çar anası Enmaatxara: uzunluğu 200 dirsək, eni 200 dirsək olan təchiz olunmuş ev tikilib. Yanında gözəl ağaclar əkilib. Orada böyük gölməçə salınıb. Gölməçənin ətrafında əncir və üzümlük salınıb. O, burada çar sənədlərində olduğu kimi yazılıb; burdakı adlar da çar sənədlərindəki kimidir. Ağaclar və nəhəng üzümlük salınıb ki, burada çoxlu şərab hazırlanır. O, divarların içərisində 2000 arur üzümlük saldırıb, ağaclar əkdirib.

¹ Aşağı Misirin VI nomu (Ksoisski)

² Ərazinin adı

³ Əvvəllər aşağı Misirin VI nomuna daxil olub; həmin dövrdə müstəqil nom olmuşdur

⁴ Aşağı Misirin V nomu (Saiski)

**Qədim Misir tarixini əks etdirən daş üzərində
heroqlif yazı (Qahirə – Misir muzeyi)**

Sual və tapşırıqlar:

1. Metenanın tərcümeyi-halına əsasən qədim Misir dövlətinin tarixindən nəyi öyrəndiniz?
 - a) onun məzarının üstündəki heroqlif yazılara və Metenanın aldığı mirasın həcminə görə.
 - b) Metenanın vəzifə pillələrinə uyğun surətdə ona məxsus olan əmlakın artmasına görə.

Herodot qədim Misir hökmdarları haqqında

99. Kahinlərin dediklərinə görə, Misirin birinci hökmdarı Min Memfisin müdafiə bəndini çəkdiymişdir. Axı, əvvəllər bütün çay qumlu dağların ətəyi ilə Liviya tərəfə axırdı. Min isə Nil döngəsində bənd qurub, onu Memfisdən təxminən 100 stadiya yüksəltməyi əmr etmişdir. O, köhnə məcranı qurutmuş, çayı dağlar arasından (düzənliyin) ortasına keçirtmişdir. Misirin birinci hökmdarı Min bənd sayəsində qurudulmuş torpaqda indi Memfis adlanan şəhərin əsasını qoymuşdur... Hökmdar şəhərdə Hefestin böyük və son dərəcə diqqətəlayiq ibadətəgahını ucaltmışdır.

100. Minin ardınca 330 hökmdar gəlir ki, kahinlər onların adlarını mənə öz kitablarına əsasən sadaladılar.

101. Kahinlərin dediyinə görə, sonuncu hökmdar Meriddən

başqa qalan Misir hökmdarlarının heç biri özünə şöhrət qazandıra bilən heç bir (diqqətəlayiq) iş görməmişdir. Hökmdar Merid isə Hefestin şimala baxan astanasını tikdirib, göl üçün xəndək qazılmasını buyurub, bu göldə piramida ucaldıraraq özündən yadigar qoymuşdur.

102. Buna görə də mən həmin hökmdarlar haqqında susub, onların varisi olan Sesostris adlı hökmdara keçirəm. Kahinlər belə deyirlər ki, Seostris hərbi gəmilərdə Ərəbistan körfəzindən keçib müharibəyə getmiş və Qırmızı dənizdə yaşayan xalqları tabe etmişdir. O, suyun dayazlaşması nəticəsində gəmilərin keçməsi mümkün olmayan yerlərə çatana qədər irəliləmişdir. Kahinlərin dediyinə görə, o, Misirə qayıdanda quru yolda qarşısına çıxan bütün xalqları tabe etmişdir. Sesostris onların torpağında hökmdardan, onun vətənidən, özünün bu xalqları silah gücünə necə tabe etməsindən bəhs edən üstü kitabəli xatirə dirəkləri qoymuşdur.

103. Sesostris Asiyadan Avropaya addayıb, iskitləri və frakiyalıları tabe edənə qədər materikdən bu cür keçib getmişdir. Mən bilən, Misir qoşunu bundan o yana deyil, elə bu yerlərə qədər gedib çıxmışdır, çünki bu ölkələrdə həmin dirəklərdən indi də vardır, daha uzaq ölkələrdə isə belə dirəklər yoxdur. Sesostris buradan geriyyə, cənuba dönmüş və Fasis çayına çatanda qoşunun bir hissəsini orada qoyub getmişdir. Mən məhz Sesostrisin özünün mü qoşun hissələrini burada qoyduğunu, yoxsa uzun sürən hərbi yürüşlərdən yorulmuş olan hərbiçilərin özlərinin könüllü olaraq Fasis çayı ətrafında məskunlaşdıqlarını dəqiq söyləyə bilmirəm.

*Herodot. Tarix. 99.100.101.102.103.
B., Azərənəşr. 1998. səh. 127-128*

Sual və tapşırıqlar:

1. Misrililərin öz tarixlərini sevdiklərini və ona qayğı göstərdiklərini sübut edin: azı iki-üç faktla.
2. Misirin qadın hökmdarı Nitokrisin və Meridin fəaliyyətində diqqətə çəkən hansı hadisələr olmuşdur?

3. Hökmdar Sesostrisin istila etdiyi yerləri xəritədə göstərin.
4. Bu istilaların Misirin iqtisadi həyatına göstərdiyi təsiri açıqlayın.

6. QƏDİM MISİR DÖVLƏTİNİN YÜKSƏLİŞİ VƏ TƏNƏZZÜLÜ

Boleslav Prus XII Ramses və onun ailəsi haqqında

XII Romsesin¹ firavan şahlığının otuz üçüncü ilində Misir öz təbəələrini ürəyini iftixar və fərəh hissiylə dolduran iki təntənəli hadisəni bayram edirdi.

Mexir (dekabr) ayında ləl-cəvahiratla bəzənmiş Xonsu² allahı Fivaya³ qayıtdı. O, üç il doqquz ay Bexten⁴ torpağında səfərdə olmuş, Bextereş adlı bir şah qızını sağaltmışdır, özü də təkcə şah ailəsinin deyil, həm də Bexten qalasını əcinələrdən xilas etmişdir.

Farmuti (fevral) ayında isə Yuxarı və Aşağı Misir hakimi, Finikiya və doqquz hökmdarı XII Meri-Amon-Romses⁵ allahlarla (onun özü də allaha bərabərdir) məsləhətləşəndən sonra iyirmi iki yaşlı oğlu Xem Sem-merer-Amon-Ramsesi taxt-tac varisi elan etdi.

Bu xəbər dindar kahinlərin, adlı-sanlı nomarxların⁶, rəşadətli oyunun və vəfali xalqın ürəyindən oldu, məmləkətdə hamı buna sevinirdi. Çünki fironun Het⁷ padşahının qızından olan böyük oğlanlarını cin vurmuşdur. İyirmi yeddi yaşında olan birinci oğlu yetkinlik yaşına qədəm qoyanda ayaqları tutulmuş, ikinci oğlu venasını kəsib ölmüş, əyyaşlığa qurşanmış üçüncü oğlu isə aqlını itirmişdi, özünü meymuna bənzədir, bütün ağaclarda gəzirdi.

Yalnız şahın dördüncü oğlu, baş kahin Amenhotepin qızı, məlikə Nikotrisanın doğduğu Ramses Apis öküzü⁸ kimi güclü,

¹ XII Romses – XX sülalənin (e.ə. 1206-1071-ci illər) axırıncı fironu

² Xonsu – Fivada böyük hörməti olan ay allahı və Mut ilahəsinin oğlu sayılırdı

³ Fiva – Orta və yeni şahlıq dövründə Misirin paytaxtı

⁴ Bexten – Şimali Suriya əyalətlərindən biri

⁵ Xem-Semmerer-Amon-Ramses – XII Romsesin şahlıq adının köhnə yazılış forması

⁶ Nomarxlar – yunanca Misirin bölündüyü nomlar və vilayətlərin hakimləri

⁷ Hetlər – e.ə. II-I minillikdə Kiçik Asiya və Şimali Suriyanın mərkəzi vilayətlərindən yaşamış xalq

⁸ Apis öküzü – Memfis baş allahı olan Ptah allahı məbədidəki müqəddəs öküz. Ptah sənət və sənətkarlığın himayəçisi hesab olunurdu

şir kimi qorxmaz və kahinlər kimi müdrik idi. Uşaq vaxtlarından hərbiçilərlə əhatə olunmuş Ramses hələ şəhzadə ikən deyərdi:

- Əgər allahların istəyincə mən şahın kiçik oğlu deyil, firon olsaydım, onda Böyük Ramses¹ kimi hələ Misirə məlum olmayan doqquz ram fəth edərdim. Fivanın özündən də böyük bir məbəd tikərdim, özüm üçünsə elə bir ehram ucaldardım ki, hündür bir palma ağacı yanında qızılgül kolu necə görünərsə, Xeops² məqbərəsi də onun yanında elə görünərdi.

Cavan şəhzadə vəliəhd adı kimi mötəbər bir ad alandan sonra mərhəmətli atasından xahiş etdi ki, onu Menfi³ korpusuna komandir təyin etsin. Əlahəzrət XII Ramses allahlarla – onun özü də allaha bərabərdir – məsləhətləşib dedi ki, razıdır, bu şərtlə ki, taxt-tac varisi hərbi şəraitdə böyük qüvvələrə komandanlıq etmək bacarığını sübuta yetirsin.

Bu münasibətlə Fivadakı möhtəşəm Amon məbədinin baş kahini olan hərbi nazir Sen-Amon-Herhorun sədirliyi ilə şura çağırıldı.

Şura qərara aldı:

Taxt-tac varisi mesore (iyunun əvvəli) ayının yarısında Sebennit⁴ körfəzi yanında Memfis şəhəri ilə Buto şəhəri arasında yerləşən qoşundan on alay yığsın... Döyüşə hazır vəziyyətə gətirilmiş, mühasirə topları və araba karvanı ilə təchiz olunmuş bu on minlik korpusla vəliəhd Qoşen⁵ torpağı və Misir Misir səhrası sərhədi boyunca Memfisdən Xeteməcən uzanan böyük karvan yolu ilə şərqə doğru getsin.

Həmin vaxtda oyunun baş komandanı, Misiri Asiya xalqlarının həmlələrindən qoruyan general Nitoqar Acı göllər⁶

¹ Böyük Ramses, daha doğrusu II Ramses (e.ə. 1317-1251-ci illər) XIX sülalənin fironu – hellərlər aparılan uğurlu müharibələrdə şöhrət tapan axırncı işğalçı şahlardan biri

² Xeops (qədim Misir dilində Xufu) – e.ə. təxminən 2800 il hökmranlıq etmiş IV sülalənin fironu. Məqbərəsi Gizedədir, nəhəng ehram şəklində tikilib, hündürlüyü 146 metrə çatır

³ Menfi – görünür, Memfis korpusu nəzərdə tutulur. Bu korpusa Memfis baş allahı Ptahn adı verilmişdi

⁴ Sebennit körfəzi deltanın şimalında yerləşir. Nilin Sebennit qolu bu körfəzə tökülürdü

⁵ Qoşen – Nilin mənsəbində cənub-şərq tərəfdə yerləşən vilayət

⁶ Acı göllər Süveyş bərzəxində yerləşir. Süveyş kanalı həmin göllərin arasından keçir

tərəfdən vəlihədi qarşılmalı idi. Hər iki ordu – Asiya və qərb orduları Pi-Bailos¹ şəhəri yaxınlığındakı səhrada görüşməli idi ki, Qoşen torpağının fədakar əkinçilərinin çöl işlərinə maneçilik törətsinlər.

Taxt-tac varisi o zaman qalib hesab olunardı ki, Nitaqar onu qəfildən yaxalaya bilməsin, başqa sözlə, desək, vəlihəd bütün alayları irəli çəkib, düşməni tam hazır vəziyyətdə qarşılmalı idi.

Hərbi nazir Herhod şahzadə Ramsesin düşərgəsində olmalı və məşqin gedişi barədə firona şəxsən özü məlumat verməli idi.

Səhranı Qoşen torpağından ayıran sərhəd iki rabitə xətti – Memfisdən Timsa gölünəcən² olan gəmiçilik kanalı və böyük karvan yolu boyunca davam edirdi. Kanal həm də Qoşen torpağından, karvan yolu ilə səhradan keçirdi – hər iki səhranı qova şəklində cızırdı.

*Boleslav Prus. Firon.
3 kitabdan ibarət roman.
B., Yazıçı, 1986, səh.15-
17*

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənədə əsasən Ay allahına olan hörmətin səbəbini göstərin.
2. Mətnə əsasən Misirdə dini müəyyənləşdirin.
3. Fiva nə vaxt Misir dövlətinin paytaxtı olmuşdur?
4. XII Meri-Amon-Ramsesin allahlara bərabər tutulması nəyə işarədir?
5. XII Meri-Amon-Ramsesin firon elan olunmasının Misir xalqının ürəyindən olmasının səbəblərini açıqlayın.
6. Mətnə firon XII Ramsesin ailəsi necə təsvir olunur? Hansı faktları firon ailəsi haqqında yetərli hesab edirsiniz?
7. Vəliəhd Ramsesin hərbi işə meyilli olması və atasının da onu

¹ Pi-Bailos (həqiqətdə Per-Bast, müasir Belbet) Buto şəhəri tərəfindəki şəhər

² Timsa gölü – Qoşen vilayətinin şərq hissəsində, Misirlə Səna yarmadası arasındakı sərhəddə göl. Misiri Asiya tayfalarının hücumlarından qoruyan qala müdafiəsi xətti buradan keçirdi

sərkərdəlik sınaqlarından keçirməsinin səbəblərini göstərin.

Qədim Misir dövlətinin yaranması Herodot qədim Misir və misirlilər haqqında

4... Misirlilər dünyada ilk adamlardır ki, ili fəsillər əsasında on iki hissəyə bölərək, onun müddətini müəyyənləşdirmişlər¹. Kahinlərin dediklərinə görə misirlilər bunu göy səyyarələrinin müşahidəsi sayəsində kəşf edə bilmişlər. Mənə elə gəlir ki, onların ayları hesablama üsulu ellinlərin hesablamalarından daha dəqiqdir, axı ellinlər (təbii ilin) zaman tənəsübünü saxlamaq üçün hər üç ilə bir az artırırılar. Misirlilər isə 12 ayın hərəsini 30 gün hesab edirlər və hər ilin (axırında) bu saydan əlavə 5 gün artırırılar, özü də onlarda ilkin dolanma müddəti (həmişə) eyni vaxta düşür. Onlar iqrar edirlər ki, on iki allah adını misirlilər vermişlər, ellinlər də onlardan götürmüşlər. Eləcə də, ilk dəfə misirlilər allahlara mehrablar tikib, heykəllər və məbədlər ucaldaraq, onların şəkillərini daşlara həkk etmişlər. Bunun belə olduğunu mən çox vaxt gözümlə görüb inanmışam. Misirdə ən qədim zamanlarda hökmdar olmuş adamlardan biri Mindir. Onun dövründə Fiva bölgəsindən başqa bütün (aşağı) Misir bataqlıq olmuşdur və indi Meyida gölündən aşağıda yerləşən torpaqları su basmışdır. Dənizdən çay boyu yuxarıya – gölə doğru indiki vaxtla yeddi günlük yoldur.

5. Ölkə haqqındakı bu hekayətlər mənə tamamilə doğru görünür. Doğrudan da, hər hansı sağlam düşüncəli adam (hətta bu haqda əvvəllər heç nə eşitməmiş olsa belə), ilk baxışdaca ellinlərin gəmilərlə üzüb getdikləri (Aşağı) Misirin (Nilin) töhfəsi olub, son zamanlarda nəşət etdiyinə inanır. Ölkənin göldən yuxarılara doğru üç günlük yoldan sonrakı hissəsi barədə bu məlumata bənzər heç nə danışılmasa da, oranın özü də elə (Aşağı) Misir kimidir. Axı, Misir torpağının xüsusiyyəti belədir: gəmi ilə Misirə gedərək, sahilədən hətta bir gün uzaqlığı məsafədə lot salınsa 11 orgiya dərinlikdə lil çıxarıla bilər. Bu (çay) çöküntülərinin nə qədər dərinə getdiyini göstərir.

Herodot. Tarix.4.5 B.,

¹ Misirin vətəndaşlıq ili iyunun 19-da Sirius (misirlilərdə Sodnet, Sotme) ulduzu doğanda Nilin daşması ilə başlayıb, onun növbəti daşması vaxtına qədər davam etmişdir. İl üç dövrə – daşma, stin və biçin möhlətinə bölünmüşdür

Sual və tapşırıqlar:

1. Misirdə astronomiya elminin inkişaf səviyyəsi haqqında əsaslandırılmış fikir söyləyin.
2. Dünyada ilk dəfə on iki allah adının misirlilər tərəfindən verildiyini nə ilə təsdiq edə bilərsiniz?
3. Sizcə, nə üçün Herodot Misiri Nilin töhfəsi adlandırır?

Barkaldan III Tutmosun əlyazmaları

Bütün xarici ölkələrin sahibkarı Tutmos Aşağı və Yuxarı Misirin çarı Menxeperra Ranın doğma oğlu, onun sevimlisi, nur yağan Qoranlı hakimiyyətinin 47-ci ilinin 3-cü ayının 10-da sel – daşqın... baş verdi.

Mitannanın darmadağın edilməsi haqqında sərgüzəşt

Yuxarı və Aşağı Misirin çarı Menxeperra döyüşlərlə böyük gücü ilə özbaşına hamıdan çoxlu meyitlər törədən ədalətli Allah bir saat içərisində Mitannanın¹ çoxsaylı ordusunu darmadağın etdi, sanki o heç kim olmamışdı... O – Qor, öz qüvvətli qolları ilə ordusuna qala, hakimiyyəti altında olanlara sığınacaq olan, bütün ölkələri istila edən... (Misiri?) tamahkarlardan döyüş meydanlarında qorxmadan xilas və müdafiə edən. Mən Naxarinanın şəhər və kəndlərini darmadağın etdim, onları yandırdım, mənim hökmüm bu yerləri viran qoydu ki, orada yaşayış olmayacaq. Mən onların bütün adamlarını əsir etdim, saysız-hesabsız mal-qaralarını ələ keçirdim. Mən onların taxılını, arpasını, bar verən ağaclarını və bağlarını məhv etdim. Onların ərazisi, onlar vardır... mənim hökmüm onu darmadağın etdi. Budur, mənim hökmüm Asiyanın şimal qurtaracağınadək uzandı. Mən torpaq Allahının² dağlarına sidr ağacından çoxlu gəmilər düzəltməyi əmr etdim.

¹ Suriya və Mesopatamiyanın şimalı

² «Gəbalanın sahibkarı» - finikiyalı Gəbala şəhərinin Allahu

Mitannanın darmadağın edilməsindən sonra fironun cəsədlərinin yeni mədhi

Mənim cənub ölkələrində əleyhdarlarım yoxdur. Şımallılar mənim cəsədlərim önündə də baş əyib gəlirlər. Bunu Ra mənə deyib. O mənə eninə və uzununa torpaqlar verdi. Mən doqquz luku bağladım, dəniz ortasında adaları, yunan adalarını, üsyan edən ölkələrə mən əlimi (hiss elətdirdim?).

Fil ovu

Ra tərəfindən mənə verilən digər qalibiyyətli iş: Ni¹ suvatının yanında o mənə böyük mərdliyini təkrar etməyə imkan yaratdı. O mənə əmr etdi ki, filləri qovub salmaq üçün yeri hazırlayım. 120 (baş) fil sürüsünü salmaq üçün hökmüm çox əziyyətə qatlaşdı. Ağ tac Allahı (tanınandan bəri) belə işi heç bir (Misir) çarı görməmişdi.

Fironun hekayənin həqiqiliyi barədə əminliyi. Mən bunu şişirtmədən dedim; bunda yalan yoxdur; mən Amon – Ranın razılığı ilə bunu etdim. Hansı ki, məni öz faydalı fikirləri ilə ədalətli yola çəkmişdir. O, mənim üçün Misirlə xarici torpaqları birləşdirdi; mənim ovcumun içində (hər şeyi) günəş altında yerləşdirdi.

Megiddoya yürüş

Bir daha təkrar edirəm: qulaq asın insanlar! O mənə birinci yürüşdə Suriyanın ölkələrini verdi. Hansılar ki, yad ölkələrin minlərlə, milyonlarla ən yaxşı nümayəndələri 330 sahibkar hər biri öz qoşunu ilə yüyəndə mənimlə görüşə gəlmişdilər. Budur, onlar Kina düzənliyində düşərgə salıb... (dururdular) və mənim üçün... yaxşı bir vəziyyət yarandı. Mən onların üzərinə atıldım və onlar həmin saatda qaçdılar. Mən onları məhv etdim. Onlar Megiddoya soxuldular və mən onları yeddi ay bağlı zindanda

¹ Ni – Suriyanın şimalında Fərat sahilində şəhər

saxladım. Mən aşağıdakı sözlərlə yalvarana qədər onları bayıra çıxmağa qoymadım: «Ey sahibkarımız, bizə öz nəfəsini ver. Suriyanın ölkələri bir daha sənin üzərinə hücum keçməzlər». Onlar öz divarları önündə mənə təzim edərək dururdular ki, mən onlara həyat verim. Onda mən onları aşağıdakı ifadələrdə and içməyə məcbur etdim: biz Menxeperraya müxənnətlik etməyəcəyik – qoy o daim yaşasın! Ona görə ki, biz onun – sahibkarımızın qüvvəsini, onun bizə arzuladığı həyat nəfəsini gördük. Bunu onun atası (2 torpaq sahəsinin sahibi Amon - Ra) edib, həqiqətən heç bir insan əli bunu edə bilməz. Onda mən əmr etdim ki, onlar şəhərə buraxılsınlar. Onlar hamısı eşşək üstündə getdilər, çünki atlarını əllərindən almışdılar. Mən onların əhalisini və əmlakını Misirə qatdım.

*Хрестоматия по истории
Древнего Востока. М., 1963.
стр. 77-78, 81-82*

Sual və tapşırıqlar:

1. Mətnə Mitannanın darmadağın edilməsi necə təsvir edilib?
2. Mətnə çar Menxeneppanın şücaəti necə əks etdirilib?
3. Mitannanın darmadağın edilməsindən sonra fironu necə mədh etmişlər?
4. Fil ovu haqqında danışın. Onun həqiqət, yoxsa şişirtmə olmasına əsaslandırılmış münasibət bildirin.
5. Meqiddoya yürüşü mətndən öyrənin, sonra öz sözlərinizlə nəql edin.

7. QƏDİM MİSİR MƏDƏNİYYƏTİ

Deltada II Ramzesin igamətgahının mədhi

Salnaməçi Pabes öz ağası salnaməçi Amenomoneyə həyatda cansağlığı, xoşbəxtlik arzu edir! Bu məlumat – ağamı xəbərdar etmək üçündür. Ağama başqa məlumat: «Mən Per-Ramzes-Meriamona gəldim. Onu tamamilə sağ-salamat və çiçəklənən gördüm. Bu gözəl vilayətdir. Buna bənzəri yoxdur, bu Fivani xatırladır, onu (Ra özü)» yaradıb. Həyat üçün əlverişli paytaxtdır, onun torpaqları hər cür sərvətlə zəngindir və (özü də) hər gün ərzaqla təmin olunur. Onun süni gölü (gölcük) balıqla..., çölləri quşlarla doludur. Onun əkin sahələri otlarla yaşıllaşır və onların boyu 0,5 metrə bərabərdir – qolacdır. Bağlarda meyvələr bal dadlı, anbarları buğda və arpayla doludur və onlar göyə qədər qalxır. ...Çəmənlikdə güllər, meyvə bağlarında nar, alma, zeytun, əncir... Kankemanın¹ şərabının şirinliyi balı da ötüb keçir.

«Qora suları»² duz və «pexer» natre verir; onun gəmiləri gəlir, gedir və onda hər gün bol ərzaq olur.

Sözlə deyilməyəcək dərəcədə paytaxda olmaq sevindiricidir, kiçiklər özünü böyük hesab edir. Gedək, səma bayramlarını və ilin gəlişini bayram edək! – Papiuslu kollar, «Qora suları» şosesində, bağçalardan «seber» bitkisi, üzümlərdən çələnglər... paytaxta qədər uzanır.

«Böyük qələbə»nin³ gəncləri hər gün bayram geyimində, yeni şirin zeytun yağı çəkilməmiş saç düzümündə. Onlar öz qapılarının qarşısında durur, onların əlləri Xatop⁴ Allahının

¹ Per – Ramzesdən bir qədər aralıda yerləşən, tez-tez yada salınan üzümlük

² Güman ki, Nilin Pelresiy qolu, daha doğrusu onun yaratdığı sahil gölü

³ Per – Ramzesin təxəllüsü

⁴ Məhəbbət, sağlıq və səma Allahı. Dəndər və Afroditopolda ona təzim edirdilər. Onu öküz buynuzları ilə təsvir edirdilər, çünki öküz müqəddəs heyvan sayılırdı.

məbədinin yaşıllıqları, budaqlarla, «pexer suyu» buketləri ilə dolu idi...

O, User Mat Ra, Sotep-en Ra¹, Misirin Montu², Ramzes, Amonun sevgilisi Allah, gəl, xoşbəxt ol, göz (amma) buranı tərk etmə.

*Хрестоматия по истории
Древнего Востока, М., 1963,
стр. 105-106.*

Sual və tapşırıqlar:

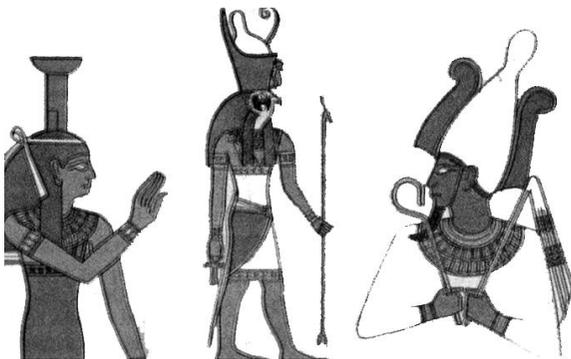
1. Səlnaməçi II Ramzesin igamətgahını necə təsvir edir?
2. Mətnə Meriamona vilayəti necə tərənnüm edilir?
3. Şəhərin var-dövləti, əhalisinin əhval-ruhiyyəsi mətnə necə əks etdirilib?

***Qədim Misirdə «Ölülər Kitabı»nda yer alan dini səhnələrdən biri
(Tarino Misir muzeyi)***

¹ Ramzesin taxt adı

² Bax: 7 qeyd. «III Tutmosun annalları». Ramzes Mont kimi xatırlanır

Qədim Misir allahları Neftis, Harus, Osiris

Herodot qədim misirlilərin adətləri haqqında

35. Nil haqqında kifayət qədər deyildi. İndi mən Misirdən ətraflı danışmaq istəyirəm, çünki başqa ölkələrə nisbətən bu ölkənin əcaib və diqqətəlayiq şeyləri daha çoxdur. Buna görə mən onları daha dəqiq təsvir etməliyəm. Misirin göyü hər hansı başqa ölkələrin göylərinə nisbətən başqa cür olduğu, oranın çayı da özgə ölkə çaylarından bir qism təbii xüsusiyyətləri ilə seçildiyi kimi misirlilərin adət və mərasimləri də başqa xalqların adət və mərasimlərinin hər cəhətdən tam əksinədir. Belə ki, misal üçün, onlarda arvadlar bazara gedib alver edirlər, kişilər isə evdə qalib toxuculuqla məşğul olurlar. Başqa xalqlar toxuma zamanı arğacı yuxarı itələdikləri halda misirlilər aşağı itələyirlər. (Onlarda) kişilər yükü başlarında aparırlar, arvadlar – çiynlərində. Qadınlar ayaq üstə işləyirlər, kişilər çömbəlmiş vəziyyətdə. Təbii ifrazlarını öz evlərində edirlər, amma yeməklərini küçədə yeyirlər. Səbəbi də budur ki, ifraz ədəbsizlik olduğu üçün gizli yerdə etmək, o şey ki, ədəbsizlik deyil, onu da aşkarda görmək lazımdır. (Onlarda) heç bir qadın nə allahların, nə də ilahələrin kahini ola bilməz, kişilər isə bütün allah və ilahələrin (kahini ola bilərlər). Onların oğlanları qocalmış atasını saxlamağa məcbur deyillər, qızları isə istəməsələr də bunu yerinə yetirməlidirlər.

36. Başqa ölkələrdə allahların kahinləri saç uzadırlar, Misirdə isə onlar saçlarını vurdururlar. Başqa xalqlarda ən yaxın qohumlar yas əlaməti olaraq saçlarını kəsdirilər, misirlilər isə əksinə, qohumlarından biri öləndə saç və saqqal uzadırlar, halbuki, adətən saç kəsilməlidir. Başqa xalqlar heyvanlardan ayrı yerdə yaşayırlar, misirlilər isə heyvanlarla birlikdə, bir damın altında olurlar; başqaları buğda və arpa ilə dolanırlar, Misirdə isə bu taxıldan yem kimi istifadə etmək ən böyük eyib sayılır. Orada çörəyi pərinədən bişirirlər ki, bəziləri ona zeyə deyir. Onlarda xəmiri ayaqla, gili isə əllə yoğurmaq dəbdir. Onlar peyini də yığırlar. Başqa xalqlar tənəsül orqanını doğuluşdan necə varsa, eləcə də saxlayırlar, bircə misirlilər, bir də bu adəti onlardan götürən xalqlar, sünnət edirlər. Onlarda

hər kişi iki paltar geyinir, arvadlar isə bircə paltar. Yelkənli halqaları və kəndliləri başqa xalqlar gəminin divarına bayır tərəfdən bağlayırlar, misirlilər isə içəri. Ellinlər öz əlifbalarını soldan sağa doğru yazırlar və hesablamanı da bu istiqamətdə aparırlar, misirlilər isə hərfli də, sayları da sağdan sola yazırlar. Buna baxmayaraq, misirlilər deyirlər ki, onlar sağa ellinlər isə sola doğru yazırlar. Burası da var ki, onlar iki növ yazıdan istifadə edirlər: bunların birini müqəddəs (kahin yazısı), o birini demotik (ümumxalq yazısı) adlandırırlar.

37. Misirlilər bütün xalqlar içərisində allahdan daha çox qorxan xalqdır və adətləri də bax belədir: onlar tunc piyalələrdə içirlər və onu hər gün yuyurlar, özü də tək-tək adamlar deyil, hamı belə edir. Onlar həmişə təzə yuyulmuş kətan paltar geyirlər və bu geyimə xüsusi qayğı göstərirlər. Onlar səliqəni göyçəklikdən üstün tutaraq, tənəsül orqanının təmizliyi üçün sünnet edirlər. Kahinlər hər üç gündən bir bədənin orqanını qırırırlar ki, allaha xidmət zamanı bit və həşərat əmələ gəlməsin. Kahinlər yalnız kətan paltar, (pəpürs) lıgından ayaqqabı geyirlər. Onlara başqa paltar və ayaqqabı geyinməyə icazə verilmir. İki dəfə gündüz, iki dəfə gecə soyuq suda yuyunurlar, bir sözlə, daha başqa, çoxluca adətlərə riayət edirlər. Kahinlər, əlbəttə, çoxluca da, gəlir əldə edirlər. Onlar öz vəsaitlərindən heç nə xərcəlməli olmurlar, çünki, «müqəddəs» çörəyin (bir hissəsini) onlar alırlar, onlara, eləcə də hər gün çoxlu cöngə, ördək əti və çaxırı düşür. Əksinə, balıq yemək, onlara qadağan olunmuşdur. Paxlanı isə misirlilər öz ölkələrində heç əkmirlər, hətta yabanı bitkiləri nə bişirilmiş, nə də çiy yeməzlər. Kahinlər paxlanı görmək belə istəmirlər. Çünki onu natəmiz hesab edirlər. Orada hər allahın, eyni zamanda, bir neçə kahini var. Onlardan biri baş kahin sayılır. Kahinlərdən biri öləndə yeri irsən oğluna keçir.

*Herodot. Tarix, 35, 36,
37. Bakı, Azərnəşr 1998,
s. 107-108.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Dünyanın bir çox xalqlarından fərqli olaraq Misirdə kişi və qadınların əmək bölgüsündə olan təzadlar nədən ibarətdir?
2. Misir adətlərinə görə qocalmış valideynləri kim saxlamalıdır?
3. Misirlilər yas mərasimlərini necə keçirirlər? Misirlilərə məxsus xüsusiyyətləri şərh edin.
4. Verilən mətndə misirlilərin həyat təzi, mətbəxləri, geyimləri haqqında nə deyilir?
5. Misirlilərin təmizkar xalq olmaları ilə dinləri arasında olan əlaqəni açın.
6. Kahinlərin həyat təzi haqqında nə bilirsiniz? Onlar hansı adətlərə əməl etməyə borclu idilər?
7. Misirlilərin adət-ənənələri, həyat təzi və dini ilə ölkənin təbii şəraiti arasında nə kimi uyğunluq görürsünüz?

Qədim Misir mədəniyyəti **Herodot piramidaların tikilməsi haqqında**

124. Kahinlər, bax bunu da danışılar ki, hökmdar Ramp-sinitinin vaxtındakı yaxşı qanunlar əsasında Misir böyük inkişaf mərhələsinə çatmışdır. O əvvəlcə bütün ibadətgahların bağlanması əmr verib, qurban kəsilməsinə qadağan qoymuşdur. Sonra, bütün misirliləri onların özünə işləməyə məcbur etmişdir. Belə ki, bəziləri Ərəbistan dağlarından Nilə nəhəng qayalar gətirməyə (daşları çay vasitəsi ilə gəmilərdə daşıyırdılar), başqaları isə bu daşları Liviya dağları deyilən yerə qədər daşıyıb aparmağa məhkum olunmuşdur. Bu işi üç aydan bir yüz min adam aramsız olaraq yerinə yetirmişdir. Əldən düşən xalq bu qayaların daşınıb aparıldığı yerə on il ərzində yol çəkməli olmuşdur. Mənə elə gəlir ki, bu iş piramidanın özünün tikintisində görülən işdən heç də kiçik deyil. Axı, yolun ən yüksək yeri səkkiz orgiya hündürlüyündə olmaqla, uzunluğu beş stadiya, eni 10 orgiya həcmində yonulmuş daşlardan düzəlib üstünə fiqurlar həkk edilmişdir. Piramidaların yerləşdiyi yerə qədər gedən yolun çəkilməsi və təpələrindəki yeraltı aramgahların tikintisi on il sürmüşdür. Hökmdar Xeops içərisində özünə türbə tikdirdiyi aramgahın yerləşdiyi dağa Nildən kanal çəkdirib onu adaya çevirmişdir. Piramidanın özünün tikilməsi

isə 20 il çəkmişdir. O, dördkündür, hər tərəfinin eni və uzunluğu 8 plefradır, yonulub, çox diqqətlə bir-birinə bitişdirilmiş daşlardan hörüşmüşdür. Hər daşın ağırlığı təxminən 30 futdur.

125. Bu piramida, bax, belə tikilmişdir: o, əvvəlcə bəzilərinin meydança və ya pillə adlandırdığı çıxıntılı pilləkənlərdən başlayır. (Özülün) ilk daşlarını qoyandan sonra (meydançanı doldurmaq üçün) qalan daşları gödək tirlərdən quraşdırılmış körpülər vasitəsi ilə qaldırılmışlar. Daşları torpaqdan birinci pilləyə belə qaldırılmışlar. Orada daşı başqa körpüyə qoymuşlar; daşı birinci pillədən ikinci körpüyə çəkib, onu bu körpü vasitəsi ilə ikinci pilləyə qaldırılmışlar. Pilləkən neçə cərgə olmuşsa, o qədər də qaldırıcı vasitələr olmuşdur. Amma, belə də ola bilərdi ki, bircə qaldırıcı vasitə varmış və daşı bunun üstünə qaldırandan sonra növbəti pilləyə asanlıqla aparmaq mümkündürmü. Axı, mənə bu üsulun ikisini danışsınlar, ona görə mən də hər iki üsulu göstərirəm. Beləliklə, piramidanın əvvəlcə yuxarı hissəsi hazırlanmış, sonra orta hissəsini, axırda torpaqdakı lap aşağı pillələrini düzmüşlər. Piramidanın üstündə Misir yazısı ilə işçilərin nə qədər turp, soğan, sarmısaq yediyi qeyd olunmuşdur. Çox yaxşı yadımdadır, yazını mənə oxuyan tərcüməçi izah etdi ki, bütün bu şeylərə 1600 talant gümüş xərclənmişdir. Bu doğrudursa, onda dəmir alətlərə, çörəyə, işçilərin paltarına da yəqin ki, elə bu qədər xərclənmiş olar, belə ki, bütün bu qurğuların tikintisi 20 il sürmüşdür. Hələ üstəlik daşların qırılmasına və daşınmasına, (türbə üçün) yeraltı aramgahların tikilməsinə xeyli vaxt lazım gəlmişdir.

Herodot. Tarix. 124, 125.

B. Azərnaşr, 1998, s.138-139

Sual və tapşırıqlar:

1. Sizcə, niyə ibadətgahların bağlanması və qurban kəsilməsinin qadağan edilməsi ölkənin inkişafına səbəb oldu?
2. Piramidanın tikilməsi üçün daşları haradan gətirirdilər? Bu işin görülməsi üçün nə qədər insan əməyindən istifadə olunurdu?
3. Məndə Xeopsun piramidası necə təsvir edilmişdir?
4. Herodot piramidaların tikilməsi və onların memarlıq üslubu haqqında nə yazmışdır?

5. Piramidanın üstündəki yazılarda nə üçün işçilərin yediyi turp, soğan, sarımsaq haqqında yazılıb?
6. Piramidaların min illərlə öz mövcudluqlarını qoruyub saxlamaqlarını nə ilə izah edə bilərsiniz?

8. QƏDİM ŞUMERLƏR

«Kainatın və insanların yaranması» haqqında Şumer rəvayəti

«Başlanğıcda kainatın bütün varlığı böyük Okeanın dolu suyundan ibarət olmuş. Onun nə əvvəli, nə də sonu varmış. Heç kim yaratmamış, o əbədi mövcud olmuş və ondan başqa çox, min-min illər heç nə mövcud olmamış...

An¹ və Kinin² nıqahından Enlil³ tanrı doğuldu... Enlilin dalınca ilk ər-arvaddan bütün yeni-yeni övladlar törədi. Yeddi böyük tanrı və ilahənin ən ağillısı və ən qüdrətlişi bütün kainatı idarəyə və əhalinin taleyini müəyyən etməyə başladı... Tanrı və ilahələr böyüdü, evləndi, onların övladları törədi və onlar üçün ən mötəbəri, ən yaxın dərk ediləni göylər atası An və torpaq anası Ki oldu. Onlar genişliyə çıxdılar və böyük qardaşı Enlildən kömək dilədilər ki, hər gün yox, hər saat böyüsünlər və hamısı ən güclü və yenilməz olsun. Bununla Enlil böyük iş gördü. Mis bıçaqla o, göy qübbəsini çərdi, Göy tanrısı An inilti ilə öz arvadı ilahə yer Kidən ayrıldı. Böyük dünyanın dağları gurultu ilə parçalandı. İlahə Yer in yaratdığı yastı dairə onun ətrafını yuyan ilk yaranmış okeandan yuxarıda qaldı, dünyanın ördüyü nəhəng qalaylı yarımkürə isə havadan asılı qaldı...

İlk qoşa ər-arvad belə ayrıldı. Ulu baba Göy və ana Yer bir-birindən əbədi olaraq aralandı. Ulu An yuxarıda qalaylı göy qübbəsində qalib yaşadı və artıq heç vaxt aşağı – öz arvadının yanına enmədi. Yer in sahibi Enlil oldu. O, Yer in tən orta dairəsində Nippur şəhərini saldı və orada tanrı və ilahələri yerləşdirdi. Göylə Yer arasında yaranmış çox böyük boşluq

¹ An – göy allahı

² Ki – torpaq ilahəsi

³ Enlil – hava allahı

onlara təqdim olundu...

Enlilin azad etdiyi Yerin canı rahat oldu. Orda-burda hündür dağlar ucaldı və onların yamaclarında şiddətli sellər iz buraxdı. Arat torpaq otlar və ağaclar göyərtdi. Tanrılar ailəsi çoxaldı və Enlilnin rəhbərliyi ilə çox böyük sahənin əhalisi nizama salındı, tanrı An isə yuxarıdan səssiz-səmirsiz öz övladları və nəvələrinə baxırdı...

Enlilin baş köməkçisi və məsləhətçisi onun qardaşı – tanrıların ən mudriki, hamını eşidən, əhali arasında və dünyanın bütün nöqtələrində nə hadisələr baş verdiyini bilən qardaşı Enki¹ oldu... Enlil Yeri idarə etdi; qardaşı Enki isə dağları və ormanları, çayları və dənizləri öz hüdudsuz yaradıcılığı ilə öz yoluna qoydu...

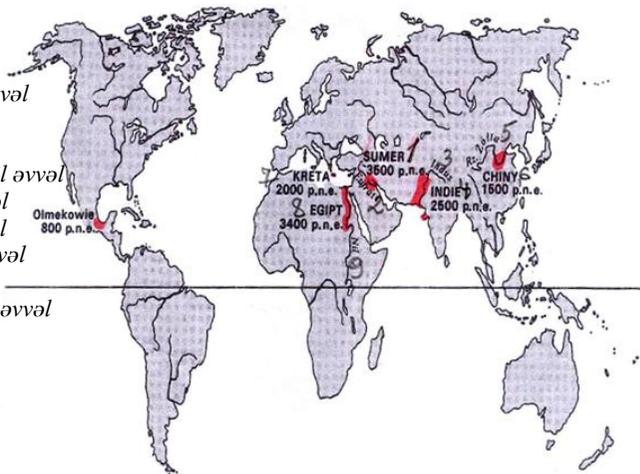
*Ana kitabələr (Tərtib edəni
E. Əlibəyzadə). Bakı, 1996, səh.9-10*

Sual və tapşırıqlar:

1. Rəvayətə əsasən şumerlərin dünyanın yaranması haqqındakı təsəvvürlərini izah edin.
2. Rəvayətə əsasən şumerlərin yer haqqındakı təsəvvürlərinə qiymət verin.
3. An kimdir?
4. Ki kimdir?
5. Enlilin öz qardaşları qarşısında xidməti nədən ibarət oldu?
6. Necə oldu ki, yerlə göy bir-birindən ayrıldı?
7. Yerin ilk sahibi kim oldu?
8. Enki kim idi?
9. Yuxarıda adı qeyd edilən rəvayətlə «Bilqamıs» dastanı arasında hansı oxşarlıqları müəyyənləşdirmək olar?

¹ Enki – yeraltı sular allahı

1. Şumer – e. 3500 il əvvəl
2. Herat çayı
3. Hind çayı
4. Hindistan - e. 2500 il əvvəl
5. Çin – e. 1500 il əvvəl
6. Krit – e. 2000 il əvvəl
7. Misir – e. 3400 il əvvəl
8. Nil çayı
9. Olmekoviye – e. 800 il əvvəl

İlk sivilizasiyalar

Sual və tapşırıqlar:

1. İlk sivilizasiyalar hansı qitələrdə meydana gəlmişdir?
2. Ən qədim sivilizasiya harada yaranmışdır və nə üçün?
3. Şumer sivilizasiyası Krit sivilizasiyasından neçə əsr tez yaranmışdır?
4. Şumer sivilizasiyasından sonra hansı sivilizasiya yaranmışdır?
5. Sivilizasiyalar arasında bir əlaqə, yaxınlıq görürsünüzmü?

Ur-Nammu¹ qanunları

Sahibinin yanından qaçmış qul əgər öz şəhərinin sərhəddini keçirsə, hansısa (adam) onu geri qaytarırsa, qulun sahibi qulu ona qaytarana gümüş pul verməlidir².

Əgər bir şəxs digərinin əlini, (yaxud) ayağını alətlə zədələyirsə, 10 sikl³ gümüş verməlidir.

Əgər kimsə digərinə alətlə zərbə endirirsə və onun sümü-

¹ Ur-Nammu – Ur hökmdarı. Qanunlar e.ə. III minilliyin sonunda tərtib edilmişdir

² Məndə pulun məbləği göstərilməmişdir

³ Sikl – çəki ölçüsü və pul hesabı, 8,4 qrama bərabərdir

yünü sındırırrsa, 1 mina¹ gümüş verməlidir.

Əgər kimsə digərinin üzünü [hansısa alətlə] zədələyirsə, 2/3 mina gümüş verməlidir.

Хрестоматия по истории Древнего Востока. М., 1963, стр. 189

Sual və tapşırıqlar:

1. Sahibinin yanından qaçmış qulu tutub qul sahibinə qaytarana necə münasibət göstərməlidir?
2. Alətlə başqasının əlini, yaxud ayağını zədələyəne qarşı hansı tədbir görülür?
3. Alətlə başqasının sümüyünü sındıran nə qədər gümüş verməlidir?
4. Qanunların hansı dövlətə məxsus olduğunu müəyyənlədirin.

*Şumer ordusu döyüşdə
(e.ə. III minilliyin ortalarında)*

Sual və tapşırıqlar:

1. Şumer ordusunun silahları barəsində nə deyə bilərsiniz?
2. Ordu hansı hissələrə bölünürdü?
3. Döyüş arabalarından istifadə edilməsinin üstünlükləri nə idi?
4. Şumer ordusunda hansı heyvanlardan istifadə olunurdu?
5. Döyüşçülərin geyimi barəsində nə deyə bilərsiniz?
6. Şəkildə təsvir edilmiş döyüşçülərin zahiri görkəmindəki oxşar və fərqli cəhətləri sadalayın.
7. Şumer ordusunun səviyyəsinə, döyüş qabiliyyətinə qiymət verin.

Bilalama² qanunlarından

Əgər saray qul qadını öz oğlunu, yaxud qızını

¹ 1 mina – 60 sikl

² Bilalama – Eşnuni dövlətinin hökmdarı. Qanunlar e.ə. XX əsrin başlanğıcında tərtib edilib

muşkenuma¹ tərbiyə etməyə veribsə, saray həmin oğlanı, yaxud qızı özünə götürə bilər.

Saray qul qadınının oğlunu tərbiyə etməyə götürmüş şəxs isə onun qiymətinə bərabər cərimə ödəməlidir.

Əgər bir adam qul, qul qadın, öküz... alırsa və satıcını göstərə bilmirsə, o, oğrudur.

Əgər bir şəxs oğurlanmış qul kişi, yaxud oğurlanmış qul qadınla tutulursa, onların hər birinə görə daha bir qul verilməlidir.

Eşnunnadan olan qul və qul qadın öz sahiblərinin icazəsi olmadan şəhər qapılarından çıxmamalıdırlar.

*Хрестоматия по истории
древнего мира. М., 1956,
стр. 35*

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənəddəki maddələr əhalinin hansı qrupuna aiddir?
2. Aldığı şeyə görə satıcını göstərə bilməyənlərə necə münasibət göstərilir?
3. Qullar hansı halda şəhər qapılarından çıxı bilərdilər?
4. Oğurlanmış qulla tutulmuş şəxs necə cəzalandırılırdı?
5. Qanunlar kimin mənafeyini müdafiə edirdi?

¹ *Muşkenum* – itaətə gətirilmiş xalqın, yaxud tayfanın qula çevrilməmiş nümayəndəsi

1. Döclö
2. Zubi kanalı
3. Kanal
4. Fərat
5. Abqal kanalı
6. Eşnuna
7. Kərx
8. İdigin kanalı
9. Babil
10. Kiş
11. Kanal
12. Araxtu kanalı
13. Marad
14. Nippur
15. Puzriş-Daqan
16. İtuncel kanalı
17. Keş
18. Adab
19. İssin
20. Şuruppak
21. Döclö
22. Umma
23. Nqirsu
24. Laqaş
25. Nina-Siraban
26. Quaba
27. Kinunir
28. Bad-Tibir
29. Larsa
30. Fərat
31. Ur
32. Eredu
33. Durun

III Ur sülaləsi dövründə Cənubi Mesopotamiyada irriqasiya sistemi

Sual və tapşırıqlar:

1. Mesopotamiya ərazisindəki hansı çayların adlarını deyə bilərsiniz?
2. III Ur sülaləsi dövründə Şumer dövlətinin paytaxtı hansı şəhər idi?

3. Ən böyük kanallardan bir neçəsinin adını söyləyin.
4. İrriqasiya sistemi Şumerin hansı hissəsində daha çox idi və nə üçün?
5. Şumer canişinlərinin qərargahları hansı şəhərlərdə yerləşirdi?
6. Amoreylərin hücumunun qarşısını almaq üçün hansı tədbir görülmüşdü?
7. Şumer ərazisində çoxsaylı kanalların olması nə ilə bağlı idi?

Amerika alimləri K.Lamberq-Karlovski və C.Sablov Şumer sivilizasiyası haqqında

Əhliləşdirilmiş bir çox ev heyvanlarının və mədəni bitkilərin vətəni Nil vadisi deyil, Qərbi Asiya olmuşdur. Bu bitki və heyvanların Yaxın Şərqdə mədəniləşdirilməsi belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, Misirin ən qədim əkinçiləri bu təsərrüfatı Yaxın Şərqdən mənimsəmişlər.

Əgər bu, Misirdə əkinçiliyin inkişafında müəyyən rol oynamışdırsa, onda, o Misir dövlətinin yaranmasına şərait yartmış amillərdən biri də ola bilərdi. Misirdə dövlətin yarandığı e.ə.IV minillik həm də Şumer şəhər – dövlətlərinin yüksəliş dövrü idi. Bu iki proses arasında sıx əlaqə vardır: onlar əvvəlki minilliklərdə Yaxın Şərqi və Şimali-Şərqi Afrikanın inkişafını xarakterizə edən geniş mədəni evolyusiyanın nəticəsidir.

Şumer sivilizasiyasının beş başlıca mərkəzlərindən¹ biri Uruk olmuşdur. Uruk mədəniyyətinin ən əhəmiyyətli nailiyyətləri bunlardır: əzəmətli məbədlərin tikilməsi, silindrik möhürlərin hazırlanması, yazının icad edilməsi. İlk yazılı abidələr e.ə. IV minilliyin sonunda Urukun qədim məbədlərində özünü göstərmişdir. Bu, piktoqrafik yazı idi. Sonrakı yüzilliklərdə yazı texnikası inkişaf edirdi. E.ə. III minilliyin ortalarına doğru evolyusiya mixi yazının yaradılması ilə başa çatır. Belə hesab edilir ki, yazı Mesopotamiyada Misirdən 100-200 il əvvəl yaranmışdır, eyni zamanda misirlilərin yazını Şumerdən mənimsəmələrinin mümkün ola bilməsi də inkar

¹ Uruk, Nippur, Kiş, Ered, Ur

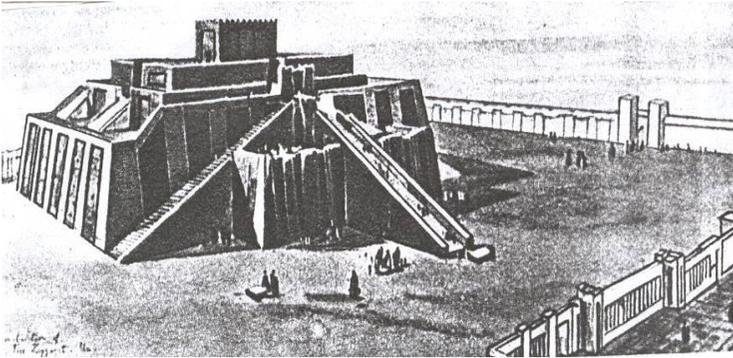
edilmir.

*К.Ламберг-Карловски, Дж.Саблов.
Древние цивилизации. Ближний
Восток и Мезоамерика. М.,1992,
стр. 125-128, 133, 139, 144-149*

Sual və tapşırıqlar:

1. Əkinçilik və heyvandarlığın vətəninin Yaxın Şərq olduğunu əsaslandırma bilərsinizmi?
2. Şumer sivilizasiyasının əsas mərkəzləri hansı şəhərlər olmuşdur?
3. Şumer sivilizasiyasında Urukun yerini müəyyənləşdirin.
4. Fikirləşin, sənəddəki hansı fakta söykənərək sivilizasiyanın mərkəzini şumer hesab etmək olar?

Şumer zikkuratlarının tikilməsi haqqında

Qədim şumerlər düzənliklərə dağlardan enib gəlmişlər və elə buna görə də onlar düzənliklərdə süni dağlar yaradır və bu süni dağların təpəsində məbədlər tikirdilər. Dağlar isə yandırılmış kərpicdən yaradılırdı. Bu tikintilər zikkurat adlandırılırdı. Şumerlərin əsas allahı Ay allahı – Nanna sayılırdı və onun şərəfinə çar Urnammu e.ə. XXIII əsrdə nəhəng bir zikkurat tikdirmişdi. Bu zikkurat üç mərtəbəli piramida formasındadır. Zikkuratın birinci və dağılmamış mərtəbəsi 15 metr hündürlüyündə olub 60x45 m düzbucaqlı ölçüdədir.

Zikkuratın şimal-şərq tərəfindən əlavə olaraq hər biri 100 pilləsi olan iki pilləkən vardır. Hər üç pilləkən birinci və ikiknci terrasın arasındakı qapıda birləşir və burada növbəti terrasa əsas, baş pilləkən qalxır. Zikkuratın 100 m. hündürlüyündə ətraf çöllüyə, qumla örtülü düzənliyə sonsuz panorama açılır. Cənub-şərq tərəfdə üfiq xətti boyu yaxın və aydın havada şumerlərin Urdan da qədim şəhərləri, müqəddəs Erida bürclərinin uçub qalmış xarabalıqları, şimal-qərb tərəfdə isə neolit dövrünə aid insan qalıqları tapılmış təpələr görsənir. Elə buradaca Vulli¹ tərəfindən tapılmış çar qəbristanlığı vardır. Vaxtı ilə çiçəklənmiş şəhərdən – «qarabaşlar xalqı» (şumerlər özlərini belə adlandırırdılar) şəhərindən amansız zaman yalnız bunları saxlamışdır...

*O.Gerasimov. Mesopotamiyanın
qədim şəhərlərində. Xəzər jurnalı,
2000-ci il, №1, səh. 144-157*

Sual və tapşırıqlar:

1. Şumerlər tərəfindən süni dağlar necə və nə üçün yaradılırdı?
2. Zikkurat nə deməkdir?
3. Şumerlər hansı allahı özlərinin baş allahı hesab edirdilər?
4. Nanna şərəfinə zikkurat nə vaxt tikilmişdir?
5. Bu zikkurat neçə mərtəbəli olmuşdur?

Şumerdə məktəb

Mesopotamiya ərazisindəki arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilən, eramızdan 2 min il əvvəl tərtib edilən və sizə təqdim edilən sənəd şagirdlə müəllim arasındakı münasibətləri əks etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sənəd pedaqogika tarixində ilk unikal sənəd hesab edilir.

Müəllim: «Şagird, sən erkən yaşdan hara getmişdin?»

¹ L.Vulli – ingils arxeoloqu. Onun rəhbərlik etdiyi ABŞ-İngiltərə ekspedisiyası 12 il (1922-1934) Urdada qazıntılar aparmışdır

Şagird: «Mən məktəbə getmişdim».

Müəllim: «Məktəbdə sən nə etdin?»

Şagird: «...Mən yazmağa başladım, mən onu qurtardım. Sonra mənə yazılı tapşırıq verdilər. Mən məktəbdən evə qayıtdım, atamın oturduğu otağa daxil oldum. Atama yazılı tapşırıgım haqqında danışdım, atam sevindi... Mən səhər tezdən yuxudan oyanarkən anama müraciət etdim və ona dedim: «Mənim səhər yeməyimi ver, mənə məktəbə getmək lazımdır!». Anam mənə iki kökə verdi və mən məktəbə yollandım. Məktəbdə müəllim mənə dedi: «Sən nə üçün gecikdin?... Mən müəllim qarşısında həyacanla dayandım və onun qarşısında ehtiramla təzim etdim»...

*Крамер Н. История
начинается в Шумере. М.,
1965, стр.23-24*

Sual və tapşırıqlar:

1. Şumer məktəblisi məktəbdə hansı işləri yerinə yetirmişdi?
2. Şagirdin atasının sevinməsinin səbəbi nə idi?
3. Müəllim qarşısında şagirdin həyacanla dayanmasının səbəbi nə idi?
4. Sizcə, Şumer məktəblisinin rejimi ilə müasir məktəblinin iş rejimi arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər varmı?

Gil kitabələr haqqında

İkiçayarasında nə üçün gil üzərində yazırdılar? Səbəb çox sadə idi: Çünki yazmaq üçün Mesopotamiyada gildən başqa yararlı ola biləcək başqa material yox idi.

İkiçayarasında gil çox yaxşı idi. Qədim dövrdə ondan nələr hazırlanırdı? Təmtəraqlı saraylar və yoxsul komalar, taxıl anbarları, nazik boğazlı bəzəkli vazalar, şərab çəlləkləri, uşaq oyuncaqları. Çox qədim zamanlarda gildən, həm də kitabələr – gil lövhəciklər hazırlamağa başlamışdılar.

Bir qədər gil götürürdülər, qatı suvaşqan material almaq üçün onu yaxşıca tapdalayırdılar. Ona istənilən forma, o cümlədən düzbucaqlı lövhə forması vermək olurdu, onun

uzunluğu enindən bir neçə dəfə çox olurdu. Gil bir qədər quruyurdu və «kağız» hazır idi...

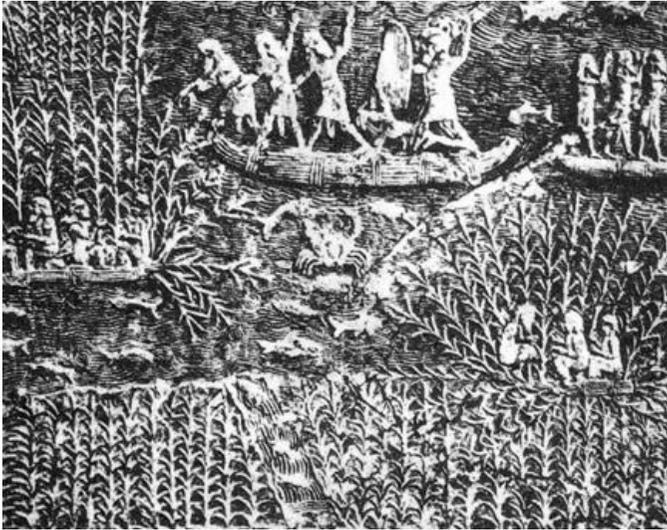
«Karandaşlar» və «qələm ucları» da çox idi. Qamış çubuqlar indiki yazı alətlərini əvəz edirdi. Onlar arası kəsik üçbucaq Δ formasında olurdu... «karandaşlar» möhkəm və davamlı idi...

Липин Л., Белов А. Глиняные книги. Л., 1956, стр.173-174

Sual və tapşırıqlar:

1. Mesopotamiyada nə üçün gil üzərində yazırdılar?
2. Gildən hansı işlərdə istifadə edilirdi?
3. Gil kitabələr necə hazırlanırdı?
4. Yazı alətləri nədən ibarət idi?

Daşqın əfsanəsi

Utnapişti¹ söz açıb Bilqamısa söyləyir:
«Bilqamıs, eşit, sənə sehirli söz deyəcəm.

¹ Utnapişti – Şuruppak şəhərinin sakini

Tanrıların sirrini sənə agah edəcəm.
Fəratın sahilində əbədi məskən salan,
Şuruppak şəhərini sən yaxşı tanıyırsan.
Həmin qədim şəhərə tanrılar yaxındırlar.
Tufan istədi könlü, ürəkləri onların.
İstədilər ki, qopsun tufanı tanrıların.

Onların ataları Anuda¹ ora gəlib,
O qəhrəman Ellil² də onlara məsləhətçi.
Çaparları Ninurta³, mirabları Ennuki
Gəlib yığışmışdılar, məşvərət etmişdilər,
Səma gözlü Eya⁴ da onlarla and içmişdi.

Lakin Eya sirləri danışmışdı daxmaya,
«Ey daxma, daxma, daxma! Ey divar, divar,
divar!»
Eşit, a daxma! Divar, yadda saxla nə ki var.
Şuruppak şəhərində, Ubar-Tutunun oğlu!
Sökərək müklərini, onlardan gəmi düzəlt...
Sən bütün canlıları yığıb gəminə yüklə...

Mənim nəyim vardısıa o gəmiyə yüklədim...
Nə heyvanım vardısıa o gəmiyə yüklədim
Külfətimi, nəslimi yığışdırdım gəmiyə.
Çöl heyvanlarını da yerləşdirdim gəmiyə...
Göydən heç görünməmiş güclü leysan yağdı,
Mən havaya boylandım, gördüm göyün üzündən
Sanki dəhşət tökülür, çətindir görmək onu
Gəmiyə mindim, sonra qatranladım qapını.

Birinci gün cənubdan dəli küləklər əsdi,
Dağları qərq elədi, zirvələrə tələsdi...

¹ Anu – göy allahı

² Ellil – hava allahı

³ Ninurta – müharibə allahı

⁴ Eya – müdriklər allahı

Altı gün yeddi gecə dəli küləklər əsir,
Tufanlar yer üzünü daşqınlara bürüyür.

Bu cürə qovğa ilə gəlib yeddi gün oldu,
Daşqın tamam dayandı, qasırğalar sovuşdu,
Mən nəfəsliyi açdım, üzümə işıq düşdü.
Baxdım sakit dənizə, gördüm qəzəbi sönüb,
Yerlə yeksan olmuşdu, dünya dümdüz dam kimi.

...Baxırdım sahillərə, görüm nə var orda,
On iki mənzillikdə görünürdü bir ada.

Həmin Nisir dağında dayandı bizim gəmi.
Dağ gəmini saxlayıb tutmuşdu dayaq kimi...
Beş-altı gün də keçdi gəmini buraxmadı.

Yeddinci gün gələndə
Mən göyərçin çıxarıb onu buraxdım göyə...
Göyərçin uçdu, uçdu, gedib döndü geriyə,
Qonmağa yer tapmadı bir də geri qayıtdı.
Qaranquş uçdu, gedib döndü geriyə,
Qonmağa yer tapmadı.. geri qayıtdı,
Mən quzğunu çıxarıb, onu buraxdım göyə,
Quzğun yol gedib tapdı suyu çəkilmiş yeri.

Qalxıb dağın başına göylərə tərif dedim.
Mən orda yeddi dəfə, yeddi buxurdan düzdüm,
Buxurdana tökməkçün mərsin, sidr, qamış əzdim
Tanrılar buxurdanın buxarını duydular.

Xoş ətri tanıdılar, ora qədəm qoydular.
Tanrılar qurbanların başına yığışdılar.

Ellil ora gəlib artdı qəzəbi, kini;

İşıq tanrılarına artdı qəzəbi, kini;
«Bu necə ruhdur, görün, salamat qalıb hələ.
Gərək sağ çıxmayaydı tufandan bir kəs belə»...

Eya da söhbət açıb Ellilə belə dedi:
«Sən müdrək qəhrəmansan, tanrıların içində.
Niyə daşqın yaratmaq fikri yarandı səndə?»...

Mən isə tanrıların sirrini verməmişəm,
Ən çox müdrək olana vəqifə göndərmişəm,
O da vəqif olubdur tanrıların sirrinə.
İndisə məsləhət ver, qoy qulaq assın sənə,
Qəhrəman Ellil durdu, qalxıb gəmiyə girdi.

Mənim əlimdən tutub göyərtəyə gətirdi,
Yanımda dizi üstə oturtdurar arvadımı,
Bizə böyük qəlbiylə xeyir-dua verirdi o:
«Utnapişti adam idi.
İndidən belə tanrılara tay olacaq!

O əbədi sağ qalacaq,
Ulu-ulu çaylar üstə yurd salacaq»!
Sonra məni uzaqlara apardılar,
Çay ağzında yurd saldılar.

*Qədim Şərq ədəbiyyatı, Bakı,
1999, səh.160-165 (Tərcümə
edəni İ.Vəliyev)*

Sual və tapşırıqlar:

1. Tufan qoparmaq fikrinə düşmüş tanrılar hansı şəhərə toplaşdılar?
2. Fərat sahilində yerləşmiş hansı şəhərin adını deyə bilərsiniz?
3. Eya tufan nəticəsində insan nəslinin kəsilməməsi üçün nə etdi?
4. Utnapiştinin gəmiyi hansı dağda dayandı?
5. Utnapişti hansı xüsusiyyətinə görə allahların diqqətini cəlb etmişdi?

**«Bilqamıs» dastanı. Bilqamısın əbədi
həyat axtarması**

Bilqamıs əziz dostu Enkidudan ötəri
Acı-acı ağlayıb, gəzir çölü-düzəni:
Mən də öləcəyəmmi bir gün Enkidu kimi,
Qorxu canımı alır, qüssə yeyir içimi.

Ölümün qorxusundan qaçıram səhralara
Ubar Tutunun oğlu Untaşıstim hardadır?
Onun hökümü altına keçmək üçün tələsib
İndi gedirəm ora.

Utnaşısti söz açıb Bilqamısa söyləyir:
«Niyə yanağın batıb, başın enib sinənə,
Qəlbini qəmlər alıb, üzün niyə saralıb?»

Bilqamıs ... Utnaşıstiyə deyir: ...
«Mənə əbədi həyat qismət olacaqdımı?»
Utnaşısti söz açıb, Bilqamısa söyləyir: ...
«Bilmirsənmi, bəs sənə həyat həddi qoyulub?»...

Utnaşısti... belə deyir Bilqamısa
... Sənə bir sırr açacağam,
Çiçəyin gizli sırrını sənə mən danışacağam,
Bu çiçək dəniz dibində,
Göyəmtək bitib batır, ...
Çiçək sənə qismət olsa,
Əgər gedib ona varsan.
Bax, o gənclik çiçəyidir,
Gəncliyinə qayıdarsan.

Bilqamıs ... cumdu dəryanın dibinə...
O çiçəkdən bərk-bərk tutdu, ...
Sular onu qaldıraraq, sahilə üzə çıxartdı.

Bilqamıs bəyan edib gəmiçiyə söyləyir:

«Urşanabi»¹, bil, o çiçək çox məşhurdur,
sehirlidir,
Çünki adamlar onunla sonsuz həyat əldə edir..
Onu mütləq mən hasarlı Urukə çatdırmalıyam.

Otuz mənzil qət eləyib
Bir yol düşərgə saldılar,
Bilqamıs suyu səpsərin
Tərtəmiz bir dəryaca gördü?
...qalxıb o suya baş vurdu.

İlan çiçək ətri duyub,
Yuvasından baş çıxartdı
O, çiçəyi oğurlayıb sakitcə çəkib apardı...
Yaman sarsıldı Bilqamıs...

*Qədim Şərq ədəbiyyatı, Bakı, 1999,
səh.147, 157-159, 168-169 (Tərcümə
edəni İ.Vəliyev)*

Sual və tapşırıqlar:

1. Enkidu kimdir?
2. Bilqamıs nə üçün Utnapiştini axtarırdı?
3. Utnapiştini sonsuz həyat əldə etmək üçün Bilqamısa nə məsləhət gördü?
4. Bilqamısın sonsuz həyat çiçəyini əldə etməsini və itirməsini təsvir edin. Siz ondan necə nəticə çıxarardınız?

Şumer atalar sözləri

Yoxsula yaşamaqdan ölmək yaxşıdır.
Onun çörəyi olanda duzu olmur,
Duzu olanda çörəyi olmur.
Əti olanda quzusu olmur,

¹ Urşanabi –Bilqamısı dəryalardan keçirən gəmiçi

Quzusu olanda əti olmur.

История древнего мира в художественно исторических образах. М., 1968, стр.82

Sual və tapşırıqlar:

1. Sizcə, burada söhbət əhalinin hansı qrupundan gedir?
2. İkinci misranın mənasını necə açmaq olar?
3. Yoxsul əhalinin xırda buynuzlu heyvandan ərzaq məhsulu kimi istifadə edib-etməməsinin mümkünlüyünü necə müəyyən etmək olar?

9. QƏDİM BABİL PADŞAHLIĞI

İsina və Larsa sülalələrinin hakimiyyəti dövrünün Şumer qanunu (qaçaq qullar haqqında)

5. Əgər qul və ya qul qadın kimdənsə qaçırdısa, şəhər kənarında və ay ərzində kiminsə evində olması məlum olardısa, onda (onu himayə edən) 1 qul verməli idi.

(Uşaq salmağa görə cəza).

1. Əgər kimsə (bilmədən) ərinin qızına toxunardısa və o öz uşağını itirirdisə, onda o 10 gümüş sikl ödəməli idi.

2. Əgər kimsə ərin qızını vururdusa və o uşağı itirirdisə, onda o misin 1/4-ni ödəməli idi.

(Övladlığa götürülmüş uşağın cəzası).

3. Əgər övladlığa götürülmüş uşaq öz ata-anasına desə ki, «sən mənim atam, anam deyilsən, onda o, evi, torpağı, bağı, qulları, bütün mülkiyyəti qoyub çıxmalıdır».

*Хрестоматия по истории
Древнего Востока, М., 1963,
стр. 148*

Sual və tapşırıqlar:

1. Babil padşahlığında İsina və Larsa sülalələrinin hakimiyyəti dövründə qaçaq qullar haqqında qanunun məzmununu şərh edin.
2. Qədim Şumer qanunları uşaq salmağa görə hansı cəza tədbirlərini nəzərdə tuturdu?
3. Qədim Şumer qanunlarına görə övladlığa götürülmüş uşaqlar valideynlərdən imtina etdikdə onlara verilmiş cəza tədbirlərinə əsaslandırılmış münasibət bildirin?

Akkad çarlarının kitabələrində

Nippurda ümumi şumer müqəddəs Enlilinin Ekurda duran heykəlinin yazılarının qədim nüsxəsi. Gil lövhələr e.ə. 2000-ci ilə yaxındır. Bu mətnlər onu sübut edir ki, Akkad çarlarının hakimiyyəti altında olan İkiçayarası birlik tam möhkəm birlik deyildi. Xüsusilə şumerdə Akkad padşahı Sarqonun varisləri daim ölkədə üsyanları yatırmaqla məşğul idilər. (Tərcümə mətninin publikasiyalarından götürülüb:) A.Poebel Publications of the Babylonian Section of the University of Pennsylvania IV cild səh. 173.

(Akkad dilində Rimuşun kitabəsi: Boş yerlər o biri kitabə ilə tamamlanıb:)

Rimuş¹ bütün dünyanın çarı Ur² və Ubme³ döyüşündə 8040 döyüşçü öldürdü: 5460 əsir ələ keçirdi: və Ur çarı Kakuqanı ələ keçirib; və (hər şeyi) onun elçiləri (patesiləri) ələ keçirib; və (...) Aşağı⁴ dənizə qədər; şumer şəhərlərindən 5700 kişi apardı və onları ölümə verdi; (?) şəhərləri məhv etdi; onun divarlarını darmadağın etdi.

Geri – öz Kazalla⁵ şəhərinə qayıdarkən o, müqavimət göstərdikdə, onu məhv etdi...

(Sonu yoxdur. Ondan sonra Rimuşun pis qorunub qalan bir neçə kitabəsi. Daha sonra bir akkad kitabəsi:).

Kazalla döyüşündə dünyanın çarı Rimuş 12650 kişi öldürdü; 5864 əsir ələ keçirdi; və Elam vilayətinin (bütün) şəhərlərini ələ keçirdi; və onun şəhərlərini darmadağın etdi. (Akkad dilində Rimuşun kitabəsi. Mətnə əlavə olunur. Thurean – Danguin, Revue d' Assyriologie, 1911, p. 136).

Bütün dünyanın çarı Rimuş Baraxsi⁶ və Sidqaunun çarı Abalqaniasanı döyüşdə məğlub etdi, işğal etdi; və ...Zapşalini

¹ Akkad sülaləsini yaradan sarqonun oğlu və banisi 2300-cü ilə yaxın

² İran körfəzinin sahilində (müasir Mukayar) ən görkəmli şumer şəhərlərindən biri

³ Ubme (ya da Umma) Laqaşdan şimal-şərqdə yerləşən şəhər (müasir İoxa). Coxa düzgün deyil

⁴ İran körfəzi

⁵ Yeri məlum deyil

⁶ Elamda vilayət

sərdarını ələ keçirdi. Avan¹ və Sus²... şəhərlərini nəhəng daşlara (?) çevirdi; elam şəhərini dağıtdı və onun divarlarını məhv etdi; Elam qəbiləsindən Baraxsinin kökünü kəsdi; beləliklə, dünyanın çarı Rimuş Elama sahib oldu və Enlil (üçün) onu saxladı (?), Utu³ və Zabalanı⁴ ... hədiyyə (??) etdi.

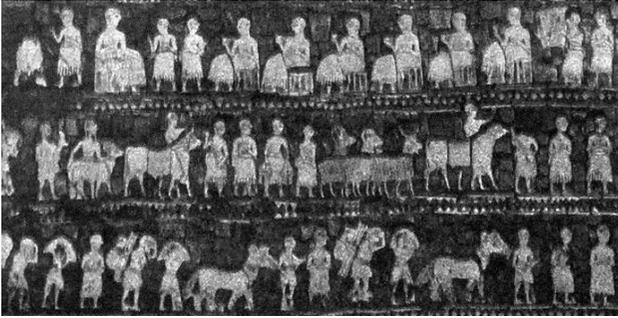
*Хрестоматия по истории
Древнего Востока. М., 1963.
стр. 148-149.*

Akkad hökmdarı Sarqon

Sual və tapşırıqlar:

1. Akkad çarlarının kitabəsindən görüldüyü kimi İkiçay arasında möhkəm birliyin olmamasının əsas səbəblərini müəyyənləşdirin.
2. Mətdə hökmdar Rimuşun qələbələri – Elamın işğalı necə təsvir olunub?
3. Kazalla döyüşü haqqında danışın.
4. Akkad çarı Rimuşun döyüş müvəffəqiyyəti faktlarla şərh edin.

Şumer – Ur hökmdarının qazandığı qələbəni əks etdirən şəkil

¹ Elamda şəhər

² Unnə çayında yerləşən Elamın paytaxtı (müasir Kerxa)

³ Utu – Şumer günəş Allahu Şamaşı xatırladan (Hammurapinin kodeksinin 7-ci qeydi)

⁴ Hammurapinin kodeksinin 20-ci qeydinə bax

Herodot Babilin təbii şəraiti, əhalisi, adətləri və zənginlikləri haqqında

192. Babilin nə qədər böyük sərvəti olduğunu mən bir çox nümunələr əsasında göstərə bilərəm, lakin aşağıdakılarla kifayətlənirəm. Şahənşaha tabe olan bütün ölkə adi vergidən başqa, şahı və onun ordusunu saxlamağa borclu idi. Beləliklə, ilin on iki ayının dörd ayında Babil torpağı, qalan səkkiz ayda isə bütün Asiya şaha ərzaq tədarüku görür. Bu ölkədə farsların satraplıq adlandırdıqları sərdarlıq, şübhəsiz, bütün canişinliklərindən daha gəlirli olmuşdur. Şahın bu bölgəni idarə işinə təyin etdiyi Artabaz oğlu Tritəntəhm oradan hər gün bütün bir artaba gümüş toplamışdır (fars ölçüsü olan artaba I Attika medimni və 3 Attika xeniki qədərdir). Tritəntəhmin özünün döyüş atlarından başqa 800 aygırı, 16000 madyanı vardı. O, həm də hind cinsindən o qədər it saxlayırdı ki, düzənlikdə yerləşmiş dörd böyük kənd bu itlərə yem gətirməli olmuşdular və buna görə də onlar başqa vergilərdən azad edilmişdilər. Babil hökmdarı belə varlı olmuşdur.

193. Assuriya torpağına az yağış yağır, lakin elə bu azacıq yağış da dənli bitkilərin cücərməsi və böyüməsi üçün bəs edir. Əkinlər həm də, çay suyu ilə suvarılır, dənli bitkilər göyərir və böyüyür. Lakin Misirdə olduğu kimi, burada çay daşib zəmiləri basmır, suvarma işi su götürən qurğular (mancanaqlar) sayəsində əllə görülür. Bütün Babil torpağı da Misir kimi kanallarla qazıq-qazıq edilmişdir. Bu kanalların ən böyüyü gəmi hərəkəti üçün əlverişlidir: bu kanal Fəratdan cənub-şərq istiqamətində sahilində Nin şəhəri yerşələn o biri çaya – Dəcləyə (Tiqrə)tökülür. Dünyanın tanıdığım bütün ölkələrinə nisbətən bu torpaq, şübhəsiz, ən yaxşı Demetra nemətləri yetirir. Bunun əksinə, orada meyvə ağacları – nə əncir, nə üzüm meynəsi, nə də zeytun bitir. Demetra meyvəsinə gəldikdə, torpaq bu meyvədən o qədər bol yetirir ki, burada məhsul, ümumən, iki yüz qat (yaxşı gələn illərdə), hətta, üç yüz qat olur. Buğda və arpa saçaqları tam dörd barmaq eninə gəlib çatır. Darı və küncüt orada ağac hündürlüyündə olur. Bunu mən

yaxşı bilirəm, amma bu barədə danışmayacağam. Müxtəlif taxıl bitkilərinin məhsuldarlığı barədə söyləyəcəklərimin Babildə olmayan adamlarda necə inamsızlıq doğuracağını bilirəm. Babillilər əlif yağını heç işlətmirlər, ancaq küncüt yağından istifadə edirlər. Oranın bütün düzənliklərində bol məhsul verən xurma ağacları bitir. Xurma ağacı meyvəsindən çörək, çaxır və bal hazırlayırlar. Babillilər xurma ağacını da eyni ilə əncir ağaclarının bəsləndiyi üsulla bəsləyirlər. Onlar ellinlərin «erkək» adlandırdıqları xurma ağacı çiliyini bar verən ağaca calayırlar ki, onun yetişməsinə və vaxtından əvvəl tökülməsinə kömək etsin. Axı, qış əncirlərindəki kimi tumtörədənlər «erkək» xurma toxumunun üstündə olur.

194. İndi mən (Babil şəhərinin özündən başqa) bu ölkədə olan ən heyratəmiz şeylərdən söhbət açacağam. Çayla aşağıya, Babilə üzüb gələn yük gəmiləri girdə olub tamam göndən qayırılır. Assuriyadan yuxarıda yerləşən Ərməndə babillilər gəminin gövdəsi üçün söyüd çubuqları kəsirlər. Gəminin (girdə) dibinə ona oxşar şəkildə girdə gön çəkdiqləri kimi, gəmi (gövdəsinin) bayırına da tarım gön çəkirlər. Onlar gəminin nə göyertə hissəsini genişləndirirlər, nə də burnunu iti edirlər, bəlkə qalxan sayağı dəyirmi gəmi qayırlar. Sonra (yükü bürümək üçün) gəmini küləşlə doldururlar və yükləyib suyun axarı ilə aşağılara üzüb getmək üçün onu çaya salırlar. Çay vasitəsi ilə aşağıya, əsasən, gil qablarda Finikiya çaxırı daşıyırlar. Gəmini ayaq üstə durmuş iki adam iki avar çəkməklə idarə edir. Onlardan biri gəmini avarla özünə tərəf çəkir, o birisi avara dirənərək gəmini qabağa itələyir. Belə gəmiləri çox böyük həcmdə də qayırlar, kiçik həcmdə də. Ən böyük gəmilər 5000 talanta qədər yük götürür. Hər yük gəmisində diri eşşək, daha iri gəmilərdə bir neçə eşşək olur. Tacirlər Babilə çataraq öz mallarını satmağa başlayırlar. Açıq satışdan sonra (hörülmüş) gəmi gövdəsini də, bütün kövşəni də boşaldırlar. Sonra da dəriləri eşşəklərə yükləyib Ərmənə qayıdırlar. Axı, suyun sürətli axınına görə çay yuxarı üzmək qətiyyəən mümkün olmur. Ona görə də, gəmiləri ağacdən deyil, dəridən qayırlar. Tacirlər öz eşşəklərinə minib Ərmənə

çatandan sonra, dediyimiz tərzdə təzə gəmilər düzəldirlər. Onların çay gəmiləri belə olur.

195. Babillilərin geyimləri isə bax belədir. Babillilər (əyinlərinə) ayağa qədər uzanan kətan xiton, onun da üstündən yun xiton geyinirlər. Bunların üstündən bir də nazik ağ xlanida salırlar. Ayaqqabıları (bu ölkədə) hamının qəbul etdiyi və Beotiya çəkmələrinə oxşar ayaqqabılardır, babillilər saçlarını uzadaraq, başlarına çalma dolayırlar və bütün bədənlərinə ətirli qətran sürürlər. Hər bir babillinin möhürlü üzüyü və məharətlə işlənmiş əsası var. Hər əsada alma, qızıl gül, zambaq, qartal və ya başqa bir şey oyulmuşdur. Belə şəkilli oyması olmayan əsa gəzdirmək onlarda dəb deyil. Babillilərin zahiri siması belədir. Onların adətləri barədə mən bax bunları deməliyəm.

196. Bildiyimə görə, eyni zamanda, İlliriya enətlərində də olan və mənim fikrimcə, ən ağıllı sayılan adətləri bax bunlardan ibarətdir. İldə bir dəfə hər kənddə adətən belə edirlər: ərgən yaşına çatmış bütün qızları dəvət edib bir yerə yığırlar. Onları gənc oğlanlar əhatə edər, carçı isə hər qızı bir-bir qabağa durmağa məcbur edər, sonra gəlin satışı başlanar. Əvvəlcə hamıdan gözəl qızı satışı qoyarlar. Onu böyük məbləğə satandan sonra, (qızlar rəsmi ər üçün satılırlar), carçı yerdə qalan qızlardan yenə də ən gözəlini çağırar. Çox varlı olan Babil oğlanları bir-birinin sözünü kəsərək qiyməti artırır və daha gözəl qızları alırlar. Sadə camaat içindən çıxıb, gözəlliyə o qədər də qiymət qoymayan oğlanlar isə gözəl olmayan qızları, üstəlik də pul alırlar. Ən gözəl qızlar satıldıqdan sonra carçı ən kifir, ya da şikəst qızın ayağa durmasını buyurar və onu üstündə ən az pul verilmək şərti ilə özünə arvad etməyi oğlanlara təklif edər və buna qane olan adam ortalığa çıxana qədər təklifi davam etdirər. Belə qızların üstündə verilən əlavə pul gözəl qızların satışından yığılan puldan ödənilərdi, beləliklə də gözəl qızlar çirkin və şikəst qızları ərə verərdilər. Hər kəsin öz qızını istədiyi adama ərə verməsi qadağan idi və eləcə də satın alınmış qızı onu təhvil verən adamsız evə aparmaq olmazdı. Təhvil verən adam qız almış oğlanın onunla həqiqətən yaşamaq istədiyini müəyyənləşdirəndən sonra qızı evə aparmaq

olardı. Əgər kim aldığı qızla uyğunlaşmasaymış, qanuna görə pulu geri qaytarmaq tələb olunarmış. Eyni zamanda, qonşu kəndlərdən də nişanlı oğlanların gəlməsinə və qız almasına icazə verilirdi. Bu çox gözəl adət onlarda indi yaşamır.

197. Babillilərdə çox ağıllı bir adət də var. Hər hansı bir xəstəlikdən əzab çəkən adamı onlar bazara çıxarırlar (axı, onlarda həkim yoxdur). Bazardan keçib gedənlərdən (hər kəs özü bu xəstəliyi keçiribsə, ya da onu başqalarında görübsə, xəstəlik barədə) ona məsləhətlər verirlər. Sonra bu adamlar özlərinin həmin xəstəlikdən necə sağaldıqlarını, yaxud gördükləri xəstəliklərin necə sağaldıqlarını izah edirlər. Onlarda xəstənin yanından səssiz-səmirsiz ötüb getmək qadağan olunmuşdur: hər kəs onun xəstəliyini soruşmalıdır.

Herodot. Tarix. 192, 194, 195, 196, 197. Bakı, Azərənəşr, 1998. s. 85, 86, 87.

Sual və tapşırıqlar:

1. Babilin zənginliyini Herodot necə tərənnüm edir? Mətnə əsaslanaraq bunu faktlarla şərh edin.
2. Babil padşahlığı farslara il ərzində nə qədər vergi verirdi. Verilən verginin həcmi Babilin zənginliyini necə əks etdirirdi?
3. Mətnədəki süni suvarmanın inkişafını əks etdirən faktlar haqqında danışın.
4. Herodot Babilistanda kənd təsərrüfatının inkişafını necə əks etdirib.
5. Babillilər xurmadan hansı məhsulların hazırlanmasında istifadə edirdilər?
6. Mətnədə qonşu dövlətlərin Babillə ticarət əlaqələri necə əks olunub?
7. Herodot qədim babillilərin geyimlərini necə təsvir edirdi?
8. Gənclərin ailə qurması Babilistanda necə həyata keçirilirdi?
9. Babilistanda xəstəliklərin müalicəsi hansı üsullarla həyata keçirilirdi?
10. Babillilərin qızları ərə verməsi adətinə və xəstələri müalicə etmək qaydasına münasibət bildirin.

**Babilstanda e.ə. VI əsrdə
çini qab üzərində aslan şəkli**

**E.ə. XIV əsrdə Mesopotamiyada
daş üzərində qabartma üsulu ilə
hazırlanmışdır**

Sual və tapşırıqlar:

1. İkinci şəkildə verilənləri təsvir edin.
2. Bu şəkillərə əsasən Babilstanda sənətkarlığın səviyyəsi haqqında fikir söyləyə bilərsinizmi?

10. FİNİKKİYA. AŞŞUR

Assur hökmdarı I Tiqlatpalasarin¹ Urartuya yürüşü

Böyük allahlar Aşşur, Şamaş və Adadın köməyi ilə mən, Assuriya çarı I Tiqlatpalasar... Nairiyə² yürüş etdim.

Вестник древней истории, 1951, № 2, стр. 280 (Перевод И.М.Дьяконова)

Sual və tapşırıqlar:

1. Hansı Assur allahlarının adlarını deyə bilərsiniz?
2. I Tiqlatpalasar hansı illərdə Assuriyanı idarə etmişdir?

1. *I Tiqlatpalasar – Assuriya çarı (e.ə. 1115-1077-ci illər)*
2. *Nairi ölkəsi – Van gölü ətrafındakı vilayətlərdən biri*

Assuriya çarı III Tiqlatpalasarin (e.ə.744-727) Urartuya hücumu

Urartu çarı Sardur¹ mənə qarşı qiyam etdi... Mən onu məğlub etdim. Onun ordugahını ələ keçirdim, həyatını xilas etmək üçün o, əlçatmaz Sibak dağına qaçdı. Mən Sarduru paytaxtı Tuşpa şəhərində mühasirəyə aldım, şəhər qapıları qarşısında böyük bir döyüşə girdim, ... düşməyə ağır zərbə endirdim...

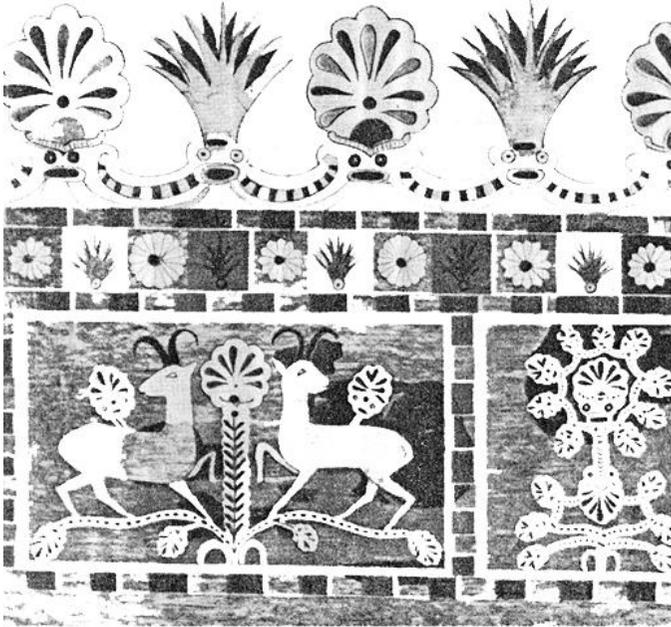
Вестник древней истории, 1951, №2, стр. 296 (Перевод

¹ *II Sardur – Urartu çarı (e.ə. 744-727-ci illər)*

Sual və tapşırıqlar:

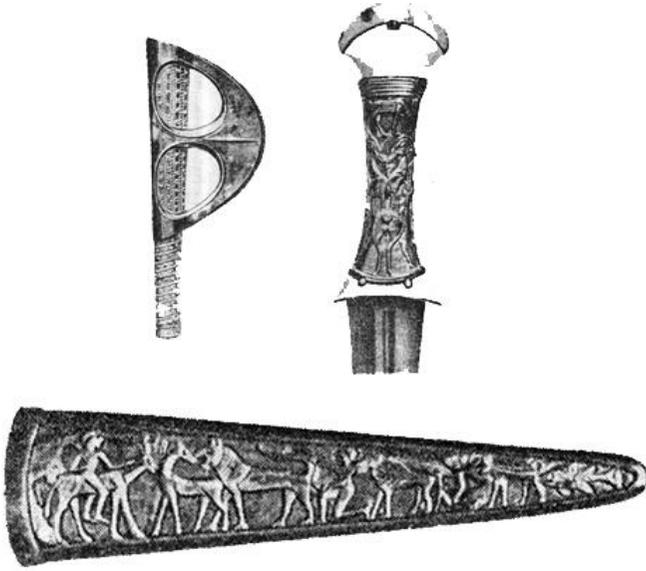
1. Hansı hadisə I Tiqlatpalasarin Urartuya hücum etməsinə səbəb oldu?
2. Urartu ilə Assuriya arasında müharibə necə qurtardı?

Aşşurda divar üzərində təsvir

Sual və tapşırıqlar:

1. Şəkildə gördüklərinizi sözlə təsvir edin.
2. Şekli hissələrə bölün. Onu neçə müstəqil hissəyə bölmək mümkündür?
3. Bu hissələr arasında əlaqələr tapın.

Finikiya silahları: qızıldan hazırlanmış mərasim baltası; qızıl xəncər, qayçı

Sual və tapşırıqlar:

1. Baltanın görünüşünü təsvir edin.
2. Baltanın yüksək sənətkarlıqla hazırlandığını nə ilə sübut edə bilərsiniz?
3. Bu əşyaların qızıldan hazırlanması nəyi göstərir?
4. Şəkildə xəncərin hansı hissəsi təsvir edilmişdir?

11. URARTU

İşpuinin oğlu Minuanın kitabəsi (e.ə 810-781)

İşpuinin oğlu Menua Haldi allahının (əvvəlcədən¹) köməyi ilə yola düşdü. Minua deyir: - mən vergi qoydum. Mən kitabə ucaltdım. Böyük Büelmer² ölkəsinin 4 (?) ölkə ilə birlikdə ... (?). Atauni şəhəri ilə.. mən Urmiya ölkəsinə getdim, kitabənin əsasını qoydum.

Arxiya ölkəsinə

... Menua deyir: Mən ələ keçirdiyim Şaşili şəhərində Xaldi Allahına abidə ucaltdım. Haldi allahının qüdrəti altında İşpuinin oğlu, əzəmətli çar Biaina³ ölkəsinin çarı (Tuşpaqrat şəhərinin knyazı)⁴ Menua deyir: bu ölkəni kim dağıdar...

Хрестоматия по истории Древнего Востока. М., 1963, стр. 214

Sual və tapşırıqlar:

1. Urartu hökmdarı İşpuinin oğlu Menuanın kitabəsi neçənci illəri əhatə edir?
2. Mətdə hökmdar Menuanın istilaçı yürüşləri necə təsvir olunur?
3. Urartu tarixinin öyrənilməsində kitabənin əhəmiyyəti haqqında danışın.

Menuanın oğlu çar Argiştinin səfəri (e.ə 781-760-cı illər)

«Argiştinin annaları» 4-cü sətir səh. 30-41.

Menuanın oğlu Argiştı deyir: Haldi Allahı əzəmətlidir. Xaldovanın qoşunları əzəmətlidir. Haldi Allahının köməyi ilə

¹ Şərti tərcümə

² Bu söz akademik İ.S.Meşşaninovun tərcüməsində verilib

³ Van gölü sahilində yerləşən Urartunun mərkəzi hissəsi

⁴ Urartunun paytaxtı

mən Mana¹ ölkəsinə qarşı çıxdım və İrkeum ölkəsini tutdum. Assuriyaya qədər irəlilədim. Dağ ölkələrində 6471 adam öldürdüm. Başqalarını diri apardım, 236 atlı, 2251 öküz, 8205 qoyun sürüsü. Argiştı dedi: - Haldi Allahının qüdrəti ilə bir ildə gözəl işləri həyata keçirir.

*Хрестоматия по истории Древнего Востока. М., 1963
стр. 214, 215.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Məndə Menuanın oğlu Argiştinin Manna ölkəsinə hücumu necə təsvir olunub?
2. Məndə Urartu hökmdarının Mannaya hücumu nəticəsində əldə edilmiş qənimətlərin həcmi haqqında nə deyilir?

Argiştinin oğlu çar Sardurun Assuriyaya yürüşü (e.ə. 760-730-cu ilə yaxın)

Sardur deyir: Mən Babilistana² - bütün ölkələrin üstünə qalxdım; mən Babil ölkələrini işğal etdim, mən qənimət üçün bütün Barmat ölkəsinə yollandım... Haldi Allahının əzəməti ilə Sardur deyir: - Mən əvvəllər güclü olan üç sarayı aldım, mən hücumla (həqiqi mənada güclə) bir gündə 23 şəhəri aldım, sarayları tutub talan etdim. Şəhərləri yandırdım, ölkələri birləşdirdim: kişi və onların arvadlarını qovdum; 8135 gənci qovdum. 25000 xalqdan başqa 600 qoşunu, 2500 atı zəbt etdim; 12300 iri buynuzlu mal-qaranı, 32100 qoyunu ələ keçirdim; mən qoşunlara ələ keçirdiyi ölkə ilə məşğul olmağı əmr etdim.

Хрестоматия по истории Древнего Востока. М., 1963

¹ Manna dövləti Urartudan şərqdə yerləşirdi

² Şübhəsiz urartular Assuriya dövlətinin bəzi hissələrini Babilistan adlandırırdılar

Sual və tapşırıqlar:

1. Urartu hökmdarı hansı allaha sitayiş edirdi?
2. Hökmdar Sardur neçə şəhəri almışdır?
3. Urartu hökmdarı döyüş prosesində nə qədər döyüşçünü, nə qədər əhalini öz istilasına altına keçirmişdir?
4. Sardurun Babilistanda ələ keçirdiyi qənimətə əsasən Babilistanın necə ölkə olduğunu göstərin.

**Urartu əleyhinə Assuriyanın kəşfiyyatı
Aşşurrisuidən¹ (?) çar II Sarqona² məktubu**

(Mənim ağama, dünyanın çarına).

(Urartunun) 5 canişini Uasiyə³ gəldilər...

O halda ki, mənim ağam çar yazırdı: «lazutçieklər getdilər. Mən onları 3 hissədə göndərdim. Onların bir hissəsi gəlib çatdılar və bu məlumatları söylədilər; başqaları isə hələ (Urartudan) çıxmamışdılar».

Çar Sinaxeribanın çar II Sarqona kəşfiyyatçı məlumatı. Çara, mənim ağama – sənin qulun Sinaxerip⁴. Dünya mənim ağama, çara nəşib olacaq. Assuriya bütünlüklə, kilsə məbədləri, qalaların hamısı, çara; mənim ağamın – çarın ürəyi onda tamam rahat olacaq.

Ukkiysilar⁵ mənə yazırdılar: «Urartu çarı Qamir⁶ ölkəsinə gedən kimi, onun ordusu tamamilə darmadağın edildi.

Onlarda böyük qırğın oldu. İndi ölkə sakitləşib. Onun rəhbərlərinin hər biri öz ölkəsinə getdi. Bakkodanu⁷, onun Turtanı⁸ da tutulub. Urartu çarının özü Uazanun¹

¹ Assuriya çarının agentı

² Assuriya çarı (722-705-ci illər e.ə)

³ Urartunun cənub sərhəddində şəhər

⁴ Əvvəllər Assuriya çarı II Sarqonu əvəz etmişdir

⁵ Bax: 5-ci qeyd

⁶ Həmçinin Kimmerlərin ölkəsi, bu zaman şərqi Kappadokiya məskunlaşmışdılar

⁷ Bax: 4-cü qeyd

⁸ Velmoja adlandırılan böyüklər; Turtan baş komandan

(vilayətindəndir). Aşşurisinin məlumatı belədir. Xalsu² şəhərinin canişini Nabu-li mənə yazdı: «Mən Urartu çarı haqqında məlumatla bağlı sərhəddə olan qala qarnizonlarına yazırdım. O, Qamir ölkəsinə daxil olan kimi onun ordusu tamamilə darmadağın edildi. 3 ən böyük ordu rəhbəri ilə birlikdə darmadağın edildi. Özü isə öz ölkəsinə qaçıb, işğalçılar hələ onun düşərgəsinə gəlməyiblər». Nabu-linin məlumatı belədir. Müasir (hökmdar)³, onun qardaşı və onun oğlu Urartu çarını salamlamağa getdilər. Xubuşkiyskinin⁴ (hökmdarlar) çarını da onu qarşılamağa getdi. Sərhəddə olan bütün qala qarnizonları mənə belə xəbər verdilər.

Axat – Abişi⁵ evinin rəisi. Nabu-linin Tabaladan⁶ gətirdiyi məktubu mən öz ağama, çara göndərdim.

Assurrisuidən II Sarqona məktub

Çara, mənim ağama, – sənin qulun Assurisua. Dünya mənim ağama, çara nəsib olacaq. Dəniz sahilindəki vilayətdə, Urartu torpaqları arasında (çar) Manner⁷ üsyan qaldırdılar, taladılar (və) qalxdılar (dağlara). Alusasiranın⁸ canişini Abalukunu və Tunnayı, Karsipara⁹ (mühafizə) xidməti üçün Manneyevlərin sərhəd ölkəsinə yola düşdülər. Urartu (çarı) – Turuşpedə¹⁰ tələfata uğradılar. Bütün canişinlər – onun yanında.

Canişinin II Sarqona məktubu

¹ Uasi şəhərinin vilayəti

² Xalsu möhkəmləndirilmiş şəhəri ifadə edir

³ II Sarqona Aşşur Allahının məktubu. Əlavə 26

⁴ Urartunun cənub şəhəri

⁵ II Sarqonun qızı Axat-Abişi, Tabala çarına Ambarisə əvə verilmiş. Ambaris e.ə. 713-cü ildə üsyan qaldırmış, lakin Sarqon tərəfindən məğlub edilərək əsir alınmışdır

⁶ Bax: 1-ci qeyd

⁷ Manneyalılar haqqında bax. Aşşur Allahı II Sarqonun məktubu

⁸ Bax: 26-cı qeyd Aşşur Allahı II Sarqonun məktubu

⁹ Məlum olmayan yer adı

¹⁰ Bax: 9-cu qeyd

Çara, mənim ağama, sənin qulun Assurisia¹ dünya mənim ağama, çara qismət olacaq.

Mənim çara, öz ağama yazdığım, hərbi rəisə, Naraçıya aiddir: çarın əleyhinə danışan 20 komandır tutulmuşdur. İndi Urartu çarı Turuşpada çıxış etdi və onları həbs etdi (yaxud bağladı) (?) qalan adamlar, hansı ki, onlarla birlikdə idi, talan edildilər. Veteranlarla² birlikdə cəmi 100 adam öldürmüşdür.

II baş komandan³ Ursine, Abliuknumun qardaşı (idi) Turuşpada yaxalandı. Abliuknum onun yanına Turuşpaya gəldi, öz qardaşının yanına. O, onlardan xəncəri soruşdu. Heç kəs bir söz demədi. O qaldırdı (xəncəri) və onlar onu buraxdılar.

Mənim ağam çarın İsiyauva aid olanlar barədə yazırdılar. Bu haqda heç kim heç nə bilmir. O öz evini tərk etdi (?). Mən dəfələrlə soruşdum. Amma heç kim deyə bilməz. O sağdır, yoxsa ölüb. Qones, hansı ki, mən Bitkiyə göndərdim (...) (?) - o yoxdur. Mən onu görmədim. O dəfələrlə soruşdu, lakin heç kim ona deyə bilmədi. İndi mən yazıram – onlar soruşmalıdırlar. Mən öyrənib çara yazacağam.

Çarın agentinin çar II Sarqona məktubu

Çara, mənim ağama – sənin qulun Qabbu-ana-aşur⁴ mənim ağamın, çarın mənə verdiyi əmrlərə aid, xidmətə aid; belə ki, Urartu çarı Kurbane şəhərində (?)⁵ evə (məbədə) daxil oldu. Mənim atlılarım hansı ki, getməli idilər, Nabirliyə, Assurbeldanu Assurrisuey⁶ gedəcəklər. Biz dəfələrlə aşağıdakıları eşitdik: Urartu (çarı) Turuşpa⁷ şəhərindən çıxmırdı, çarın bizə verdiyi xidmət əmrini biz daşıyıyıq, (onunla) qorunuruq. Duuza ayının 16-cı günündə (?) mən Kurbanə çatdım, aba ayının 20-ci günündə mən ağama, çara

¹ Bax: 1-ci qeyd

² Həqiqətən veteranlar, yeni gələnlərdən seçilənlər

³ Bax: 17-ci qeyd

⁴ Assuriya çarının agentini

⁵ E.ə. 8-ci əsrin əvvəllərində Assuriyaya aid olan şəhər – Kurban

⁶ Bax: 1-ci qeyd

⁷ Bax: 9-cu qeyd

məktub yazdım).

Assurisuidən çar II Sarqona məktub

Mənim ağama, çara sənin qulun Assurisua. Dünya mənim ağama, çara nəsb olacaq. Çarın ölkələri bütünlüklə, möhkəmlənmiş şəhərlər, hər şey bütünlüklə çara qismət olacaq.

Qurianiyə ölkəsi (və) Nagiu ölkəsi Urartu və Qamir arasında yerləşir. Sonuncular Urartu xalqına töycü ödəyirlər. Urartu xalqı Qamir ölkəsi əleyhinə hərəkət edəndə Urartu xalqı məğlub oldu. Oradan belə sayda döyüşçü... 8 min adam...

*Хрестоматия по истории
Древнего Востока. М., 1963
стр. 215, 216, 217, 219, 220.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Mətdə Urartu padşahlığının hansı əyalətlərinin adları çəkilir.
2. Assuriya çarı nə məqsədlə Urartu əleyhinə kəşfiyyat materialları toplayırdı?
3. Assuriyalıların topladığı kəşfiyyat materiallarına görə Urartunun ordu hissələrində və ictimai həyatında vəziyyət necə idi?
4. Kəşfiyyat materiallarında Urartunun hansı əyalətində çara qarşı üsyan haqqında məlumat verilir?
5. Urartuda hərbi hissə rəisləri çara qarşı çıxış etmişlər?
6. Assuriya hökmdarının agentinin məlumatına görə Urartu hökmdarı hansı şəhərdə idi?
7. Assuriya çarının agentı Urartunun daha hansı əyalətinin adlarını açıqlayır?
8. Assuriya zəifləmiş Urartunu istila etmək üçün nə kimi hazırlıq işləri həyata keçirir?

12. İSKİTLƏR

Fukidid skiflərin dövlətinin hərbi qüdrəti haqqında

...Avropanın İoniy körfəzi¹ ilə Evkinsk Pontu arasında yerləşən bütün çarlıqlarından odrislərin çarlığı² gəlirlərinin məbləğinə və ümumiyyətlə yaşayış səviyyəsinə görə ən qüdrətliyədir; lakin hərbi qüvvə cəhətdən və ordunun sayına görə, o, skiflərin çarlığından çox geri qalır. Sonuncu ilə nəinki Avropada, həm də Asiyada heç bir xalq müqayisə edilə bilməz; heç bir xalq özü skiflərə qarşı durmaq qüvvəsində deyil, əgər skiflər öz aralarında yekdillik şəraitində yaşasalar.

*Фукидид. История
СПб, 1999, стр.126*

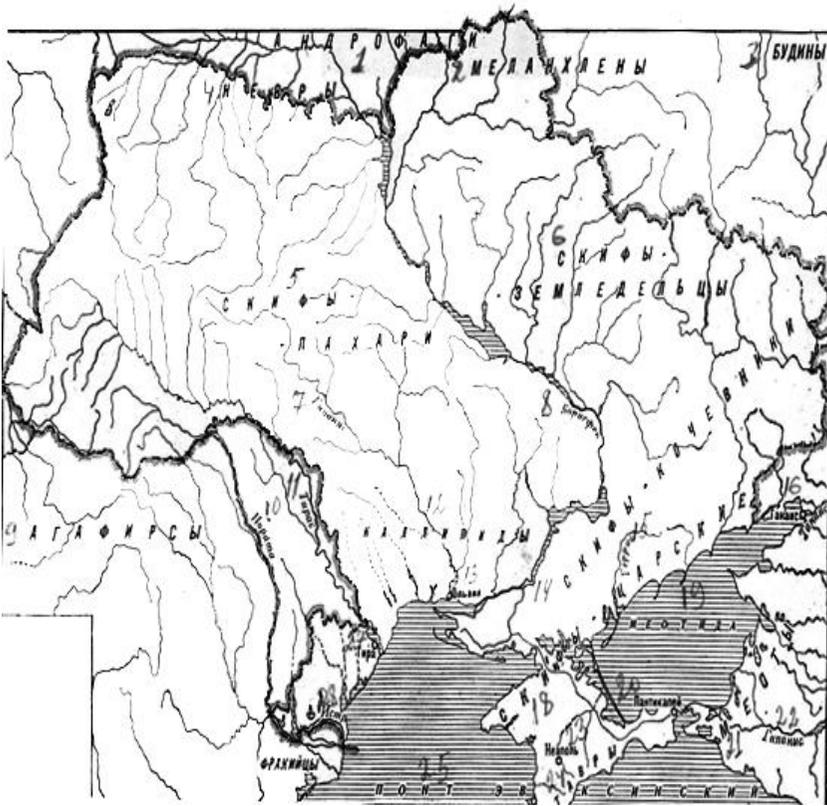
Sual və tapşırıqlar:

1. Adriatik dənizi ilə Pont arasında yerləşən Avropa dövlətlərindən hansı daha varlı və zəngin idi?
2. Qeyd edilən ərazidəki dövlətlərdən hansı hərbi qüdrətinə görə birinci yerdə dururdu?
3. Skiflər hansı halda öz məğlubedilməzliklərini qoruyub-saxlaya bilərdi?

¹ İoniy körfəzi – Adriatik dənizi

² Odrislər-frakiya taxfası

Herodot iskitlərin məskunlaşdığı ərazilər haqqında

1. Androfaqlar	16. Tanais
2. Melanxlar	17. Tanais
3. Budinlər	18. Çar skifləri
4. Nevrlər	19. Meot
5. Əkinçi skiflər	20. Pantikapey
6. Əkinçi skiflər	21. Meotlar
7. Hipanis	22. Hipanis
8. Borisfen	23. Neapol
9. Aqafırsilər	24. Tavrlar
10. Porat	25. Evksin Pontu
11. Tiras	26. Hersones
12. Kallipidlər	27. Tir
13. Olviya	28. İstr
14. Köçəri skiflər	29. Frakiyalılar
15. Herras	

Borisfenşlərin Pontyanın iskit torpaqlarının təxminən ortasında yerləşən ticarət limanı yaxınlığında ellin iskitləri – kallipidlər yaşayır; onlardan sonra alizon adlanan başqa qəbilə gəlir. Onlar kallipidlərlə birlikdə qalan iskitlərlə eyni həyat tərzini keçirirlər, amma buğda, soğan, sarımsaq, mərci, darı əkir və bunlarla dolanırlar. Alizonlardan şimala doğru əkinçi iskitlər yaşayır. Onlar özləri yemək üçün deyil, satlıq taxıl əkirlər. Nəhayət, onlardan daha yuxarıda nevlər yaşayırlar...

Dəniz tərəfdən Borisfenin arxasınca öncə Hileya uzanıb gedir, ondan şimalda əkinçi iskitlər yaşayırlar. Hipais çayı qırağında yaşayan ellinlər onları borisfenlilər, özlərini isə olviopolitlər adlandırırlar...

Bu əkinçi iskitlərdən şərqə doğru, Pantikap çayının o biri tərəfində köçəri iskitlər yaşayırlar, onlar heç nə əkib, heç nə də biçmirlər. Hileyadan başqa, bütün İskit Elində ağaca rast gəlməzsən. Bu köçərilər isə şərqə doğru Herr çayına qədər on günlük yolu olan bir bölgəni tuturlar.

Herr çayının arxasınca hökmdar torpaqları deyilən bölgə gəlir. Orada ən rəşadətli və çox saylı iskit qəbiləsi yaşayır. Bunlar başqa iskitləri öz hakimiyyəti altında olan qəbilələr sayırlar...

Tavrlar İskit Elinin bir hissəsində ... yerləşirlər... Tavrlardan sonra qismən şərqə doğru dəniz qırağında, qismən də Kimmeriya Bosporunun qərbində və Meotida gölündən başlamış bu gölün lap uzaq küncündə ona tökülən Tanais çayına qədər yenə də iskitlər yaşayırlar. İskit Elinin İstrin yuxarı axarında materikin içərisinə uzanan şimal hissəsi öncə aqafirlərlə, sonra nevlərlə, daha sonra androfaqlarla və nəhayət melanxenlərlə sınırlanır.

Herodot. Tarix. I hissə. Bakı, 1998, səh.222-223; 245-246.

Sual və tapşırıqlar:

1. Hansı İskit qəbilələrinin adlarını deyə bilərsiniz?
2. Ellin iskitləri ilə alizon qəbiləsi arasında hansı fərqlər vardır?
3. Məşğuliyyətinə görə iskitlər hansı qruplara bölünür?

4. Herodot iskitlərin hansı hissəsini hökmdar iskitləri adlandırır?
5. İskitlərin bu qrupunun hökmdar iskitləri adlandırılmasını siz nə ilə əlaqələndirərdiniz?

Herodot iskitlərin məğlubedilməzliyi haqqında

...bütün tanınmış xalqlar içərisində yalnız istiklər bircə sənətə, amma insan həyatı üçün ən vacib sənətə yiyələniblər. Bu da odur ki, istiklər onların yurduna hücum etmiş bircə düşməne də xilas olmaq imkanı vermirlər, həm də iskitlər özləri yol verməsələr, heç kəs onları yaxalaya bilməz. Axı iskitlərin nə şəhərləri, nə də möhkəmləndirilmiş qalaları var; onlar evlərini də özləri ilə aparırlar. Onların hamısı süvari oxatanlar olub, əkinçiliklə deyil, heyvandarlıqla məşğul olurlar¹. Onlar alaçıklarda yaşayırlar. Belə bir xalq necə də yenilməz və basılmaz olmasın?

*Herodot. Tarix. I hissə,
Bakı, 1998, səh.230*

Sual və tapşırıqlar:

1. İskitlər digər xalqlardan hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirdilər?
2. Mətdəki hansı fikir iskitlərin öz ellərində məğlub olmamasını göstərir?
3. Yuxarıda verilmiş sənədə və tarix dərslərində əldə etdiyimiz biliklərə əsasən deyin: iskitlər təsərrüfatın hansı sahələri ilə məşğul olurdular; heyvandarlıqla məşğul olmaq iskitlərin fiziki hazırlığına və döyüşkənliyinə necə təsir göstərə bilərdi?

Herodot iskit adət-ənənələri barəsində

...qurbanlıq heyvanın qabaq ayaqlarını bağlı saxlayırlar. Qurban gətirən adam heyvanın arxasında dayanıb bağın ucundan çəkir, sonra heyvanı yerə yıxırlar... Sonra ilgəyi heyvanın boynuna keçirib ilgəyə salınmış çubuğu buraraq

¹ Burada Herodot əslində heyvandar iskitlərdən söhbət açır. Elə bu müəllifin özü iskitlərin bir hissəsinin əkinçiliklə məşğul olması barəsində məlumat verir

heyvanı boğurlar... Daha sonra heyvanın dərisini soyur və əti bişirməyə başlayırlar.

...İskitlər ... donuzları qurban kəsmirlər və ümumən bu heyvanları öz ölkələrində yetişdirmək istəyirlər.

Andla müqəddəsləşən dostluq müqavilələri iskitlərdə belə həyata keçirilir: müqavilə iştirakçılarının qanı qatışmış şərəb böyük gil qaba tökürlər... sonra qılıncı, oxları, döyüş baltasını və süngünü qabın içinə salırlar. Bu mərasimdən sonra uzun-uzadı ovsunlar oxuyur, daha sonra həm müqavilə iştirakçılarının özləri, həm də burada olan daha hörmətli adamlar qabdan çaxır içirlər.

...İskit xaqanı öləndə ... böyük dördkünc xəndək qazırlar. Xəndəyi hazırlayıb, cəsədi arabaya qaldırır və mumlayırlar, sonra mərhumun qarnını yarıb onu təmizləyirlər və döyülmüş (kipərlə), ətirlərlə (selereya) toxumları və cirə ilə doldururlar. Bundan sonra qarnı tikirlər və mərhumu arabada bölgələrə aparırlar. Bütün bölgələri... gəzdirirlər... meyidi saman döşəkdə qəbrə sallayırlar, hər iki tərəfində yerə nizə sancırlar, qəbrin üstünə taxtalar döşəyir, onları da qamış həsirlərlə örtürlər. Qəbrin qalan geniş sahəsində xaqanın əvvəlcədən boğulmuş kənizlərindən birini, eləcə də saqısını, aşnasını, mehtərini, gözətçisini, carçısını, atlarını, hər cür ev heyvanının ilkinini dəfn edirlər; buraya ... qızıl camlar ... qoyurlar. Bütün bunlardan sonra hamılıqla qəbrin üstünə torpaq töküb böyük təpə (kurqan) düzəldirlər ...

...Başqa iskitlər öləndə onların ən yaxın qohumları ölünün cəsədini arabaya qoyub bütün bölgə boyu dostlarının yanına aparır... dostları da mərhumu qəbul edir, onu gətirənlərə qonaqlıq verirlər... Adi adamların meyidini bölgədə ... bu cür gəzdirəndən sonra dəfn edirlər. Dəfndən sonra iskitlər özlərini belə paklayırlar: əvvəlcə başlarına ətirli yağ çəkib yuyurlar, bədənlərini isə (hamamda buğla pək edirlər).

*Herodot. Tarix. I hissə, Bakı, 1998,
səh.233-238 (Tərcümə edən P.Xəliov).*

Sual və tapşırıqlar:

1. İskitlərdə qurbanlıq heyvanı kəsərkən hansı qaydaya əməl etmək

lazım gəlirdi?

2. Dostluq müqavilələri bağlayan iskitlər onu daha da möhkəmləndirmək üçün hansı qaydadan istifadə edirdilər?
3. İskit xaqanının dəfn edilməsi zamanı xaqanla birlikdə onun xidmətçilərinin də basdırılması, sizcə, nə ilə bağlı olmuşdur?
4. İskit xaqanları ilə sadə iskitlərin dəfn edilmə qaydaları arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri göstərin.

Herodot iskitlərin öz adət-ənənələrinə sadiq qalmaları barəsində

İskitlər... əcnəbi adətlərindən inadla çəkinirlər, özü də başqa xalqların deyil, məhz ellinlərin adətlərindən qaçırırlar. Bunu Anaxarsisin¹, sonra isə Skilin taleyi aydın göstərir. Anaxarsis çoxlu ölkə görmüş, oralarda öz müdrikliyini göstərmişdir. Geri dönəndə o, iskit sınırlarında Hellespontdan üzərək Kizikdə² dayanmalı olmuşdur. Kiziklilər elə bu vaxt Allahlar Anası bayramını təntənə ilə keçirirmişlər. Anaxarsis ilahəyə belə bir əhd eləyib: o, evə sağ-salamat dönərsə, kiziklilərdə gördüyü mərasim üzrə qurban verəcək. İskit Elinə dönən Anaxarsis gizləncə... Kizikdə gördüyü bayram mərasimini tam yerinə yetirmişdir. Bir nəfər iskit Anaxarsisin bu mərasimi yerinə yetirdiyini görüb bunu xaqan Savliya çatdırmışdır. Xaqan özü hadisə yerinə gəlib Anaxarsisin bu bayramı keçirdiyini görəndə kimi yayı çəkib, oxla onu öldürmüşdür. Hələ indinin özündə də Anaxarsis haqqında sual verəndə deyirlər ki, onu tanımırıqlar, çünki o, Elladada olub, yadellilərin adətini götürmüşdür.

...İllər keçəndən sonra belə bir aqibət... İskit xaqanı Ariapifin... Skil adlı oğlunun da qismətinə düşmüşdür. O, iskit olmayan istriyalı bir qadından doğulmuşdur. Anası ona ellincə danışmağı və yazmağı öyrətmişdir... Ariapifin ölümündən sonra taxt-tac ... Skilə keçmişdir... Skil bu xalqın həyat tərzini heç sevmirmiş. Aldığı tərbiyənin təsiri ilə xaqan Ellin adətlərinə daha çox meyl göstərirmiş... İskitlər ona qarşı üsyan

¹ Anaxarsis – İskit xaqanı Savlinin qardaşı. Yunanların dünyanın yeddi müdriki sırasına daxil etdiyi adamlardan biri

² Kizik – Mərmərə dənizinin cənub sahilində yunan koloniyası

qaldırırlar, Tereyanın¹ qızının oğlu Oktamasadı çar qoyurlar. Skil... Frakiyaya qaçır. Oktamasad... frakiyalıların üstünə gedir. O, İstrə yaxınlaşarkən frakiyalılar ona qarşı çıxırlar: döyüş ərəfəsində Sitalk² belə təkliflə Oktamasadın yanına adam göndərir: «Nə üçün biz bir-birimizə hücum etməliyik? Sən mənim bacım oğlusan, mənim qardaşım sənin əlindədir, onu mənə ver, mən isə Skili sənə verərəm; ... Sitalkın qardaşı doğrudan da ondan qaçaraq Oktamasadın yanında gizlənirdi. Oktamasad onun təklifini qəbul edir və öz dayısını Sitalka verir, qardaşı Skili alır... Skilin başını vurmağı əmr edir...».

Хрестоматия по истории древнего мира. т.2. Греция и Эллинизм. М., 1951, стр 303-304

Sual və tapşırıqlar:

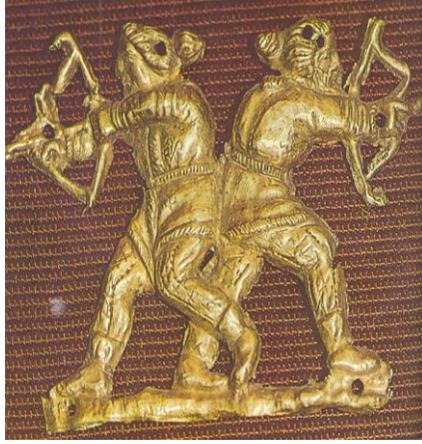
1. İskit xaqanı nə üçün öz qardaşı Anaxarsisi öldürür?
2. İskitlər Anaxarsisin ellin adətlərinə əməl etməsindən necə xəbər tuturlar?
3. Skilin ellin adətlərinə meyl göstərməsində kimin təsiri olmuşdur?
4. Skil nə üçün Frakiyaya qaçmışdı?
5. Skilin ələ keçirilməsini və öldürülməsini təsvir edin.
6. İskitlərin əcnəbi adətlərindən inadla çəkinmələrinə münasibətinizi göstərin.

¹ Tereya – Odrislər tayfasının çarı

² Sitalk – Tereyanın oğlu

*Skiflərin döyüş səhnəsi.
E.ə. IV əsr*

*Skif oxatanları.
E.ə. IV əsr*

Sual və tapşırıqlar:

1. İlk şəkildəki döyüşçüləri hansı qruplara bölmək olar?
2. Döyüşçülərin geyimlərini təsvir edin.

*Qızıl boyunbağı.
E.ə. IV əsr*

*Qızıl sırğalar.
E.ə. IV əsr*

Sual və tapşırıqlar:

1. Bəzək əşyalarının qızıldan hazırlanması sizcə, nəyi göstərirdi?
2. Sırğaların forması barədə nə deyə bilərsiniz?

13. MİDİYA

Herodot Midiya dövlətinin yaranması haqqında

...Yuxarı Asiya üzərində Assuriya hökmdarlığı 520 il sürmüşdür. Assuriyalılardan ilk dəfə midiyalılar qopub ayrılmışlar. Mənə elə gəlir ki, onlar azadlıq mübarizəsində igidlik göstərmişlər və köləliyi yıxıb, azadlıq əldə etmişlər. Sonra midiyalılar başqa xalqlara da örnək olmuşlar.

96. Lakin bu materikin bütün xalqları təzəcə azadlıq əldə edən kimi, yenidən əsarət alıtan salınmışlar. Bu da bax belə baş vermişdir: Midiyada Frəörtənin oğlu Deyok deyilən müdrik adam yaşayırmış. Həmin bu Deyok hökmdar olmaq həvəsinə düşür və öz arzusunu bax belə həyata keçirir: o vaxt lidiyalılar kəndlərdə yaşayırmış. Deyok özünün (doğma) kəndində hələ əvvəllərdə hörmət qazanıbmiş, sonra isə məhkəmə işlərinə baxaraq daha səylə haqq-ədaləti gözləyirmiş. Bütün Midiyada böyük qanunsuzluq hökm sürsə belə, Deyok ayrıliyin düzlüyə həmişə düşmən olduğunu bilə-bilə yenə ədalətli hərəkət edirmiş. Həmkəndliləri onun bu qabiliyyətini görüb onu özlərinə məhkəmə hakimi seçmişlər. Deyok isə hökmdarlığa çatmaq niyyəti ilə məhz bu cür təmiz və haqqpərəst hakim olmuşdur. Bununla da öz həmkəndlilərinin kifayət qədər təqdirini qazanmış, hətta (əvvəllər ədalətsizlik qurbanı olmuş) başqa kənd sakinləri də Deyokun yeganə ədalətli hakim olduğunu eşidib, öz çəkişmələrini həll etmək üçün onun yanına gəlirmişlər və belə-belə axırda ancaq ona etibar göstərməyə başlamışlar.

97. Beləliklə Deyokun yanına gələn adamların (sayı) getdikcə çoxalırmiş, çünki onlar Deyokun ədalətli hökmlər çıxardığını eşidirmişlər. Onda Deyok qərara gəlir ki, (indi) hər şey onun əlindədir və əvvəllər camaata məhkəmə qurduğu (kürsüdə) əyləşməkdən imtina eləyir. O bildirir ki, daha bundan sonra məhkəmə qurmayacaqdır. Belə ki, öz işlərinə biganə qalaraq, günlərlə özgələrin çəkişmələrini həll

etmək onun üçün əlverişli deyil. Bu vaxt kəndlərdəki qanunsuzluq əvvəlkindən də betərləşir. Onda midiyalılar vəziyyəti müzakirə etmək üçün bir yerə toplaşirlar. Bu zaman, mənim düşündüyümə görə, Deyokun tərəfdarları təxminən bax belə deyirlər: «Bundan sonra biz əvvəllər yaşadığımız kimi yaşaya bilmərik. Gəlin özümüə hökmdar seçək. Onda torpağımızda qanun və qayda hökm sürər, özümüə də adi işlərimizə qayıda bilərək və qanunsuzluq vətənimizi buraxıb getməyə bizi məcbur edə bilməz». Onlar bu cür sözlərlə, ümumən, bir-birini inandırirlar və hökmdar seçmək qərarına gəlirlər.

98. Elə ki, midiyalılar kimi hökmdar seçmək haqqında məsləhətləşməyə başlayirlar, onda hamı Deyoku tərifləyib onu təklif edir, axırda onu bir səslə hökmdar seçirlər. Onda Deyok da öz hökmdarlığına layiqli bir saray tikdirməyi əmr edir. Midiyalılar isə itaət edərək onun özünün göstərdiyi yerdə böyük və alınmaz bir saray (qəsər) tikdirirlər. Hökmdara bütün Midiyadan şəxsi keşikçilər toplamasına icazə verirlər. Deyok taxta çıxandan sonra (təzə) bir şəhər tikdirib onu qorumağı, qalan başqa şəhərləri taleyin ümidinə buraxmağı midiyalılara buyurdu. Midiyalılar onun bu buyuruğunu da yerinə yetirirlər və Deyok möhkəmləndirilmiş böyük bir şəhər – indiki Akbatanını saldırır. Onun hasarları halqalama olub biri o birini əhatə edirmiş. Qala divarları elə tikilibmiş ki, sanki bir divar dairəsi qalanın hündürlüyünə görə o biri divar halqasının üstündə dayanırmış. Şəhərin təpələr üstündə salınması bu vəziyyət üçün əlverişli olmaqla bərabər, yerin özü də süni şəkildə bir qədər dəyişdirilibmiş. Bütün hasar dairəsi yeddidir, axırıncı dairənin içində hökmdarın sarayı və xəzinəsi yerləşir. Ən böyük hasar dairəsinin uzunluğu təxminən Afinanın hasar dairələri qədərdir. Birinci hasar dairəsinin bürcü – ağ, ikincisinininki – qara, üçüncüsününkü – çəhrayı, dördüncüsününkü – tünd göy, beşincisinininki – səndəl rəngindədir. Beləliklə, bütün bu beş dairənin bürcü əlvan rənglənmişdir. Axırıncı iki dairəyə gələndə, onun bir

bürcü – gümüşə, o biri – qızıla tutulmuşdur.

99. Deyok öz sarayının ətrafına belə hasarlar çəkdiymişdir. Başqa xalqlara isə bu hasar ətrafında yerləşməyi buyurmuşdur. Tikinti (saray) qurtaranda Deyok hər şeydən əvvəl bax belə bir qayda (saray təşrifati) qoymuşdur: Heç kəs birbaşa hökmdar hüzuruna getməməli, amma bütün işlər üçün nöqərlər (müjdəçilər) vasitəsilə gediş-gəliş yaranmalıdır, hökmdarın üzünə baxmağa isə heç kəsə icazə verilməməlidir. Bundan başqa, hökmdarın hüzurunda gülmək, ya da tüpürmək istinasız olaraq hamı üçün ədəbsizlik sayılmalıdır. Deyok ona görə özünə belə bir cəlal düzəldir ki, kübar ailələrdən çıxıb, igidlikdə ondan geri qalmayan gənclik dostlarından və yaşlılarından özünü qorusun. Bunlar onu görə bilməsələr, nə ona həsəd apararlar, nə də həyatına qəsd edərlər, əksinə, Deyokun təsəvvürünə görə, onu yüksək məxluq sayarlar.

100. Deyok belə qaydalar qoyaraq öz hakimiyyətini möhkəmləndirdikdən sonra qanunçuluğa ciddi əməl eləyir. Şikayətlər hökmdara yazılı şəkildə verilir. O, bunlara baxıb geri qaytarır. Deyok şikayətlərə belə münasibət bəsləyir. Bəzi hallarda isə hökmdar belə qayda qoyur: Deyok hər hansı bir cinayət haqqında eşidib, müqəssirləri öz yanına çağırır və onları tutduqları işə görə cəzalandırır. Onun bütün ölkədə xəfiyələri və xəbərçiləri varmış.

101. Nə isə, Deyok Midiya xalqını birləşdirir və bütün Midiyada hökmdarlıq edir. Midiyalıların tayfaları bunlardır: buslar¹, paretakenlər, struxatlar, arizantlar, budilər və mağlar. Midiya tayfaları² bax, bu qədərdir.

102. Deyokun Frəörtə adlı oğlu vardı. Deyok 53 illik hökmdarlıqdan sonra vəfat edir, hökmdarlıq isə Frəörtəyə keçir. Frəörtə hakimiyyəti ələ alıb midiyalılara hökmdarlıq etməklə kifayətlənməyərək, farsların üstünə müharibəyə gedir. Onun ilk hücumuna farslar məruz qalırlar və midiyalılara ilk

¹ F. Q. Mişsenkonun izahatında «buslar» yunan əlifbası transkripsiyasına görə «bousilər» şəklində yazılır

² Herodotun midiyalıları qəbilələrə bölməsi özünü doğrultmur

dəfə onlar tabe olurlar. Frəörtə bu iki, özü də qüdrətli xalqa hakim kəsilərək, sonra Asiya xalqlarını dalbadal özünə tabe etməyə başlayır. Nəhayət, o assurların üzərinə yürüş edir (Məhz həmin assurlar ki, onlar Ninə sahib olub, əvvəllər bütün Asiyaya ağalıq edirdilər, indi isə müttəfiqlərinin qopub ayrılmasından sonra tək qalmışdılar, amma bununla belə, öz evlərində hələ də kifayət qədər güclü idilər). Frəörtə özü 22 illik hökmranlıqdan sonra bu yürüşdə həlak olur və ordusunun da böyük hissəsi məhv edilir.

103. Frəörtənin ölümündən sonra hökmranlıq onun oğluna, Deyokun nəvəsi Kiaksara keçir. Danışılanlara görə bu Kiaksar öz sələflərindən daha yaxşı hərbiçi olmuşdur. Asiya ordusunu ilk dəfə silah növlərinə görə əsgəri hissələrə o bölmüş, hər hissəyə – nizəçilərə, kamançılara və süvarilərə sərbəst hərəkət etmək əmri vermişdir. O vaxta qədər bütün ordu intizamsızcasına qarışıq olmuşdur. Bu həmin Kiaksardır ki, lidiyalılarla vuruşunda gündüz qəflətən gecəyə dönmüşdü. Kiaksar Qalisin o tərəfi boyu Bütün Asiyanı öz hakimiyyətinə birləşdirir. O, atasının intiqamını almaq və Nin şəhərini dağıtmaq üçün tabeliyində olan bütün xalqlarla birlikdə Ninə qarşı yürüş edir. Kiaksar assurları yenib Nini mühasirəyə almağa başlayan zaman başda Protofieyin oğlu hökmdar Madies olmaqla iskitlərin böyük qoşunu onun hökmdarlığının sərhədlərinə soxulur. İskitlər kimmeriləri Avropadan sıxışdıraraq onları Asiyada izləyirdilər, indi də Midiya torpağına soxulmuşdular.

104. Meotida¹ gölündə Fasis çayına və kolxlar ölkəsinə qədər ayaqla 30 günə asanlıqla getmək olar. Kolxidadan Midiyaya da məsafə uzaq deyil – bu ölkələr arasında saspirlər deyilən bircə xalq yaşayır. Onlardan ötüb Midiyaya çatmaq olar. iskitlər isə Midiyaya, hər halda, bu yolla yürüş eləməmişlər, bəlkə, düz yoldan burulub, Qafqaz dağlarını sağ tərəfdə qoyaraq daha uzaq olan yolla getmişlər. Midiyalıların iskitlərlə vuruşması da elə burada başlamışdır. Bu vuruşmada

¹ Meotida – indiki Azov dənizi

midiyalılar basılmış və onların qüdrəti sarsılmışdır¹. İskitlər isə bütün Asiya üzərində hakim olmuşlar.

Herodot. Tarix. 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104. Bakı, Azərənəşr, 1988, s.51, 52, 53, 54.

Sual və tapşırıqlar:

1. Herodot Midiyanın yaranmasını Assuriyanın parçalanması ilə əlaqələndirməklə nə demək istəyirdi?
2. Mətnə Deyok və onun şəxsiyyəti, eləcə də ictimai fəaliyyəti haqqında nə deyilir?
3. Ədalətli hakim olan Deyok hansı məqsədlə əyalət hakimliyindən imtina edir?
4. Midiyalılar nə üçün Deyoku özlərinə hökmdar seçdilər?
5. Akbatan şəhərinin salınması tarixçəsini danışın.
6. Deyokun sarayının arxitektura və memarlıq üslubu haqqında mətnə nə deyilir?
7. Deyok hökmdarın qəbuluna düşməyi mürəkkəbləşdirməklə, hansı məqsədi güdürdü?
8. Deyok midiyalıları birləşdirərək qüdrətli dövləti necə yarada bildi?
9. Deyokun oğlu Frəörtə farsları Midiyaya birləşdirməklə regionda nə kimi rola malik oldu?
10. Frəörtənin ölümündən sonra Midiyada hakimiyyətə gələn onun oğlu Kiaksar hansı hərbi islahatları keçirmişdir?
11. İskitlərin midiyalılar üzərindəki qələbəsi Herodotun iskitlər haqqında dediyi hansı tərifini bir daha təsdiq edir?

¹ *Bu məlumat Midiyaya dair bəzi mənbələrdə Midiya dövlətinin məhv edilməsi kimi izah edilmişdir. Bu yanlış fikirdir.*

14. İRAN

Herodot İran dövlətinin yaranması haqqında

130. Beləliklə Astiaq 35 illik hökmdarlıqdan sonra hakimiyyətdən məhrum olur. Onun sərtliyi ucundan midiyalılar farslara tabeçilik etməli olurlar. Qalısın o tayı boyunca midiyalıların Asiya üzərində hakimiyyəti, iskitlərin hakimiyyətini istina etməklə, 128 il sürmüşdür. Sonralar midiyalılar farslara təslim olmalarından peşman olur və Dara əleyhinə üsyan eləyirlər. Lakin vuruşmada məğlubiyyətə uğrayıb, yenidən tabe olmağa məcbur qalırlar. Astiaq zamanında midiyalılardan qopub ayrılan farslar isə həmin vaxtdan etibarən Kuruşun başçılığı ilə Asiyaya hakim kəsilirlər. Bundan sonra Kuruş Astiaqa heç bir pislik etməyib, ölənə qədər onu öz yanında saxlayır. Kuruşun anadan olması, uşaqlığı və taxta çıxması tarixi belədir. Sonra artıq Kuruşu dediyim kimi, onun üstünə yürüşə getmiş Krezə də qalib gəlir. Krezə çaldığı qələbədən sonra Kuruş Asiyanın hakimi olur.

131. Farsların adətinə gələndə bu barədə mən bunu deyə bilərəm. Farslarda (allahlara) heykəllər, məbədlər və səcdəgahlar ucaltmaq adət deyil. Bu cür iş görənləri onlar axmaq sayırlar, çünki mənim fikrimcə, ellinlər allahları insan şəklində təsəvvür etdikləri halda, farslar onları insaniləşdirmirlər. Belə ki, onlar dağ zirvəsində Zevsə qurban kəşib bütün göyü Zevs adlandırırlar. Onlar eyni zamanda günəşə, aya, oda, suya və küləklərə qurban verirlər. Əvvəllər ancaq bu allahlara qurban vermişlərsə, sonra Uraniya Afroditasına səcdə etməyi assurlardan və ərəblərdən öyrənmişlər (assurlar Afroditaya Militta, ərəblər Alilat, farslar isə Mitra deyirlər).

141. Farslar Midiyanı istila edən kimi ionlar və eolilər Sardaya, Kuruşun hüzuruna elçilər göndərirlər. Onlar elçilərə tapşırıdılar ki, Krezlə bağlanmış əvvəlki şərtlər əsasında Kuruşa tabe olmaq istədiklərini bildirsinlər. Kuruş onların təklifinə qulaq asıb belə bir təmsil danışır: «Bir fleytaçalan dənizdə balıq

görüb, onun quruya çıxacağı ümidilə fleyta çalmağa başlayır. Amma ümidində yanıldığını görüb tor atır və çoxlu balıq tutub sahilə çıxarır. Balıqların torda çabaladıqlarını görüb deyir «Daha dayandırın rəqsinizi! Axı, siz mənim fleytamın səsinə çıxıb sahilə rəqs etmək istəmərdiniz!»». Bu təmsili ionlara və eolilərə, əlbəttə, ona görə danışib ki, onlar Krezdən ayrılmaq barədə Kuruşun təklifini əvvəllər rədd etmişdilər, amma hər şey bitəndən sonra Kuruşa tabe olmağa hazır olduqlarını bildirirdilər. Qəzəblənmiş Kuruşun cavabı belə imiş. Bu xəbər İoniya şəhərinə çatanda ionlar hər şəhərə hasar çəkmişlər və miletlilərdən başqa hamı Panioniyə toplaşmışdı (axı, Kuruş təkcə miletlilərlə Midiya hökmdarı dövründəki şərtlər əsasında ittifaq bağlamışdı). Qalan ionlar Spartadan kömək xahiş etmək üçün elçilər göndərmək haqqında yekdilliklə qərara gəlmişdilər.

189. Kuruş Babilə hərəkət edib Gind (sonrakı Diyala) çayına çatır. Bu çay mənbəyini Matyeena dağlarından alıb, dardanlar torpağından axaraq başqa bir çaya – Dəclə (Tiqrə) tökülür. Dəclə çayı isə Opida şəhərinin yanından keçib Qırmızı dənizə tökülür. Kuruş gəmi yolu olan bu Gind çayını keçmək istəyəndə onun müqəddəs ağ atlarından biri harınlığı üzündən çaya atılır. At çayda batır və axıb gedir. Kuruş çaya o qədər qəzəblənir ki, onu... arvadların belə dizlərini islatmadan keçə biləcəkləri xırda hissələrə böldürür. Belə təhlükədən sonra Kuruş Babilə yürüşü hələlik təxirə salır. Aş qoşunu iki hissəyə bölərək hər iki sahil boyu çaya doğru gedən ox kimi düz arx üçün cəzəq çəkdirir. Sonra əsgərləri cərgəyə düzüb arx qazmaq əmrini verir. İşçilərin çoxluğu sayəsində arx tez başa gəlir, amma, hər halda, bütün yay ayları buna sərf olunur.

190. Kuruş Gindi 360 kanala bölərək çayı beləcə ram edir. Yaz yenidən gələndə şah Babilə yürüş eləyir. Babillilər şəhərdən çıxıb Kuruşu gözləyirlər. Şah şəhərə yaxınlaşanda babillilər döyüşə atılırlar. Lakin məğlubiyyətə uğrayıb şəhərə sıxışdırılırlar. Babillilər əvvəlcədən bilirdilər ki, Kuruş indi fərağat durmayacaq: axı bir-birinin ardınca neçə xalqa hücum etdiyini görmüşdülər. Ona görə də bir çox illər üçün ehtiyat gördüklərindən mühasirəyə qəti əhəmiyyət vermirlər. Bu vaxt

Kuruşun özü çətin vəziyyətə düşür, çünki xeyli vaxt keçməsinə baxmayaraq mühasirədə heç bir irəliləyiş görünmür.

191. Nəhayət, çətinlikdən çıxmaq üçün ona özgəsimi məsləhət verir, yoxsa necə hərəkət etmək lazım olduğunu özümü başa düşür, nədənsə, belə bir iş görür: O, qoşunun bir hissəsini çayın şəhərə girən yerində, bir hissəsini də şəhərdən çıxan yerində qoyur. Bundan sonra döyüşçülərə əmr edir ki, çayın keçilə biləcək qədər dayazlaşdığını görən kimi məcra boyu şəhərə doğru hərəkət etsinlər. Sonra da özü qoşunun qeyri-nizami hissəsi ilə birlikdə geri çəkilir. Kuruş yuxarıda xatırladılan gölə çatanda vaxtı ilə Babil hökmdarı çayla əlaqədar nə iş görmüşdüsə, o da təxminən buna oxşar bir iş tutur. Fars şahı çayı kanal vasitəsilə əslində bataqlıqdan ibarət olan gölə döndərir. Beləliklə də köhnə məcra dayazlaşıb keçilməli olur. Çayın suyu təxminən dizə qədər azalanda farslar köhnə məcra ilə Babilə girirlər. Əgər babillilər Kuruşun niyyətini əvvəlcədən bilsəydilər, ya da onun hərəkətini vaxtında görsəydilər, onda, əlbəttə, farsların nəinki şəhərə soxulmasına imkan verməzdilər, hətta düşməni tamam məhv edərdilər. Axı, onlar sadəcə olaraq, çaya açılan bütün darvazaları bağlayar, hər iki sahil hasarının üstünə çıxıb farsları tələyə düşmüş adamlar kimi tutardılar. Babil isə elə böyük şəhərdir ki, oranın adamlarının danışıqına görə, mərkəzdə yaşayan şəhərlilər farsların kənarları tutmalarından xəbərsiz qalmışlarmış. Bu vaxt onlar (özlərinin dəhşətli vəziyyətini əməlli-başlı bilənə qədər) bayram münasibəti ilə oynayıb şadlıq keçirərmiş. Babil o vaxt ilk dəfə belə alınmışdır.

*Herodot. Tarix. 130, 131,
141, 189, 190, 191. Bakı,
Azərənəşr, 1998, s.64-67.*

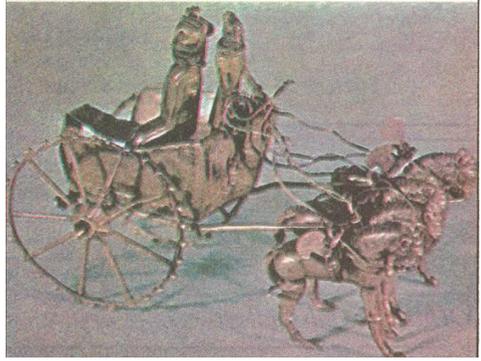
Sual və tapşırıqlar:

1. Mətnə farsların hakimiyyətə gəlməsi necə təsvir edilir?
2. Mətnə farsların dini inancları necə əks olunub?
3. Farslar Midiyanı istila etdikdən sonra hansı xalqları əsarət altına saldılar?

4. Mətnədə Kuruşun Babilistana yürüşü necə təsvir olunur?
5. Kuruş Gindi çayını necə ram etmişdir?
6. Farsların Babilistanı alması mətnədə necə təsvir olunub?
7. Midiyalıların farsların tabeçiliyinə keçməsi nə ilə nəticələndi? Təkcə farslara tabe oldular, yoxsa? ...

İskitlərə aid gümüş vaza

İranda qızıldan hazırlanmış döyüş atlı arabalar (Makedoniyalı İskəndərin hücumlarından əvvəlki dövrlərdə hazırlanmış sənət əsəri)

Sasanilərə aid gümüş tabaq. Tabaqda döymə üsulu ilə hökmdarın aslanları öldürməsi səhnəsi verilmişdir

Suzda sarayın salınması

Torpağı, səmanı, insanlar üçün naz-neməti yaradan, Daranı başqa çarlar üzərində vahid çar edən böyük Allah Ahuraməzda.

Mən – Dara, böyük çar, çarlar çarı ədalətlərin çarı, bu torpağın çarı, Viştaspanın oğlu Əhəmənid.

Çar Dara deyir:

Allahlardan ən böyüyü Ahuraməzda məni yaratdı, məni çar etdi, mənə atlar və sərkərdələrlə (bol) bu çarlığı bağışladı...

Bu (sarayı) mən Suzda tikdirmişəm. Bunun üçün bər-bəzək uzaqlardan gətirilmişdir. Torpaq daş sütunlarına çatana qədər qazıldı. (Özül üçün yer) qazılanda oraya bir yerdə 40 qulac, digərində 20 qulac hündürlüyündə çınqıl töküldü. Bu çınqıl üstündə mən saray saldım. (Bütün işi) torpağın qazılması, çınqılın doldurulması, kərpicin qırılmasını babillilər yerinə yetirdilər. Sidr ağacı Labnana¹ adlandırılan dağdan gətirilib. Aşur xalqı Babilistana çatdırdı. Babilistandan kilikiyalılar (? Karka)² və ioniyalılar onu Suzaya çatdırdılar. Uaka³ ağacı Tandar və Kermandan⁴ gətirilmişdir. Burada istifadə olunan qızıl isə Sard⁵ və Baktriyadan⁶ gətirilirdi. Burada istifadə olunan bütün rəngli daşlar lazurit, serdolik – əqiq (?) Soqdiyanadan⁷ gətirilirdi. Burada işlənən tünd rəngli daş (firuzə) Xarəzmdən⁸ gətirilirdi. Burada işlənən tunc və gümüş isə Misirdən gətirilirdi. Divarlara həkk olunan bər-bəzək İoniyadan⁹ gətirilirdi. Burada işlənən fil sümüyü Efiopiyadan, Hindistan və Araxozidən¹⁰ gətirilirdi. Burada işlənən daş

¹ Fələstin və Liviyada livan silsiləsi

² Yaxud (karililər)

³ Güman ki, tik – hind palıdı

⁴ Bax: «I Daranın hakimiyyətə başlaması» Qeyd 6; Bax: Qeyd 63; «Fars dövlətinin yaranması»

⁵ Kiçik Asiyanın qərbində müasir Sart, Lidianın paytaxtı

⁶ Müasir Əfqanıstanda Bəlx

⁷ Müasir Tacikistanda hansı ki, indi də (Bədəxşan vilayətində) orada lazurit çıxarılır...

⁸ Orta Asiyada (müasir Özbəkistan)

⁹ Yaxud kiçik Asiyanın qərb sahilində

¹⁰ Bax: qeyd 6. «I.Daranın hakimiyyətə başlaması»

kalonlar Udcada¹ yerləşən Aberadus adlandırılan kənddən gətirilirdi.

Çar Dara deyir: mən təmtəraqlı saray tikməyi əmr etdim və bu çox parlaq alındı.

Ahuraməzda mənə, mənim atam Viştasrı, mənim ölkəmi qorusun.

*Хрестоматия по истории
Древнего Востока. М., 1963,
стр.274-275-276*

Sual və tapşırıqlar:

1. Mətnə farsların sitayiş etdikləri böyük allahın adını tapın.
2. İran şahı Dara necə təsvir olunur?
3. Mətnə Daranın atası və babası haqqında nə deyilir?
4. Suzda sarayın tikilməsi necə təsvir olunur?
5. Suzda sarayın tikilməsi üçün tikinti və bəzək materialları hansı ölkələrdən gətirilirdi?
6. Fikirləşin, Suzdakı sarayın tikintisində nə üçün qonşu ölkələrin əhalisindən istifadə olunurmuş?
7. Suzdakı sarayın möhtəşəmliyini və gözəlliyini təsvir edin.

¹ Bu vilayətlərin dəqiq yerləri göstərilməyib

15. QƏDİM TÜRK LƏR

Ceytun mədəniyyəti

Mərkəzi Asiyanın dünyanın ən qədim mədəniyyət rayonları sırasına daxil olan cənub hissəsində neolit və eneolit dövrlərinə aid abidələr aşkar edilmişdir. Türkmənistanın cənub hissəsində – Ceytun qəsəbəsində e.ə. VII-VI minilliklərdə əkinçiliklə məşğul olan tayfalar yaşamışdır. Burada oraq və qaşovlar, daş baltalar, çəkiclər, həvəngdəstələr, ərzaq saxlamaq üçün istifadə edilən iri küpələr aşkar edilmişdir. Bu mədəniyyət sahibləri arpa-buğda əkməklə məşğul olmuşdular. Ceytun mədəniyyəti sonralar Mərkəzi Asiyanın cənubunda əkinçilik mədəniyyətinin tərəqqisi üçün zəmin yaratmışdır. Ceytun təpəsindəki evlərin quruluşu da böyük maraq doğurur. Çiy kərpicdən tikilmiş binalar düzbucaqlı formada olmuş, bəzi evlərin divarları zəngin naxışlarla bəzədilmişdir.

Qədim əkinçilik tayfaları Türkmənistanın Anau və Namazqa təpələrində də mövcud olmuşdur.

*Массон. В. Поселение Джейтун.
Проблемы становления
производящей экономики. Л.,
1971, стр. 26-28, 78-101*

Sual və tapşırıqlar:

1. Mərkəzi Asiyanın ən qədim əkinçilik məskənlərindən hansıları deyə bilərsiniz?
2. Ceytun qəsəbəsində hansı əkinçilik alətləri aşkar edilmişdir?
3. Bəzi evlərin divarlarının naxışlarla bəzədilməsi, sizcə, nəyi göstərirdi?
4. Ceytun sakinlərinin evlərinin quruluşu barəsində nə deyə bilərsiniz?
5. Nə üçün Mərkəzi Asiyanın cənub hissəsi ən qədim mədəniyyət rayonlarından biri sayılır?

Afanasyev mədəniyyəti

Dağlıq Altayın eneolit mədəniyyəti e.ə. III minilliyə aiddir. Bu mədəniyyət öz adını Yenisey sahilində, Afanasyev dağı ətə-

yindəki qədim qəbiristanlıqdan götürmüşdür. 26 qəbirdən ibarət olan Afanasyev qəbiristanlığı dairəvi daş hasarla əhatə edilmişdir. E.ə. III minilliyin başlanğıcında Dağlıq Altayda, sonra isə Minusinsk çöllərində, Tuvada və Şimali-Qərbi Monqolustanın dağlıq vadilərində Afanasyev mədəniyyəti yayılır. Afanasyev mədəniyyəti sahiblərinin Sibirə Volqaboyu çöllərdən gəlməsi fikri elmdə irəli sürülmüşdür. Onlar Avropa irqinə mənsub, hündür boylu, iri bədənli olmuşdular.

Maddi-mədəniyyət abidələri Afanasyev əhalisinin təsərrüfat və məişətini öyrənməyə, bu mədəniyyətin mövcudluğu dövründə sosial-iqtisadi inkişafın xüsusiyyətlərini izləməyə imkan verir.

«Afanasyevlilər» Sibirin metalları tanış olmuş ilk sakinləri olmuşlar. Metal yerli mədənlərdə əldə edilirdi.

Heyvandarlıq təsərrüfatı xeyli inkişaf etmişdi və ola bilsin ki, köçəri xarakter daşıyırdı, bunu məskənlərin iki tipi: müvəqqəti yay dayanacaqları və uzunmüddətli qış məskənləri göstərir. İri və xırda buynuzlu qaramal, atlar saxlayan əhali həm də ovçuluqla məşğul olurdu. Dulusçuluq və daş emalı özünün ən yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdı. İcma üzvləri arasında sosial bərabərsizlik mövcud idi, bunu bəzi qəbirlərin avadanlığı, qəbirüstü abidələr də göstərir.

*История Алтая. Т.1.
Барнаул, 1983, стр.15-18*

Sual və tapşırıqlar:

1. Afanasyev mədəniyyəti öz adını haradan götürmüşdür?
2. Sibirdə bu mədəniyyət nə vaxt yayılmışdır?
3. Afanasyev mədəniyyəti sahibləri hansı irqə aid edilir?

4. Sibirin metalla tanış olmuş ilk sakinləri kimlərdir?
5. Heyvandarlığın xeyli dərəcədə inkişaf etməsini nədən görmək olar?
6. Afanasyev mədəniyyətinin yayıldığı əraziləri xəritədə göstərin.
7. Əhali daha hansı işlərlə məşğul olurdu?
8. Sosial bərabərsizliyin mövcud olmasını əsaslandırmağa çalışın.

Andronov mədəniyyəti

Bu mədəniyyət öz adını Yenisey çayı sahilində Andronov kəndində A.Tuqarinov tərəfindən 1914-cü ildə aşkar edilmiş qəbirdən götürmüşdür. Andronov mədəniyyəti e.ə. II minilliyin I yarısında Cənubi Ural arxasında formalaşmışdır. Bu tayfaların təsərrüfatının əsasını heyvandarlıq təşkil edirdi. E.ə. II minilliyin ortalarında daxili sosial-iqtisadi inkişaf və hərbi köçəri tayfaların təzyiqi nəticəsində Andronov tayfaları şərqə və cənubi-şərqə doğru hərəkət etməyə başlayırlar. Tezliklə onlar şərqdə Cənubi Ural arxasından Minusinsk vadisinə, şimalda Altaya, cənubda Qazaxstana kimi yayılırlar.

Andronov tayfalarına məxsus qəbirlərdə ev heyvanlarının – inək, qoyun və atların sümükləri tapılmışdır. Andronov dövründə atların yalnız ətindən istifadə edilmirdi, həm də onlar nəqliyyat ehtiyaclarını ödəmək üçün işlədilirdi.

Andronovluların dəfnetmə adətləri də diqqəti cəlb edir. Onlar ölənləri çox da dərin olmayan torpaq qəbirlərdə, böyrü üstə, başı cənub-qərbə, yaxud qərbə doğru basdırırdılar, onlar qəbrə əmək alətləri, silah və bəzək şeyləri qoyurdular. Bu da andronovluların axirət dünyasına inandıqlarını göstərirdi. Andronovlular gündəlik həyatda lazım olan bürünc, daş və sümük əmək alətlərini, silah və bəzək şeylərini, yun parçalı paltarları, gil qabları özləri hazırlayırdılar.

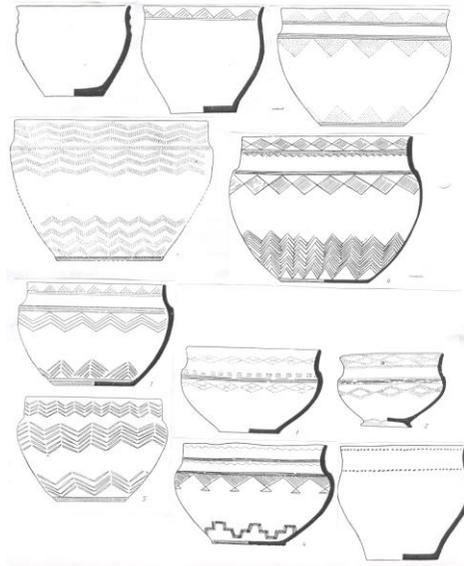
Gil qablar öz forma və naxışlarına görə iki qrupa bölünür. Birinci qrupa yastı dibli bankalar daxildir. Onlar kobud halda hazırlanmışdır. Divarları qalındır, yaxşı bişirilməmişdir, naxışları azdır. İkinci qrupa naxışlarla bəzədilmiş bardaqlar daxildir. Onlar zərif formalıdır, divarlarının qalınlığı bərabər, onların səthi hamardır.

История Алтая. Т.1.

Барнаул, 1983, стр.21-25

Sual və tapşırıqlar:

1. Andronov mədəniyyəti nə vaxt formalaşmışdır?
2. Andronov mədəniyyəti hansı ərazilərdə yayılmışdır?
3. Andronov tayfalarının təsərrüfat həyatını xarakterizə edin.
4. Andronov tayfalarının dəfn etmə qaydaları barəsində nə deyə bilərsiniz?
5. Andronov mədəniyyət sahələrində duluzçuluğun inkişaf etdiyini əsaslandırmağa çalışın.

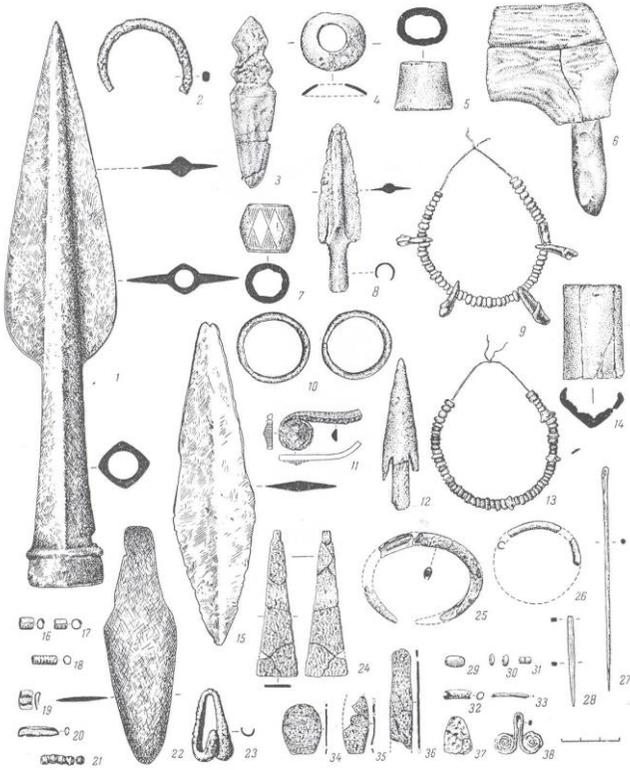

***Andronov mədəniyyətinə
aid qablar***

Sual və tapşırıqlar:

1. Təsvir edilən qabları zahiri görünüşünə görə hansı qruplara bölmək olar?
2. Bu qablardan hansı işlərdə istifadə etmək olardı?
3. Qabların hazırlanması barəsində nə deyə bilərsiniz?
4. Qabların naxışlarla bəzədilməsini necə izah edərdiniz?

5. Məişət qablarının keyfiyyətcə bir-birindən fərqlənməsinə öz münasibətinizi bildirin və bu zaman şəkildə təsvir edilən nümunələrdən istifadə edin.

Andronov mədəniyyəti nümunələri

Sual və tapşırıqlar:

1. İstifadə edildiyi sahələrə görə əşyaları hansı qruplara bölmək mümkündür?
2. Sizcə, Andronov mədəniyyətinə məxsus xəncər hansı materialdan hazırlana bilərdi?
3. Xəncərin formasını təsvir edin və bunu aydınlaşdırmağa çalışın: belə formalı xəncərlərə sonrakı dövrlərdə hansı xalqlarda rast

gəlinirdi? (Andronov mədəniyyətinin mövcud olduğu əraziləri nəzərdə tutmaqla).

4. Bəzək əşyalarının formaları barəsində öz fikrinizi söyləyin.

16. QƏDİM HUNLAR

Sıma Syan hunların təsərrüfat həyatı haqqında

...Ev heyvanlarından daha çox at, iri və xırda buynuzlu qaramal saxlayırlar, qismən dəvə, eşşək, qatır da bəsləyirlər. Su və otlaqların bolluğu ilə əlaqədar bir yerdən digər yerə köç edirlər... Əkinçiliklə məşğul olmurlar, lakin hər birinin ayrıca torpaq sahəsi var... Öz qaramallarının ardınca gedərkən çöl ovçuluğu ilə məşğul olurlar və onlarla qidalanırlar; ehtiyac duyulduqda hər biri hərbi işlərlə məşğul olur... Ev heyvanlarının əti ilə qidalanırlar... Südünü içirlər, dərisindən paltar kimi istifadə edirlər, yun və xəz paltarlar geyirlər.

Бичурин Н. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. т.1. М.-Л., 1950, стр.39-40, 58

Sual və tapşırıqlar:

1. Hunlar daha çox hansı ev heyvanlarını saxlayırdılar?
2. Hunlar heyvandarlıqdan başqa daha hansı işlərlə məşğul olurdular?
3. Hunların paltarları hansı materiallardan hazırlanırdı?
4. Mətnə əsasən aşağıdakı məsələyə münasibətinizi bildirin: hunların əkinçiliklə məşğul olmamaları barəsində mənbənin məlumatı ziddiyyətlidir; hunların əkinçiliklə məşğul olmasını mətn inkar etmir.

Sıma Syan hunların döyüşkənliyi və döyüş taktikası haqqında

...Hunlar fitrətən hərbcı, atlı oymaqlardan təşkil edilmiş və ox atmağın ustası olan bir xalq idi... Uşaqlar qoyunlara minib quşlara və siçovullara ox atardılar... Döyüşçülərin güc və bacarıqları yayçəkmə ustalılıqları ilə ölçülərdi... İsadan əvvəlki IV yüzillikdən hunlar yadelli xalqlar içərisində ən döyüşkən və

ən yaxşı silahlananlar idi. Bu bir həqiqət idi. Hunlar... Sarı çayın hər istiqamətinə yaxşıca çıxmış və şimal-qərb istiqamətindən Çinə gələn böyük giriş yollarını da tutmuşdular. Buna görə xarici aləmdən daxilə bu yollarla heç bir xəbər çatmırdı... Kişilər hərbi təlim keçərdilər. Əsgərlərin bacarıqları ox atmaqda qazandıqları uğurlarla ölçülürdü... Hunlar uzaqdan aparılan döyüşlərdə ox və yay işlədirdilər. Yaxından və döş-döşə olan döyüşlərdə isə qılınc və qısa nizələrdən istifadə edirdilər... Onlar ... geri çəkilməkdən utanmırdılar. Bu taktika onların hərbi təlimi ilə yaxından bağlı idi. İskitlərdə olduğu kimi... onlar bu süni geri çəkilmələrdə qarşılarındakıları aldadır və düşmənlərin gücünü tükəndirməyə çalışırdılar...

*Bahaəddin Ögəl. Böyük Hun imperiyası.
I kitab, B., 1992, səh.92, 118, 130;*

Бичурин Н. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. т.1. М-Л., 1950, стр.40

Sual və tapşırıqlar:

1. Hun döyüşçülərinin ustalığı hansı xüsusiyyətlərlə müəyyənləşdirilirdi?
2. E.əvvəlki IV yüzillikdən başlayaraq hunların yüksək döyüş qabiliyyətinə malik olmalarını hunların rəqibi olan çinlilərin etiraf etməsi sizcə nə ilə bağlı ola bilərdi?
3. Hunların döyüş taktikası necə idi?
4. Hunlarla iskitlərin döyüş taktikası arasındakı ümumilik nədən ibarətdir?
5. Hunlarda döyüş incəsənətinin inkişaf etməsi və təkmilləşməsi prosesini təsvir edin.

Çin tarixçiləri Sıma Syan və Ban Qu Modenin hakimiyyətə gəlməsi haqqında

Hunlarda Şanyuy¹ Tümən² adlanırdı... Şanyuyun Mode adlı vəliəhdi var idi, sonra sevimli arvadı Yançji onun üçün balaca bir oğlan doğdu; Şanyuy böyük oğlunu aradan götürmək, hakimiyyətə kiçik oğlunu gətirmək istəyirdi; buna görə də Modeni yuecilərə girov verdi. Mode yuecilərin yanına gələn kimi Tümən yuecilərə hücum etdi, onlar Modeni öldürmək istədilər, lakin Mode... qaçdı və yurduna qayıtdı. Tümən onu on min nəfərlik atlı dəstəyə başçı təyin etdi. Mode fit çalan bir ox düzəltdi və öz adamlarına at üstündə ox atmaqla məşğul olmalarını xüsusi bir sərəncamla əmr etdi: fit çalan ox hara atılarsa, hər kəs oxunu həmin hədəfə atmalıdır, oxunu həmin hədəfə atmayanların başı vurulacaqdır. Mode fit çalan oxunu öz atına atdı. Onun yaxın adamlarından bəziləri Modenin atına ox atmağa cəsarət etmədilər və Mode dərhal onların başını vurdu. Bir müddət keçəndən sonra Mode fit çalan oxunu sevimli arvadına atdı, yaxın adamlarından bəziləri dəhşətə gəldi və ox atmağa cəsarət etmədilər. Mode onların da başını kəsdi. Daha bir müddət keçəndən sonra Mode ova çıxdı və fit çalan oxunu Şanyuyun atına atdı. Yaxın adamlarının hamısı oxlarını ora atdılar. Mode gördü ki, öz adamlarını işlətməyi bacarır. Öz atasının ardınca ova gedən Mode fit çalan oxunu Tümənə atdı, yaxın adamları da oxlarını Tümənə atdılar. Beləliklə, Tüməni öldürəndən sonra Mode ögey anasını və kiçik qardaşını, ona tabe olmaq istəməyən ağsaqqalları da öldürdü, özünü Şanyuy elan etdi³.

Бичурин Н. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. т.1. М-Л., 1950, стр.46-47, 114

Sual və tapşırıqlar:

¹ Şanyuy – əzəmətli, böyük mənasını bildirir

² Tümən – mənbələrdən məlum olur ki, hunlarda 10 min atlıdan ibarət dəstələr var idi, həmin dəstə başçısı da Tümən adlanırdı

³ Bu hadisə e.ə. 209-cu ildə olmuşdur

1. Hunlarda atadan sonra hakimiyyətə onun hansı oğlu gəlməli idi?
2. Tümen nə üçün Modeni yüecilərə verdi?
3. Modenin öz atasına qəzəblənməsinin səbəbi nə idi?
4. Mode özünə tabe olan adamların onun hər bir əmrini sözsüz yerinə yetirmələrinə nail olmaq üçün nə etdi?

Şiszi¹ və Syanxanşu² Modenin Vətən torpağını müqəddəs və toxunulmaz hesab etməsi barəsində

...Modenin atasını öldürməsinə və hakimiyyətə gəlməsinə eşidən dunxular onun yanına elçi göndərərək Modenin bir gün ərzində min mil məsafəni qət edən atını istədilər. Mode öz əyanlarından məsləhət istədi. Əyanlar ona dedilər: min mil qaça bilən at hunlar üçün qiymətlidir. Vermək lazım deyil. Mode onlara belə cavab verdi ki, bir atı qonşu yaşadığı adamlara necə verməyə bilər? Bundan sonra min mil qaça bilən atı dunxulara verildi. Modenin qorxması fikrinə düşən dunxular bir müddət keçəndən sonra elçi göndərərək Modenin arvadlarından birini tələb etdilər. Mode yenə öz adamlarını məsləhət üçün çağırtdı. Yaxın adamları hirsə dedilər: Dunxular əxlaqsız adamlardır. Onlarla müharibə etmək lazımdır. Mode onlara dedi: Bir qadını qonşu dövlətdən necə üstün tuta bilərik? Bundan sonra sevimli arvadını dunxuların yanına göndərdi. Dunxuların hökmdarı daha da qürrələndi.

Hunlarla dunxular arasında istifadə edilməyən və hunlara məxsus olan min li torpaq sahəsi var idi. Dunxular Modenin yanına elçi göndərərək həmin sahəni istədilər. Mode öz məmurlarının fikrini soruşdu, onlar isə dedilər; bu, əlverişsiz bir sahədir; bunu vermək də, verməmək də olar. Mode hiddətlənərək dedi: torpaq dövlətin təməlidir; onu necə vermək olar? Torpağı vermək tərəfdarı olanların hamısının başı vuruldu... Bundan sonra Mode qəflətən dunxulara basqın etdi... Qalib gəldi...

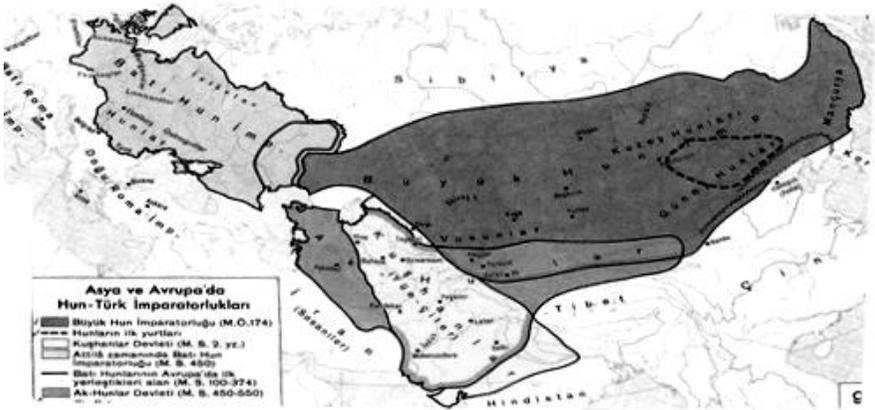
Бичурин Н. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. т.1. М-Л., 1950, стр.47-48

Sual və tapşırıqlar:

¹ Şiszi – Tarixi qeydlər, əsərin müəllifi Sıma Syandır

² Syanxanşu – Ekən xan sülaləsinin, yaxud Xan sülaləsinin tarixi. Müəllifi Ban Qudur

1. Hunlarla qonşuluqda yaşayan dunxu tayfası hansı hadisədən sonra Modenin yanına elçi göndərdi?
2. Modenin öz atını və arvadlarından birini dunxulara verməsinin səbəbi nə idi? Siz buna necə münasibət bəsləyirsiniz?
3. Mode hunlara məxsus torpaq sahəsinin dunxulara verilməsinə razı olan məmurlarını nə üçün edam etdi?
4. Fikrinizi bildirin: əgər Mode dunxuların istədiyi torpaq sahəsini onlara vermiş olsaydı, bundan sonra dunxular necə hərəkət etmiş olardılar?

Böyük Hun imperiyası

Sual və tapşırıqlar:

1. Böyük Hun imperiyasının sərhədlərini müəyyənləşdirin.
2. İmperiyanın ərazisindəki şəhərlərdən hansılarının adlarını deyə bilərsiniz?
3. E.ə. II əsrdə Böyük Hun imperiyası hansı böyük dövlətlə həmsərhəd idi?
4. İmperiyanın sərhədlərini nəzərə almaq əsasında e.ə. 174-cü ildə Hun dövlətinin ərazi cəhətdən dünyanın ən böyük dövlətlərindən biri olmasını əsaslandırın.
5. Sizcə, Böyük Çin səddi hansı məqsədlə çəkilmişdir?

Çin salnamələri Çin imperiyasının hunlarla mübarizə üsulları barəsində

...Mode tez-tez Çinə basqınlar edirdi və bu da Xan sülaləsini narahat edirdi¹. Bu dövrdə... sərkərdə Lyu Kin dedi: imperiyada sakitlik yenicə bərpa edilmişdir, ordu müharibədən yorulmuşdur, silahla hunları tabe etmək mümkün deyil. Mode atasını öldürmüş, analığı ilə evlənmişdir, qüvvəsi ilə hamını qorxuya salmışdır... Vəziyyəti hiyləgərliklə, hətta onun varislərini vassal etməklə düzəltmək olar. Əgər imperator böyük qızını Modeyə verərsə, Mode onu sevəcək, ondan doğulan oğlan isə vəliəhd olacaq... Beləliklə, müharibə olmadan onları itaətə gətirmək olar. İmperator dedi: yaxşı və böyük qızını göndərmək istədi, lakin qızı razı olmadı. Saray əyanlarından birinin qızı «prinsessa» titulu ilə Şanyuya verildi. Lyu Kin sülh və qohumluq haqqında müqavilə imzalamaq üçün göndərildi (e.ə. 198-ci il). Şanyuya hər il müəyyən miqdarda ipək və pambıq parça, düyü... verilməli idi... Bu isə Modenin hücumlarını bir müddət dayandırdı.

Бичурин Н. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. т.1. М-Л., 1950, стр.52

Sual və tapşırıqlar:

1. Xan sülaləsinin narahatlığının səbəbi nə idi?
2. Lyu Kin kim idi?
3. Hunlarla münasibətləri qaydaya salmaq üçün Çin nə üçün hiyləyə əl atmalı oldu?
4. Modenin Çinə hücumunu dayandırmaq üçün hansı tədbirlər görüldü?

¹ E.ə. 201-ci ildən hunlar Çinə güclü zərbələr vurmağa başlayırlar. Bəzi Çin sərkərdələri də hunların tərəfinə keçmişdi. Modenin gücü sürətlə artırdı

Hun imperiyasında qulluq etmiş çinlinin hun xaqanına məsləhətləri

...E.ə. 174-cü ildə Mode vəfat etdi. Onun oğlu Laoşan hakimiyyətə gəldi... Xaqan taxta çıxar-çıxmaz Çin imperatoru öz ailəsindən bir şahzadə qızı Şanyuya göndərdi, xacə Çjunxin Yuyə də onunla getməyi əmr etdi... Yuyə getmək istəmirdi. Lakin imperator onu güclə göndərdi. Yuyə dedi: mən Xan Evi üçün dərd gətirən bir adam olacağam. Yuyə gələn kimi hunların tərəfinə keçdi, Şanyuy onu sevdi. Hunlar əvvəllər Çinin ipək və pambıq parçalarından xoşlanmışdılar. Yuyə Şanyuya dedi: hunların sayı Çinin bir vilayətinin əhalisinin sayı qədər ola bilməz, lakin hunlar onun üçün güclüdürlər ki, öz paltarları, yüksək keyfiyyətli ərzaqları var və bu cəhətdən Çindən asılı deyillər. Lakin siz, Şanyuy, indi adətləri dəyişirsiniz, Çin şeylərinə meyl göstərirsiniz... belə paltarlar öz keyfiyyətinə görə yun və dəri paltarlardan geri qalır. Çin paltarları həyat təzi üçün əlverişli deyildi. Əgər Çin şeylərinin onda biri Hun torpaqlarına daxil olsa, hunların hamısı Xan Evinin tərəfində olacaqlar. Çindən ipək... parçalar almış olsanız belə... göstərin ki, ipək paltarlar öz möhkəmliyinə görə yun və dəri paltarlardan geri qalır... Çindən ərzaq alsanız da ondan istifadə etməyin və bununla da pendir və südə üstünlük verdiyinizi sübut edin...

Бичурин Н. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. т.1. М.-Л., 1950, стр.57-58;

Bahaəddin Ögəl. Böyük Hun imperiyası. I kitab, B.,1992, səh.280-281

Sual və tapşırıqlar:

1. Mode nə vaxt vəfat etdi?
2. Çin imperatorunun öz ailəsindəki şahzadə xanımlardan birini Hun xaqanına göndərməkdə məqsədi nə idi?
3. Hunların yanına göndərmiş çinli nə üçün Xan sülaləsinə zərər vurmaq fikrinə düşdü?
4. Hun adət-ənənələrinin dəyişdirilməsinin hunların mənəvi həyatı

- üçün mənfə nəticoləri hansılar ola bilərdi?
5. Hunların paltar və ərzaq məhsullarını Çindən almalarının iqtisadi ziyanı nədən ibarət idi?

Cici xan və Qərbi Hun dövləti

Cici xan hərbi taktikanı çox yaxşı bilən, cəsur, xalq tərəfindən qorunan xaqan idi. Dövlətin şərqini və qərbinə möhkəm bir intizamla idarəsi altına almışdı... Dünyagörüşü də geniş idi... Cici xan e.ə. 49-cu ildən «ikinci bir Mete kimi» hərəkət etməyə başladı. Cici xan ordusu ilə qərbə yönəldi. Onun bu qərb yürüşündə ələ keçirdiyi yerlər və tayfaların adlarının Metenin qərb axınındakı yer və tayfa adlarına bənzərliyi var idi... Mete haraya getmiş və nə etmişsə, o da elə edirdi... və hər tutduğu yerdə özü üçün göytürklərin «el evi» dedikləri yurd yeri və ya bir «dövlət sarayı» tikdirirdi... Qırğız, Tinqliq və uyğurları özünə tabe etdi. Səmərqənd hökmdarı da Cici xanla əlaqə yaratmaq üçün elçilərini Qırğız yurduna göndərmişdi...

Lakin Cici xan son dərəcə zalım idi... gələcəyi də çox yaxşı görmürdü. E.ə. 44-cü ildə oğlunu Çindən onlara gətirən elçiləri öldürmüşdü. Cici xan daha əvvəllər oğlunu Çin sarayına girov göndərmişdi. Sonradan Çin bu şahzadənin yanına bir elçilik qoşub oğlunu yenə də özünə qaytarmışdı... Bilə-bilə edilən bu elçi öldürmə işi hun tarixində görünməmişdi. Çin dövlət ənənəsinə görə, belə bir şey əvəzsiz qala bilməzdi... Cici xan... Səmərqənd hökmdarlığında olarkən, bu hökmdarlığın bəzi hörmətli əyanlarını da çaya atdırmışdı... Cici xanın sərt iradəsi xalqın və bəylərin çoxunu özündən soyutmuşdu. Elə Çin ordusu gələr-gəlməz özünə sadıq cəsuslardan tərəfdar tapması da bunu sübut edirdi... E.ə.36-cı ildə Cici xanla vuruşmaq üçün gələn Çin sərkərdəsi... deyirdi ki... hunlar Səmərqənd və Fərqanəni öz hökmü altına almaq istəyir, bunu edə bilsə... İran ..., Herat və Hindistanın şimalındakı yücələr tab gətirməyəcəkdilər. Bir neçə il sonra da Çinin təsiri altında olan Şərqi Türküstandakı divarlarla əhatəli şəhər dövlətləri üçün təhlükəli bir vəziyyət yaranacaqdı...

Bizcə, Cici xanın nəhs aqibətini hazırlayan yeganə səbəb

özünə bir qala tikdirib¹ Çin ordularına qarşı bu qala içində müdafiəyə keçməsidir. Hunlar və göytürklərdə qala tikmək və qala müdafiəsinə keçmək yasaqdır. «Oturaq həyata keçmək də Cici xanı məhv edən səbəblərdən biridir. Cici xan və xalqı heyvandar idi. Məskunlaşdırmanın məhdud olması mümkün idi. Lakin Cici xan elə etmir. Kiçik bir qala tikdirir. Qalanın bayırı «avarların və digər türklərin etdikləri kimi, hündür ağac hasarlar və ağac qüllələrlə dövrələnmişdi»... Cici xan tikdirdiyi qalasına çox güvənmişdi...

Döyüşdə Cici xanın qalası üzərində beş rəngli bir bayraq dalğalanırdı. Hunlarda beş rənglə beş sayının xoşbəxtlik olmasına dair hər hansı bir məlumat yoxdur. Yalnız Səmərqənd hökmdarlığının beş elini və ya beş yabquluğunun olmasını qəti bilmirik. Bayrağın Səmərqənd hökmdarlığını təmsil etməsi düşünülə bilər. «Beş rəng» Çində isə xoşbəxtlik idi. Mode e.ə. 202-ci ildə Çin imperatorunu mühasirə edərəkən atlı dəstələrini dörd rəng və dörd bucaq qaydası ilə düzmuşdü. Ancaq beşinci rəng yoxdur.

Çin əsgər və zabıtları ... hücum keçdilər, zəng və təbil səslərindən yer-göy inlədi... Cici xan yaralandı və öldü.

Бацаяддин Юэял. Бюйцк Шун империйасы.

II kitab, B., 1992, səh. 80, 84, 86-87, 91, 97-101, 106-107

Sual və tapşırıqlar:

1. Cici xanın məqsədi nə idi?
2. Cici xanın tabe etdiyi xalqların və ölkələrin adlarını söyləyin.
3. Cici xanın hansı işindən Çin daha çox narahat idi?
4. Cicinin mənfə cəhətləri nə idi?

¹ Cici xan Çin elçilərini öldürməsindən və Huhanyehin getdikcə güclənməsindən narahat idi və ona hücum ediləcəyindən qorxurdu. Bu dövrdə Səmərqənd də vusunların hücumuna məruz qalırdı. Səmərqəndlilər təhlükə ilə üzləşən Cici xanı öz yanlarına dəvət etmək və vusunlara qarşı birgə mübarizə aparmaq istəyirdilər. Səmərqənd hökmdarlığına gələn Cici burada qala tikdirmişdi.

5. Cici xan və Çin arasında son döyüş nə vaxt oldu?
6. Cici xanın məhv olmasının əsas səbəbini onun qalaya sığınmasında görən müəllifin fikrinə öz münasibətinizi bildirin.

17. MƏRKƏZİ ASIYA – QƏDİM TÜRKÜSTAN DÖVLƏTLƏRİ

Bisütun abidəsi Mərkəzi Asiya xalqlarının Əhəmənilərə qarşı mübarizəsi haqqında

...Parfiya... məndən (yəni Daradan – B.Q.) ayrıldı... Mənim atam Viştaps Parfiyada idi. Xalq onu tərک etdi və qiyam qaldırdı. Onda Viştaps ona sadıq (qalan) ordu ilə hərəkətə başladı... parfiyalılarla döyüdü... Viştaps üsyançı ordunu əzdi. Döyüş 521-ci ilin fevralında oldu...

...Margiana adlanan ölkə məndən (yəni I Daradan-B.Q.) ayrıldı. Frada adlı margianalı onların hakimi elan edildi. Onda mən mənim tabeliyimdə olan Baktriya satrapına dedim: «Get (və) məni tanımayan ordunu əz». O, ordu ilə hərəkət etdi (və) margianalılarla döyüdü...mənim ordum üsyançı ordunu məğlub etdi. Bu döyüş 521-ci ilin dekabrında oldu. Bundan sonra ölkə mənim oldu.

Хрестоматия по истории Древнего Востока. М., 1997, стр. 274-275.

Sual və tapşırıqlar:

1. Parfiya və Margianada Əhəmənilərə qarşı üsyanlar nə vaxt baş vermişdi?
2. Üsyanlar necə qurtarmışdı?
3. Tarixdən əldə etdikləriniz biliklərə əsaslanıb Mərkəzi Asiya xalqlarının Əhəməni çarı I Daraya qarşı qiyam qaldırmalarının səbəblərini müəyyənləşdirin.

Yunan tarixçisi Arrian İsgəndərin Mərkəzi Asiyaya yürüşü haqqında

...farslar İsgəndərin yanına gələrək xəbər verdilər ki, ...Bess deyir ki, o, Asiyanın çarıdır. Baktriyaya qaçmış farslar, çoxlu baktriyalı onun yanında toplaşmışlar və o müttəfiqi skiflərin gəlməsini gözləyir.

...İsgəndər Baktriyaya Bessə qarşı getdi... Daranın öldürülməsində iştirak etmiş farslar, təxminən 7 min baktriyalı

və Tanais arxasında yaşayan daylar Bessin yanında idilər... İsgəndərin yaxınlaşmasını eşidən Bess ... Soqdiya torpaqlarına getdi. Snitamen, Soqdiya süvariləri ilə Oksiart və daylar da onun arxasınca getdilər. Bessin qaçmaq fikrinə düşməsini eşidən baktriyalı süvarilər öz evlərinə getdilər.

...Ptolomey Bessi ələ keçirtirdi və geriyyə qayıtdı... Bessi görün İsgəndər ondan nə üçün öz çarını, həm də qohumu... Daranı.. öldürməsini soruşdu. Bess cavab verdi ki, tək o deyil, Daranın bütün məiyyəti belə hərəkət etməyi qərara aldı. Bununla onlar İsgəndərin mərhəmətinə nail olmaq istəyirdilər... Bessi edam etmək üçün Baktra göndərdilər... İsgəndərin yanına skif tayfalarından olan abılərdən (Homer öz poemasında onları ədalətli adamlar kimi tərifləyir, onlar Asiyada yaşayır). Eləcə də Asiya skiflərindən səfirlik gəldi. İsgəndər sülh bağlamaq bəhanəsi ilə öz «dostlarından» bəzi adamları onlarla göndərdi, səfirliyin həqiqi məqsədi isə skif torpaqları ilə tanış olmaq, əhalinin sayını, adətlərini və onların döyüşə hansı silahlarla getməsini öyrənmək idi.

O özü Tanais çayı sahilində şəhər salmaq qərarına gəldi və ona öz adını verdi... Bu dövrdə çayla qonşuluqda yaşayan barbarlar onların şəhərlərində olan Makedoniya qarnizonlarını ələ keçirib əsgərləri qırdılar... İsgəndər.. və onun sərkərdələri barbarların üzərinə yola düşdü.. İsgəndər onların ən böyük şəhəri olan Kir¹ yaxınlaşdı... barbarlar İsgəndərin və onun əsgərlərinin üstünə atıldılar. Kəskin döyüş başlandı. İsgəndər özü daşla başından və boynundan yaralandı, bir çox sərkərdələr oxla yaralandı. Lakin... barbarlar məğlub edildi.

...İsgəndər Zariaspa (Baktra) gəldi... Bess də buraya gətirildi... Burada İsgəndər... Bessi Daraya xəyanət etməkdə təqsirləndirdi, onun burnunun və qulağının uclarının kəsilməsini və Ekbatanaya² aparılmasını və orada midiyalıların və farsların gözü qarşısında edam edilməsini əmr etdi.

(Marakandaya) İsgəndərin yanına yenidən Avropa skiflərinin səfirliyi gəldi. İsgəndərin skiflərin yanına göndərdiyi səfirlər də

¹ Kir şəhəri - Soqdiyanada olan bu şəhəri Əhəməni çarı Kir saldırmışdı

² Midiyanın baş şəhəri, fars çarının yay iqamətgahı

onlarla idi. Səfirlik xəbər verməli idi ki, skif çarı dostluq ittifaqını möhkəmləndirmək naminə öz qızını İsgəndərə verməyə hazırdır. Əgər İsgəndər skif şahzadəsinə evlənmək istəmirsə, onda çar skif satraplarının və skif torpağının digər qüdrətli adamlarının qızlarını İsgəndərin ən sadıq dostlarına verməyə hazırdır... Bu dövrdə xarəzmlilərin çarı Farasman da 1500 süvarisilə İsgəndərin yanına gəldi...

İsgəndər skif səfirliyi ilə nəvazişlə davrandı, çünki bu, o dövrdə ona lazım idi, lakin skif gəlinlərindən imtina etdi. Farasmana təşəkkür etdi, onunla dostluq ittifaqı yaratdı.

İsgəndər Soqdiyana qəsrinə yaxınlaşdı, ona xəbər vermişdilər ki, burada çoxlu soqdiyalı toplaşmışdır... Baktriyalı Oksiartın arvadı və qızı da buraya qaçmışdır... əgər bu yer tutulmuş olarsa üsyan etmək fikrinə düşən soqdiyalılar sonuncu sığınacaqdan da məhrum edilmiş olarlar.

İsgəndər özü qəsrə yaxınlaşdı... qəsr makedoniyalılar tərəfindən ələ keçirildi... çoxlu qadın və uşaq, o cümlədən Oksiartın arvadı və uşaqları əsir götürüldü. Oksiartın Roksana adlı qızı da var idi. İsgəndərin döyüşçüləri danışdı ki, Daranın arvadından sonra Asiyada belə gözəl qadın görməmişlər. İsgəndər onu gördü və aşiq oldu. O, qadını əsir kimi incitmək istəmədi və onunla evləndi.

...Sonra İsgəndər... alınmaz hesab edilən Xorien qəsrinə doğru irəlilədi... Mühasirə işlərinə gündüzlər İsgəndər özü rəhbərlik edirdi, gecələr isə onu növbə ilə mühafizəçiləri Perdikka və Ptolomey əvəz edirdilər... İsgəndər Oksiartı qəsrə göndərdi və o bildirdi ki, İsgəndərin və onun ordusunun ələ keçirə bilməyəcəyi yer yoxdur. Oksiart Xorienə təslim olmağa və qalanı verməyə razı sala bildi... Xorien qohumlarının və dostlarının müşayiəti ilə İsgəndərin yanına gəldi. İsgəndər... bu qalaya nəzarət edilməsini ona tapşırırdı... Bundan sonra İsgəndər özü Baktriyaya yola düşdü. Krateri¹ isə Katana² ...qarşı göndərdi. Amansız döyüş başlandı; Kraterin əsgərləri qalib gəldi. Katan döyüşdə öldürüldü...

¹ Krater – İsgəndərin sərkərdəsi

² Katan – Mərkəzi Asiyanın cənubunda yunanlara qarşı aparılan mübarizənin təşkilatçılarının biri

*История Узбекистана в источниках.
Древняя история. Ташкент.1984,
стр.91-102, 104-107*

Sual və tapşırıqlar:

1. İsgəndərə qarşı mübarizədə Bessə kimlər kömək edirdi?
2. Baktriya süvariləri nə üçün Bessdən uzaqlaşdılar?
3. Skiflərlə İsgəndər arasındakı səfirliklər mübadiləsində məqsəd nə idi?
4. Skiflərin döyüşkənliyini və cəsurluğunu nədən görmək olar?
5. İsgəndərin skif elçilərini mehribanlıqla qarşılaşması nəyi göstərir?
6. İsgəndər Soqdiyanada hansı güclü qalaları tutdu?
7. Bessi edam etdirməklə, sizcə, İskəndər ədalətli hərəkət etmişdir? Cavabınızı əsaslandırın.

Arrian Spitamen üsyanı barəsində

... Marakandada saxlanılmış Makedoniya qarnizonu Spitamenin hücumunun... qarşısını aldı. İsgəndərin kömək üçün göndərdiyi qüvvənin Marakandaya yaxınlaşmasını eşidən Spitamen mühasirəni dayandırdı və Soqdiyananın paytaxtına getdi. Farnux¹ və onunla olan sərkərdələr onu tamamilə Soqdiyana hüduqlarından qovmağa tələsdilər... təqib zamanı gözlənilmədən köçəri skiflərlə üzləşdilər. O vaxt Spitamen 600 skif süvarisini öz dəstələrinə daxil etdi... makedoniyalıların hücumunu gözləməyi qərara aldı...

Marakanda yaxınlığında... skiflər və Spitamenin süvariləri onları mühasirəyə aldılar... ordunun böyük hissəsi məhv edildi, belə ki, skiflər meşələrdə gizlənmişdilər və döyüş zamanı oradan makedoniyalılara basqın etdilər... Bu xəbər İsgəndərə çatanda ... o, Spitamenə qarşı getməyi qərara aldı... İsgəndərin yaxınlaşdığını eşidən Spitamen qaçdı. İsgəndər ara vermədən onu təqib edirdi.... Spitamenin skiflərin yanına qaçmasını eşidən İsgəndər Ken və Artabazı skiflərin yanına göndərdi... Massagetlər adlandırılan sikflərin ölkəsinə qaçmış Spitamen və onunla olan soqdiyalılar 600-ə qədər massaget süvarisi toplayaraq Baktriyada olan istehkamlardan birinə hücum etdilər... Bu istehkamin tutulması onları ruhlandırdı və onlar bir neçə gündən

¹ Farnux – İsgəndərin yaxın adamlarından biri

sonra Zariaspa¹ yaxınlaşdılar....

Bu haqda eşidən Krater² tələsik massagetlərə qarşı getdi... Döyüş oldu və makedoniyalılar qalib gəldi...

...Soqdiyanada olan Ken³ və onun adamları Spitamenin süvarilərinin yaxınlaşdığını eşidib ona qaçqı getdilər. Kəskin döyüş baş verdi, makedoniyalılar qalib gəldi... Spitamenin yanında olan soqdiyalılar və baktriyalılar onu tərk edərək Kenin yanına gəlib təslim oldular. Skiflər-massagetlər isə... Spitamenlə səhraya qaçdılar. Lakin İsgəndərin onların torpaqlarına soxulmaq istəməsi xəbərini eşidib təhlükəni özlərindən uzaqlaşdırmaq üçün Spitamenin başını kəsdilər və İsgəndərə göndərdilər⁴.

*Древние авторы о Средней Азии (VI в. до н.э. III в н.э.) Хрестоматия.
Ташкент. 1940, стр. 52, 54, 55*

Sual və tapşırıqlar:

1. Spitamenin Marakandanın mühasirəsindən əl çəkməsinin səbəbi nə idi?
2. Marakanda yaxınlığında Makedoniya ordusunun darmadağın edilməsinin səbəblərini izah edin.
3. Makedoniyalılara qarşı mübarizədə skiflər kimə kömək edirdilər?
4. Spitamenin zəifləməsinin səbəblərini müəyyənləyiniz.

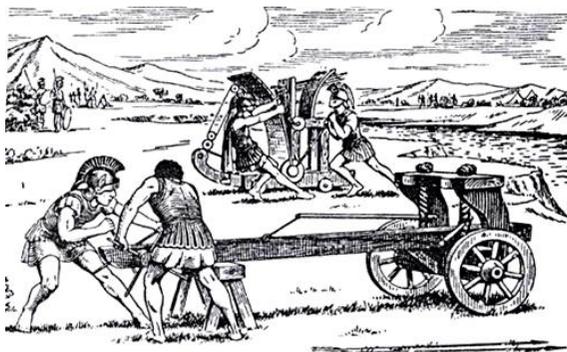
E.ə. 329-cu ildə Yaksart (Sır-Dərya çayı – B.Q.) sahilində skiflərlə makedoniyalılar arasında döyüş

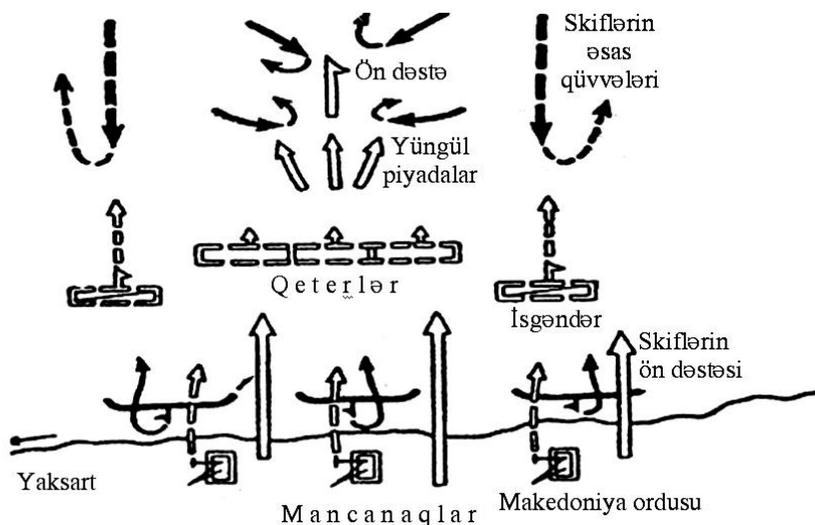
¹ Zariaspa – Baktriyanın qədim paytaxtı Baktr

² Krater – İsgəndərin sərkərdəsi

³ Ken – İsgəndərin sərkərdələrindən

⁴ Bəzi müəlliflər Spitamenin öz arvadı tərəfindən öldürüldüyünü yazırlar

Sual və tapşırıqlar:

1. Birinci şəkildə hansı döyüş texnikası təsvir edilmişdir?
2. Bu döyüş texnikasından hansı məqsədlərlə istifadə olunurdu?
3. Döyüşdə iştirak edən tərəflərin ordularının tərkibi kimlərdən ibarət idi?
4. Tarixdən skiflərin döyüş taktikası barəsində əldə etdiyiniz məlumatlara əsaslanıb aydınlaşdırın: skiflər bu döyüşdə hansı taktikadan istifadə etmək istəyirdilər?
5. Makedoniya ordusunun dözümlülüyü barəsində nə deyə bilərsiniz?
6. Makedoniya ordusu əvvəlcə çayın hansı sahilində durmuşdular?
7. İsgəndərin ordusunun çayın digər sahilinə keçməsinə kömək etmək üçün hansı köməkçi tədbirlər görülməli idi?

Pompey Troq Skiflərin qüdrəti haqqında

Skiflər üç dəfə Asiyada ağalığ etməyə nail olmuşar, onların özləri isə başqalarının torpaqlarında ya toxunulmaz qalmışlar, yaxud məğlub edilməmişlər. Onlar farsların çarı Daranı Skifiyadan biabircasına qovmuşlar, Böyük İsgəndərin sərkərdəsi Zopirionu da

bütün ordusu ilə məhv etmişlər. Roma silahı haqqında onlar yalnız eşitmişlər, lakin onu öz üzərlərində hiss etməmişlər. Parfiya və Baktriya dövlətlərini də onlar yaratmışlar...

*История Узбекистана в источниках.
Ташкент, 1984, стр. 155.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Skiflər hansı tanınmış hökmdar və sərkərdələri məğlub etmişlər?
2. Tarixdən əldə etdikləriniz biliklərə əsaslanıb skiflərin Asiyada ilk dəfə nə vaxt hökmranlıq etməsini söyləyin.
3. Parfiya və Baktriya dövlətlərini hansı xalq yaratmışdır?

Strabon Baktriya haqqında

... Baktriya geniş əraziyə malikdir, zeytun yağı istisna olmaqla cürbəcür məhsullar hazırlanır... Buraya yiyələnən yunanlar onu satraplıqlara böldülər. Onlar Soqidianaya da yiyələndilər...

Deyirlər ki, İsgəndər Baktriya və Soqdiyanada 8 şəhərin əsasını qoydu, bəzi şəhərləri dağıtdı. Sonuncular içərisində Baktriyadakı Kariat, Soqdiyanada Marakanda... şəhərləri var idi... İsgəndər... iki güclü qalaya da yiyələndi: bunlardan biri Baktriyadakı Sisimtr qalası idi, Oksiartın qızı Roksana burada yaşayırdı, digəri Soqdiyanadakı Oks qalası idi... İsgəndər Sisimtrdə Oksiartın qızı Roksana ilə toyunu etdi...

*История Узбекистана в
источниках. Древняя история.
Ташкент, 1984, стр. 178-179.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Makedoniyalı İsgəndərin Baktriya və Soqdiyanada mədəniyyətinə təsiri barəsində nə deyə bilərsiniz?
2. İsgəndərin Baktriya çarı Oksiartın qızı ilə evlənməsi sizcə nə ilə bağlı ola bilər?
3. İsgəndər tərəfindən dağıdılmış hansı şəhərlərin adını deyə bilərsiniz?

18. QƏDİM ÇİN

Van Manın islahatları

«I xan sülaləsinin tarixi» Van Vyao, Van Qu və Van Sao, 25 sülalə tarixi, I cild, Şanxay, 1935.

.... Van Man dedi: qədimdəkilər 8 ailə üçün quyu əkin sistemi yaratmışdılar ər-arvada 100 mu torpaq sahəsi düşürdü. Məhsulun 1/16-ni töycü kimi verirdilər. Dövlət zəngin idi, xalq varlı və tox idi, himn oxuyurdular... Tsin sülaləsi öz xeyrinə vergi və töycünü artırıb, bununla da ifrat tamahkarlığı ilə xalq kütlələrini daha da istismar etdilər. Müdriklərin yaratdığı quyu əkin sistemini torpağı ələ keçirmək üçün dağıtdılar, bununla da tamahkarlıq və satqınlıq başladı. Güclülər minlərlə sahəni ələ keçirir, kasıblara iynə sancmaq üçün yer qoymamışdılar. İnek və atlarla birlikdə qul bazarları təşkil edildi. Onlar tabeliyində olan adamların taleyi ilə oynayır, insanlıqdan çıxan cinayətkar adamlar bundan qazanırdılar. İş o yerə gəlib çıxdı ki, Allahdan qorxmayaraq, adamları tutub, onların arvad və uşaqlarını satıb, insanlar arasında olan bərabərliyi məhv etdilər.... xan sülaləsi torpaq vergisini məhsulun 1/30-nə qədər azaltdı, hərbi mükəlləfiyyəti (hərbi xidmətə görə) isə hətta qocalar da verirdilər. Güclülər güclə və yalanla: sözdə 1/30-ə, həyatda isə məhsulun yarısını almaqla torpaqları tuturdular. Atalar, uşaqlar, ərnlər və analar torpaqda bütün ili işləyirdilər, nə alırdılarsa, heç dolanmağa belə çatmırdı. Buna görə də varlıların qabağında çoxlu çörək və noxud olurdu, kasıblara isə tör-töküntü və kəpək də çatmırdı. Yoxsulluqdan onlar cinayətlər törədirdilər. Beləliklə həm kasıblar, həm də varlılar cinayətə cəlb olundular, amma cəza tətbiq olunmurdu. Hələ taxt-taca sahib olana qədər mən fərman verdim ki, əkin sahələri ümumi olsun, ...əkin quyu sistemi müəyyənləşdirildi. Bu zaman xoşbəxt bir hal idi ki, bol məhsul oldu. Lakin bu soyğunçuluq, xəyanət nəticəçində dayandırıldı.

İndi isə mən başlığı aşağıdakı kimi dəyişirəm: imperiyanın

bütün sahələri çar şəhərləri adlanacaq, qullar təhkimli asılı. Bütün bunları (torpaq və qullar) nə satmaq, nə də almaq olar. Əgər kişilər 8-dən az olarsa, torpaq isə quyu əkin sistemindən çox olarsa, artıq sahə onların qohum-əqrəbalarına, qonşularına, habelə həmkəndlilərinə verilirdi. Bütün torpaqsızlara qanunla torpaq verməli idi. Müdrik quyu əkin sisteminə qarşı kim çıxırdısa, onlar kütləvi şəkildə dağ əjdahalarından müdafiə olunmaq üçün sərhədlərə göndərilirdilər.

...2-ci ildə (e.ə. 10-cu ildə) kim qanun əleyhinə olaraq pul sikkələri buraxmaqla məşğul olurdusa,... onların əmlakı müsadirə olunur və onlar özləri və bu haqda bilib xəbər verməyənlər 4 qonşu ilə birlikdə dövlətin quluna çevrilirdilər.

«... pul sikkələrinin buraxılmasının qadağan edilməsini pozan adamlar, o cümlədən 5 qonşu ailəvi dövlətin quluna çevrilir və əmlakı müsadirə edilir. 100 minlərlə kişi cinayətkarlar qəfəslərdə, onların qadın və uşaqları boyunlarındakı cingildəyən zəncirlərlə piyada gedir... Onlar ora çatana qədəq qadın və kişilər dəyişir, 10 nəfərdən 5-7-si həsrət və əziyyətdən ölürdü.....».

Van Mannın iqtisadi islahatları

«I xan sülaləsinin tarixi» Van Vio, Van Qu və Van Cuao. «25 sülalə tarixi», I cild Şanxay, 1935.

«... hər ilin orta ayında bazarı idarə edənlər istehsal etdikləri mallar üzərinə yüksək, orta və aşağı qiymətlər qoyurdular. Onlardan hər biri öz bazarlarında başqa şəhərlərə qarışmayaraq uyğun qiymətlər tətbiq edirdilər. Xalq tərəfindən çox işlənən 5 növdə taxıl, kətan, ipək parça, toxuculuq və digər mallar satılmazsa, onunla məşğul olan məmurlar onların həqiqi satış qiymətini öyrənib, qiyməti aşağı salmağa icazə vermirlər. Əgər malların qiyməti hətta 1 tsyan qaldırılsa, onda da onu xalqa orta qiymətə satacaqlar. Malların qiyməti orta qiymətdən aşağı olardısa onda o, xalqa malın yığılıb qalmamansı və bahalaşmaması üçün onu bir-birilə dəyişməyə icazə verirdi.

Əgər qurban vermək və ya dəfn üçün xalqda heç nə olmazdısa, onda tacir və sənətkarlardan gələn vergilərdən faizsiz suda verilirdi. Qurban üçün suda on gündən az olmamaqla, dəfn üçün 3 aydan çox olmamaqla ayrılırdı. Əgər xalq içərisində kimsə ehtiyaca düşərdisə və öz işini qaydaya salmaq üçün suda götürmək istərdisə, onda onu hər kəs ala bilərdi. Onun təmini üçün lazım olan vəsaitdən başqa, qalan hissəyə bir ildə 10%-dən çox olmamaq şərti ilə vergi qoyulurdu....».

«.... Kəndlilər və tacirlər işsiz qalanda ərzaq və məhsullar tükəndi; xalq bazarlarda və yollarda narahat oldu. Əkin sahələrini, qul və mel sikkələrini satan hakim təbəqənin, qulluqçu adamların və sadə xalqın cəzalandırılanlarının sayı-hesabı yox idi....».

«Üç ildən sonra imperator fərman verdi: vergi ödəmək üçün olan çar torpaqları və təhkimli asılılar (qullar) qanunla məhdudlaşmadan satıla və alınə bilərdi...»

Хрестоматия по истории Древнего Востока. М., 1963. стр. 326, 327, 328.

Sual və tapşırıqlar:

1. Mətnə əhalinin maddi rifahı necə təsvir olunur?
2. Mətnə dövlətin maddi durumu haqqında nə deyilir?
3. Xan sülaləsi vergi və torpaq sahəsində nə kimi islahatlar keçirdi?
4. Mətnə məmurların və varlı adamların əhalini istismar etməsi necə təsvir olunur?
5. İmperator Van Makin bütün torpaq sahələrinin ümumi olması və əkin quyu sisteminə keçmək barədə fərmanın əhəmiyyəti nədən ibarət idi?
6. Torpaqsızlara torpağın verilməsinin əhəmiyyəti nədən ibarət idi?
7. Qanunsuz pul sikkələri kəsənləri hansı cəza gözləyirdi?
8. Van Manın iqtisadi islahatına görə çox işlənən malların qiymətinin aşağı salınmasına icazə verilmirdi. Bu tədbir ölkənin iqtisadi vəziyyətinə necə təsir göstərirdi?
9. Təhkimli kəndlilərin və qulların alınb-satılması Çin dövlətinin

- həyatında nə kimi dəyişikliklər etdi?
10. Xan sülaləsinin islahatları hansı məqsədi güdürdü?

Şan Yanın islahatları¹

Çin tarixinin atası Sma Tsyanın «Tsin knyazlığının xronikası», «Tarixi qeydlər»indən çıxarılıb. Bu ilk işdir ki, dövlətin ən qədim zamanlardan tarixi tam və ardıcıl verilmişdir. E.ə. 104-cü ildə tamamlanmışdır.

Şan Yanın islahatları qədim Çin aqrar münasibətlərində çevrilişi əks etdirirdi. O, torpağı xüsusi mülkiyyətə çevirdi, onun alqı-satqısı mülklərin qeyri-məhdud artmasına səbəb oldu; yeni torpaq vergiləri ilə ərazi əlamətinə görə əhalinin bölüşdürülməsi icmanın tənəzzülünə, ayrı-ayrı ailələrin yaranmasına gətirib çıxardı; azad torpaq sahələrinin hesabına qulların ailəliklə asılı vəziyyətə salınmasını qanuniləşdirdilər, bu isə Çində işçi qüvvəsinin artırılması mənbəyi oldu. «25 sülalə tarixi, I cild, Şanxay, 1935».

Tsin knyazı Sianonun² hakimiyyətinin 12-ci ilində (e.ə. 350-ci il)...bütün kiçik kəndlər iri əyalətdə birləşdi. Əyalətin başında rəis dururdu. Cəmi 41 əyalət vardı. Əkin sahələrində köhnə bölgülər aradan qaldırıldı. İslahat keçirilməsi üçün əsasnamə təyin edildi: əmr edirəm xalq 5-6 ailə ilə məskunlaşsın ki, onlar da bir-biri ilə ellik zəmanətlə bağlansınlar. Məhkəmə olduqda hamı iştirəkçi kimi cəzalandırılmalıdır. Kim qanun pozğunluğu haqqında məlumat gətirmirdisə, yarıya bölünürdü. Cinayətkar haqqında məlumat gətirənə cinayətkarın başını gətirən əsgər kimi eyni mükafat verilirdi. Gizlənən cinayətkar isə satqınla eyni cəzaya məhkum edilirdi. Əgər ailədə 2 və daha artıq kişi vardırısa və aralarında təsərrüfat bölüşdürülməmişsə, onda hərəsindən iki dəfə artıq vergi alınır. Hərbi mükəlləfiyyəti olan adama ona müvafiq titul verilirdi. Vuruşanlar cinayətin ağırlığına görə cəzalandırılırdılar. Torpaq

¹ Siao knyazlığında olan Tsin knyazlığı e.ə. 4-3 əsrlərdə aqrar münasibətlərdə çevriliş etdi və Tsin knyazlığının möhkəmlənməsinə səbəb oldu

² Siao knyazının hakimiyyəti (e.ə. 361-338-ci illər) dövründə Tsin knyazlığının tərəqqi dövrü idi

və toxuculuqla məşğul olanlar çoxlu taxıl və ipək alaraq vergilərdən azad edilirdilər; tənbəlliklərinə görə gəlir almayanlar ailəlikcə qula çevirilirdilər. Hərbi mükəlləfiyyəti olmayan köklü ailələr hakim təbəqə ola bilməzlər.

Əkin sahələri, xidmətçi və qulluqçularının sayına və geyimlərinə görə varlı və kasıb ailələr arasında fərqlər qoyulurdu. Təltifləri olanlara baş əyilir, olmayanlara isə təmtəraqlı varlı və varlı olmalarına da icazə verilmir. Əmr hazır olsa da qorxularından onu elan etməyə çəkinirdilər ki, xalq ona inanmaz. Onda paytaxtın cənub darvazalarının yaxınlığında 3 sajenlik kötük qoydular və xalqa müraciət etdilər ki, kim kötüyü darvazaya çatdırsa, ona 10 qızıl veriləcək. Xalq təəccübləndi. Lakin götürməyə cəhd etmədi. Sonra 50 qızıl vəd etdilər. Onu keçirən bir adam tapıldı və ona o dəqiqə 50 qızıl verildi ki, guya xalqı aldatmırlar. Bundən sonra əsasnamə elan edildi və xalqa çatdırıldı.

Хрестоматия по истории Древнего Востока. М., 1963. стр. 326, 327, 328.

Sual və tapşırıqlar:

1. Şan-Yanın islahatları qədim Çinin aqrar sahələrində nə kimi yeniliklər yaratdı?
2. Şan-Yanın islahatları Çində işçi qüvvəsini nə üçün artırdı?
3. Tsın knyazı Sianonun hakimiyyəti dövründə kiçik kəndlərin birləşdirilməsi nə ilə nəticələndi?
4. Şan-Yanın islahatlarına görə torpaqla və toxuculuqla məşğul olanlar nə üçün vergidən azad olurdular?
5. Əhalinin təbəqələşməsi hansı cəhətlərlə mürəkkəbləşdirilirdi?
6. Şan-Yanın islahatı xalqa hansı üsulla çatdırıldı?
7. Sənədə əsasən xalqın dövlətə inamı haqqında nə deyə bilərsiniz?

E.ə. II-I əsrlərdə kəndlilərin vəziyyəti

«I xan sülaləsinin tarixi» Van Vio, Van Qu və Van Cua.
«25 sülalə tarixi», I cild, Şanxay, 1935.

... Dun Çun Şu¹ aşağıdakı nitqlə imperatora² müraciət etdi: «... Tsin sülaləsinin dövründə hər şey dəyişdi. Onda Şan-Yanın islahatlarını işlətdilər. Qədim hökmdar sistemini dəyişdirdilər. Əkin sahələrinin³ quyu sistemini ləğv etdilər. Xalq torpağı həm sata, həm də ala bilirdi. Varlıların əkin sahələri eninə və uzununa genişləndirildi. Yoxsulların isə yeri yox idi ki, iynə batırsınlar. Bundan başqa varlıların çay və göllərdən gəlirləri, dağ və meşələrdən nemətləri vardır. Bəs belə olanda yoxsullar necə, əziyyət çəkməzlər?...hərbi və əmək mükəlləfiyyətləri qədim dövrlərdəkindən 30 dəfə artıq; torpaq, can vergisi, duz və dəmir töycüsü qədim dövrdəkindən 20 dəfə çox idi; bəziləri varlı sahibkarların sahələrinin məhsulunu yarıya becərirdilər. Ona görə ki, xalq daim heyvan dərisi geyir, it və donuz yediyini yeyirdi. Bu bir də onunla güclənirdi ki, xəsis və tamahkar məmurlar xalqı özbaşına mühakimə edir, onları öldürürlər. Dayağı olmayan zülmkarlıqla ölənlər quldur olmaq üçün dağlara və meşələrə qaçırdılar. Yarı çıpaqları yolun yarısında tutub həbsxanaya salırdılar. Bir ildə onların sayı birdən on minlərə qədər atırdı. Xan sülaləsi hakimiyyəti zamanı onların sayı dəyişməz qaldı. Baxmayaraq ki, qədim tarla töycü sisteminə həmin dəqiqə keçmək çətin idi, ona tədricən yaxınlaşmaq lazım idi. Xüsusi torpaq mülkiyyətini məhdudlaşdırmaq, torpağı kifayət qədər olmayanlarla bərabərləşdirmək. Torpaqların tutulmasını dayandırmaq. Duz və dəmir vermək. Quldarlığı ləğv etmək. Qulları öldürmək hüququnun ləğvi. Xalqın vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün vergiləri yüngülləşdirmək, mükəlləfiyyətləri azaltmaq. Yalnız onda yaxşı idarə etmək olar».

Хрестоматия по истории Древнего Востока. М., 1963. стр. 320.

Sual və tapşırıqlar:

¹ *Dun Çun Şu (e.ə. II əsr) – dövlət xadimi və görkəmli konfutsiyası alim*

² *İmperator Udi (e.ə. 140-87-ci illər)*

³ *Quyu əkin sahəsi – ənənəyə görə icma torpaq sistemidir. Orada əkin torpaq sahəsi bir quyu ətrafında yerləşir*

1. Mətnə əsasən e.ə. II-I əsrlərdə Çində kəndlilərin vəziyyətini təsvir edin.
2. Xan sülaləsinin hakimiyyəti dövründə hakim təbəqə nə üçün özbaşınalıq edir, yoxsulların istismarını gücləndirirdilər?
3. E.ə. II-I əsrlərdə kəndlilərin vəziyyətini pisləşdirən vergi və aqrar sahədəki qanunlar Çində hakim təbəqənin daha da zənginləşməsinə necə təsir göstərirdi?
4. İstismar olunan xalq daha hansı zorakılıqlarla üzləşirdi?
5. Xalqı yaxşı idarə etmək üçün sənəddə təklif olunanlara münasibət bildirin.

19. PARFIYA

Yunan tarixçisi və coğrafiyaçısı Strabon¹ Parfiya haqqında

...Parfiya ... fars ağalığı dövründə xərac ödəyirdi, sonra... burada uzun müddət makedoniyalılar ağalığı etmişdi... Skif Arsak... Parfiyaya hücum etdi və ona yiyələndi, əvvəlcə Arsak çox da qüvvətli deyildi... Sonra onun özü və varisləri də qonşu vilayətlərin işğal edilməsi nəticəsində çox gücləndilər... Onlar Baktriyanın da bir hissəsini tutdular... Hal-hazırda onlar elə böyük ölkəyə və çoxsaylı tayfalara sahibdirlər ki, bu dövlət müəyyən qədər romalılardan rəqibinə çevrilmişdir.

Deyirlər ki, Arsak skiflərin dai nəslindəndir; digərləri isə onu baktriyalı hesab edirlər, o, guya Diodat və onun varislərinin getdikcə artan qüvvəsindən xilas olmaq üçün Parfiyada üsyan qaldırdı²... Parfiyada ali şura iki hissədən ibarətdir: bir hissəsinə çarın qohumları, digərinə isə müdriklər və kahinlər daxildir...

*История Узбекистана в источниках.
Ташкент,
1984, стр. 178-179*

¹ Strabon e.ə. 64\63-cü ildə doğulmuş və bizim eranın 23\24-cü ilində vəfat etmişdir

² Mənbələrin məlumatına əsasən Arşak (Arsak) və onun qardaşı Tridat Selevki satrapı Andraqor tərəfindən təhqir edilmişdilər. Qardaşlar onu öldürərək qiyam qaldırmışdılar. Parfiyanın sonrakı çarları öz adları ilə deyil, «arsaklar» (arşaklar) adı ilə çağırılmışdı, sülalə isə «Arsakilər» (Arşakilər) adlanırdı

Sual və tapşırıqlar:

1. Müstəqil Parfiya dövlətinin yaranmasına kimi parfiyalılar kimlərə xərac verirdilər?
2. Parfiya dövləti kim tərəfindən yaradılmışdır?
3. Parfiya dövləti necə idarə olunurdu?

Roma tarixçisi Pompey Troy Parfiya haqqında

... Parfiya¹ və Baktriya dövlətlərini onlar (skiflər – B.Q.) yaratmışlar. Skif xalqı əməkdə və müharibədə çox ciddidir, fiziki cəhətdən çox güclüdür... İsgəndər Parfiyada olarkən (III Daranın məğlub edilməsindən sonra)... müharibənin artıq qurtarmasını düşünən və vətənə qayıtmalarını gözləyən əsgərləri topladı və onlara dedi: əgər şərqin barbar tayfaları itaətə gətirilməzsə, bu qədər əhəmiyyətli müharibələr heç bir şeyə gətirib çıxarmayacaq...

Parfiyanı zəbt edən İsgəndər fars əyanlarından olan Andraqoru satrap təyin etdi... Parfiyalılar üç dəfə məşhur Roma sərkərdələrinin hücumuna məruz qaldı – Roma həmin dövrdə özünün qüdrətli dövrünü yaşayırdı, bütün xalqlardan yalnız onlar (yəni parfiyalılar) romalılara nəinki bərabər oldular, həm də onları məğlub etdilər²... Onlar skiflərin də ardıcıl hücumlarına məruz qalırdılar, digər qonşuları ilə də müharibələr aparırdılar; onları hər tərəfdən təhlükə hədələyirdi... Sonra onlar öz mülklərini genişləndirməyə başladılar....

Parfiyalılar Makedoniya dövlətindən ayrıldıqdan sonra bu xalqı həmişə çarlar idarə edirdi... Bir vaxtlar onların özlərinə məxsus paltarları olmuşdur. Lakin, varlanaraq midiyalılar kimi uzun və açıq paltarlar geyməyə başladılar. Parfiyalıların silahları öz atababalarının və skiflərin silahları kimidir. Onların ordusu əksər xalqlarda olduğu kimi azad adamlardan deyil, əsasən qullardan ibarətdir. Heç kimə qulu azad etməyə icazə verilmir, qulların uşaqları da qul olur... Parfiyalılar qulların uşaqlarına öz uşaqları kimi qayğı göstərirlər, onlara at üstündə getməyi və ox atmağı öyrədirlər... Qızıl və gümüşdən parfiyalılar yalnız silahı bəzəmək üçün istifadə edirlər... Azad adamların qullardan zahiri fərqi ondan ibarətdir ki, qullar piyada, azad adamlar isə at üstündə hərəkət

¹ *Parfiya dövlətinin əsası e.ə. 250-ci ildə Mərkəzi Asiyada qoyulmuşdur. Həmin dövrdə onun paytaxtı Nis şəhəri (Aşqabad yaxınlığında) idi. Bu şəhər b. eranın 20-ci illərinə kimi yaşayıb*

² *Burada e.ə. 53-cü ildə P.Krass, e.ə. 70-ci ildə D.Saks, e.ə.ə 36-cı ildə M.Antoni ilə döyüşlər nəzərdə tutulur*

edirlər.

...Selevkin Asiyada məğlub olmasını eşidən Arsak... parfiyalılara hücum etdi, onların hakimi Andraqora qalib gəldi, onu öldürüb hakimiyyəti ələ keçirdi... Bir müddət sonra Arsak parfiyalıları cəzalandırmaq üçün gəlmiş çar Selevklə döyüdü və qalib gəldi.

Sonra Selevk yenidən baş verən qiyamlarla əlaqədar Asiyaya qaçmağa məcbur oldu. Dinclik əldə edən Arsak Parfiya çarlığında qayda-qanun yaratmağa, ordu toplamağa, qalalar tikməyə, şəhərləri möhkəmləndirməyə başladı...

Arsakın Arsak adlı oğlu və varisi Selevkin oğlu Antioxla cəsərlə döyüdü, son nəticədə Antiox Arsakı öz müttəfiqi kimi tanıdı.

Parfiyalılarla midiyalılar arasında müharibələrdə... gah bu, gah da digər tərəf qalib gəlirdi, lakin son qələbə parfiyalılara nəsib oldu... Mitridat¹ Vaqasisi Midiyaya hakim təyin etdi... Mitridat... parfiyalıların ağalığını Qafqaz dağlarından Fərat çayına kimi yaydı...

*История Узбекистана в
источниках. Древняя история.
Ташкент, 1984, стр. 155-162.*

Sual və tapşırıqlar:ı

1. Parfiya dövlətinin əsası hansı xalq qoymuşdu?
2. Parfiyanın çox güclü dövlət olmasını sübut edin.
3. Yunanlardan başqa parfiyalılar daha kimlərlə döyüşürdülər?
4. Parfiyalıların adət-ənənələri barəsində nə deyə bilərsiniz?
5. Parfiyanın azad adamları qullara münasibətdə digər xalqlardan necə fərqlənirdilər?
6. Arsak Parfiya dövlətini gücləndirmək üçün hansı tədbirləri gördü?

Pompey Troq Parfiya hökmdarı Fraat haqqında

Parfiya çarı Mitridatın ölümündən sonra onun oğlu Fraat

¹ 1 Mitridat – e.ə. 170-138\17-ci illərdə Parfiya çarı olub, onun midiyalılarla döyüşü e.ə. 161-155-ci ildə aiddir

çar oldu¹. O, Parfiya çarlığını ələ keçirməyə cəhd edən Antioxdan² qisas almaq üçün Suriyaya qarşı müharibəyə başlamağı qərara aldı. Lakin bu dövrdə skiflər arasında baş verən qiyam onu öz dövlətini müdafiə etmək üçün geri qayıtmağa məcbur etdi. Məsələ burasında idi ki, skiflər Suriya çarı Antioxa qarşı müharibədə parfiyalılara kömək etməli və buna görə də haqq almalı idilər, lakin əslində müharibə qurtaranda gəlib çıxdılar. Onları... (yəni skifləri – B.Q.) köməyə gec gəlməkdə günahlandırdılar və razılaşdırılmış məbləği onlara vermədilər. Narazı qalan skiflər... haqqın ödənilməsini tələb etdilər...rədd cavabı alan skiflər Parfiya sərhədlərini talan etməyə başladılar. Buna görə də Fraat onlara qarşı yürüşə çıxdı... Antioxla müharibə dövründə əsir düşmüş yunan ordusunu özü ilə apardı... Yunanlar parfiyalıların döyüş cərgəsinin pozulduğunu görəndə düşmən tərəfinə keçdilər,... Parfiya ordusunu və Fraatın özünü məhv etdilər.

Fraatın yerinə əmisi Artaban çar qoyuldu. Skiflər isə... Parfiyanı talan edərək vətənlərinə qayıtdılar. Lakin Artaban hücum etdiyi toxarlarla müharibə zamanı ... yaralandı və tezliklə öldü. Hakimiyyət onun oğlu Mitridata³ keçdi. O, qonşularla bir çox müharibələr apardı, çoxlu xalqı Parfiya dövlətinə tabe etdi. Bir neçə dəfə o, skiflərlə də uğurla döyüşdü...

*Материалы по истории СССР. Вып.
I. М., 1985, стр.120-128.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Fraatın Suriyaya yürüşünün səbəbi nə idi?
2. Skiflər nə üçün Parfiya əleyhinə qiyam qadırdılar?
3. Sizcə, Fraatın skiflərlə müharibədə əvvəllər əsir götürdüyü yunan döyüşçülərinə etibar etməsi düzgün idimi?
4. Fraatın skiflərlə döyüşü necə qurtardı?
5. II Mitridatın skiflərlə bir neçə dəfə döyüşməsinin səbəbini siz necə

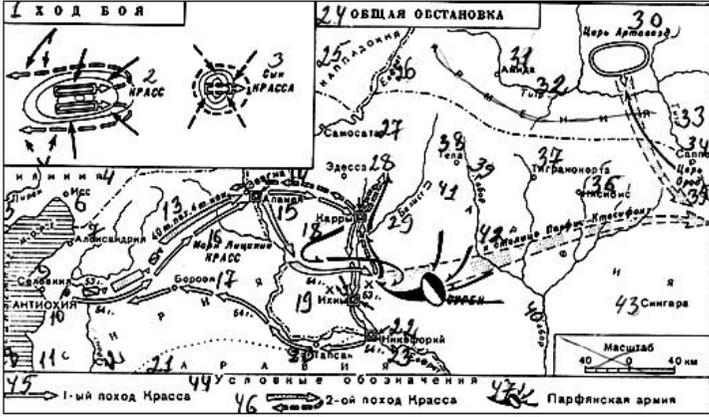
¹ II Fraat – Parfiya hökmdarı (e.ə. 138|7-128-ci illər)

² VII Antiox e.ə. 135-129-cu illərdə Suriyanı idarə etmişdir

³ II Mitridat Parfiyanı e.ə. 123-88|7-ci illərdə idarə etmişdir

izah edərdiniz?

Roma ordusunun Parfiyaya basqını və e.ə. 53-cü ildə Karra döyüşü¹

1. Ümumi mənzərə	24. Mark Lisini Krass
2. Kappadokiya	25. Berocya
3. Fərat	26. Karra
4. Samosata	27. İxna
5. Edessa	28. Tapsak
6. Baliss	29. Ərəbistan
7. Çar Artavazd	30. Nikeforn
8. Amid	31. Fərat
9. Döyüşün gedişi	32-33. Dəclə
10. Krass	34. Sappe
11. Krassın oğlu	35. Çar Orod
12. Kilikiya	36. Nisibis
13. Piram	37. Tiqranakert
14. İss	38. Tela
15. İsgəndəriyə	39-40. Xabr
16. Aralıq dənizi	41. Parfiya
17. Selevkiya	42. Parfiyanın paytaxtı
Ktesifona
18. Antioxiya	43. Sinqara
19. Suriya	44. Şərti işarələr
20. Oront	45. Krassın I yürüşü
21. 40 min piyada, 4
min atlı	46. Krassın II yürüşü
22. Zevqma	47. Parfiya ordusu
23. Apameya	

¹ Döyüş parfiyalıların qələbəsi ilə başa çatmışdı, cəmi beş min romalı salamat geri qayıda bilmişdi. Krassın özü də öldürülmüşdü

Sual və tapşırıqlar:

1. Roma ordusuna kim rəhbərlik edirdi?
2. Parfiyalılar romalılara harada zərbə endirdilər?
3. Krassın birinci yürüşü zamanı baş verən döyüş yerlərini göstərin.
4. Romalıların ikinci yürüşü zamanı əsas zərbə istiqaməti hara seçilmişdi?
5. Parfiyalılar düşməyə zərbə vurmaq üçün sizcə, hansı taktikadan istifadə edirdi?

Şiszi¹, Syanxaşu² və Xouxanşu³ Parfiya dövləti haqqında

Parfiya (Çin salnamələrində Ansi – B.Q.) şimalda Səmərqənd hökmdarlığı, şərqdə İsgəndəriyyə, qərbdə isə İraq və Suriya ilə həmsərhəddir... Çox geniş bir ölkədir. Paytaxtı Fanto şəhəridir. Çin paytaxtından 16 min mil məsafədədir. İmperator Vu-di (e.ə. 140-87) ilk dəfə Parfiyaya elçi göndərəkən Parfiya hökmdarı elçini şərq sərhəddində qarşılamaq üçün 20 min atlı göndərmişdi. Elçi yol boyu onlarla şəhər keçmişdi. Şəhərlərin əhalisi də həddindən artıq çoxdur. Çin elçisi geri qayıdarkən Parfiya hökmdarı da öz elçisini göndərmişdi. O, Çin səfirliyinin ardınca Çinə gəlmişdi ki, Çinlə bağlı məlumatlar əldə etsin.

Əhalisi oturaq həyat keçirir və əkinçiliklə məşğul olur, çəltik və darı əkilər, üzumdən şərab hazırlayırlar... Bir neçə yüz böyük və kiçik şəhər Parfiyadan asılıdır. Müxtəlif bazarlar var. Tacirlər qonşu dövlətlərlə quru və su yolları ilə ticarət edirlər... Ticarətdə bacarıqlıdırlar... Gümüş pullar zərb edirlər. Pulun bir üzündə hökmdarın, digər üzündə isə hökmdarın arvadının rəsmi vardır. Hökmdar ölərkən yenidən pul zərb edilir. Dəri üzərində yazırlar... Sağdan sola yazırlar. Çin yazısı yuxarıdan aşağıya yazılır...

*B.Ögəl. Böyük Hun imperiyası Bakı, 1992,
I kitab, s. 362-363,381; II kitab, s. 8, 10;*

Бичурин Н. Собрание сведений о

¹ Şiszi – Tarixi qeydlər. Müəllifi Sima Syandır

² Syanxaşu – Xan tarixi. Müəllifi Baq Qudur

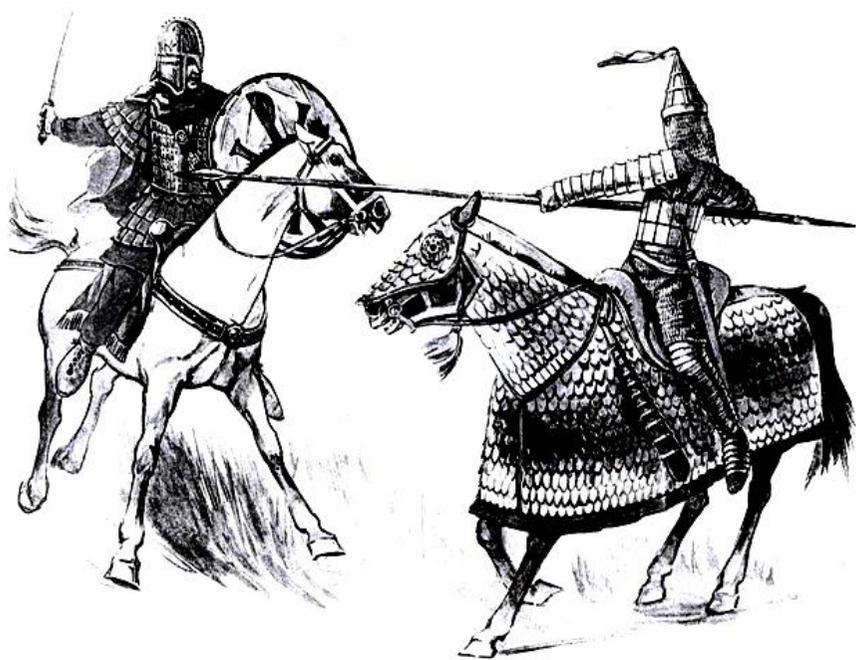
³ Xouxanşu – Kiçik xan sülaləsinin tarixi. Müəllifi Fan Xuadır

*народов, обитавших в Средней Азии
в древние времена. Т.2. М-Л, 1950,
стр. 151, 160, 182-183; 225.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Çin salnamələrində Parfiya dövləti hansı adla verilir?
2. Parfiyanın çox geniş ərazili və nüfuzlu dövlət olmasını necə sübut edərdiniz?
3. Parfiyaya ilk Çin elçisi nə vaxt gəlmişdir?
4. Müəlliflərin Çinin nüfuzunu qaldırmağa cəhd etmələrini necə sübut etmək olar?
5. Parfiya əhalisinin təsərrüfat həyatını təhlil edin.
6. Parfiya tacirləri digər ölkələrlə hansı yollarla ticarət əlaqələrinə malik idilər?
7. Parfiya yazı qaydası Çin yazı qaydasından necə fərqlənirdi?

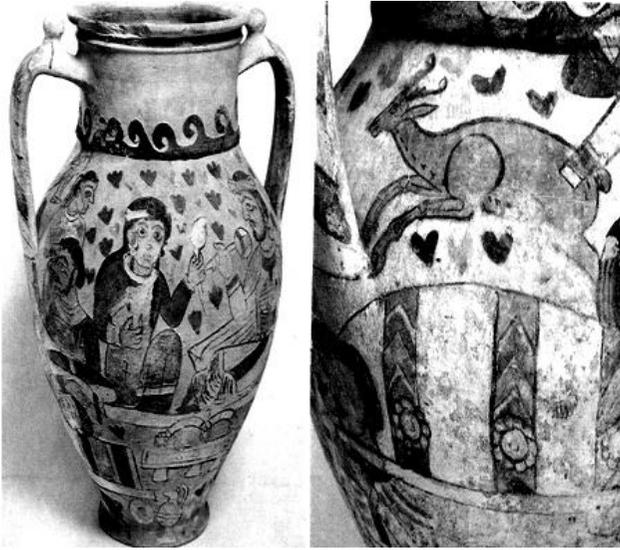
Roma və Parfiya atlıları

Sual və tapşırıqlar:

1. Roma döyüşçüsü ilə Parfiya atlısının geyim və silahları arasında fərqli və oxşar cəhətləri söyləyin.
2. Silahlanma məsələsində sizcə, Parfiya atlısı hansı üstün cəhətlərə malik ola bilərdi?
3. Parfiya döyüşçüsünün mindiyi atın zirehini təsvir edin.
4. Atın bədəninin zirehlə örtülməsi sizcə, döyüş zamanı onun hərəkətinə hansısa bir təsir göstərə bilərdimi?

Parfiya qabları

Sual və tapşırıqlar:

1. İlk qabın adını müəyyənləşdirin və onun formasını təsvir edin.
2. Birinci qab üzərində kimlər təsvir edilmişdir, onların geyimi barəsində nə deyə bilərsiniz?
3. İkinci qab üzərində hansı səhnə təsvir edilmişdir?
4. Qabları müqayisə edin. Hansı nəticələri çıxarmaq olar?

20. QƏDİM HİNDİSTAN

Arilərin Hindistana hücumu

...Həyətlərdə səs-küy eşidildi. Adamlar öz yataqlarından qalxdılar. İtlər qəzəblə hürsələr də, əhali bədbəxtlik baş verdiyini ağıllarına gətirmirdilər. Lakin onlar pencərədən baxaraq gördüklərindən heyrətləndilər.

Qəribə görkəmli yad adamlar ətrafda olan hər şeyi yandırirdılar. Onlar ağaclar arasında gizlənir, sürətlə bir evdən digərinə qaçırdılar... Yanğın evləri öz ağışuna alırdı. Adamlar qorxu içərisində özlərini ora-bura vururdular. Evlərdən çıxan adamları gəlmələr oxla vururdular. Qucağında uşaq olan bir qadın qaçmaq istədi, lakin dərhal oxla vuruldu. Ev uçdu, uşaq qışqırdı, lakin tezliklə həmişəlik susdu. Dravidlər dəhşətdən ağıllarını itirmişdilər, onlar təlaş içərsində bir-birlərini itələyərək üzləri üstə torpağa yığılırdılar. Yanğın sürətlə yayılırdı. Yalnız ölümü gözləmək qalırdı...

Dravidlərdən heç kim gəlmələrin danışığından heç nə başa düşmürdü. Əvvəllər heç kim belə qəribə, uzun qollu və hündür alınlı adamları görməmişdilər....

Səhər açılanda qalanın müdafiəçiləri gəlmələrin azsaylı olduğunu gördülər... Dravidlər gəlmələrin üzərinə atıldılar... Qəzəb onların qüvvəsini bir az da artırmışdı. Ağ dərili barbarlar onların təzyiqinin qarşısını güclə saxlamışdılar. Lakin döyüş yerində birdən döyüş təbili səsləndi və bu səhv bir fikrin yaranmasına gətirib çıxardı. Dravidlər elə bildilər ki, onların hökmdarı öldürülmüşdür, silahlarını ataraq qaçmağa başladılar. Halbuki təbili bir ağ dərili atlı döyərək kömək istəyirdi.... Gəlmələr qalaya soxuldular, dravidlərin hökmdarını əsir tutdular.

*История древнего мира в
художественно-исторических
образах. М., 1968, стр. 98-99.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Dravidlərin öz yataqlarından qalxmasının səbəbi nə idi?
2. Pəncərələrdən həyəətə baxan dravidlər nə gördülər?
3. Gəlmələrin yerli əhali ilə amansız rəftar etməsinə aid nümunələr göstərin.
4. Gəlmələrin zahiri görkəmi barəsində nə deyə bilərsiniz?
5. Döyüşün son anlarını təsvir edin.

Kastalar, onların vəzifələri və məşğuliyyəti

Kastalar dördüdür: brahmanlar, kşatrilər, vayşlər, şudralar.

Digər kastalara xidmət etmək şudraların (borcudur). Şudranın (vəzifələri): düzlük, itaət, səmimiyyət; dəfn adətlərini yerinə yetirmək; öz öhdəsində olanları saxlamaq; yalnız öz arvadı ilə yaşamaq;

Yuxarı kateqoriyalara xidmət etmək;

Yaşayış üçün onlardan lazım olan şeyləri əldə etməyə can atmaq.

Bu kastaların üzvlərinin artıq istifadə edə bilmədiyi ayaqqabılar, çətirlər, paltar və həsirlər;

Onların yeməyinin qalığını yemək;

Sənətkarlığın hesabına yaşamaq.

Brahmana münasib olan məşğuliyyət: öyrənmək, öyrətmək, özü və digərləri üçün qurban kəsmək, hədiyyələr vermək və almaq, tarlalarda məhsul yığmaq.

Kşatrilərə (münasib məşğuliyyət): ... öyrənmək, başqaları üçün qurban kəsmək, hədiyyələri qəbul etmək, hərbi xidmət.

Vayşlərə (münasib məşğuliyyət): ... öyrənmək, digərləri üçün qurban vermək... əkinçilik, heyvandarlıq və ticarət.

Gəlirlər və vergilər

Brahman üçün əlavə gəlir – hədiyyələrin qəbulu.

Kşatrilər üçün – hərbi xidmət.

Vayş və şudralar üçün – muzd.

Əkinçilər vergi kimi çara (məhsulun) onda birini, onda səkkizini, yaxud onda altısını verirlər.

Bəziləri belə hesab edir ki, qaramalın və qızılın 1/15 (vergi kimi) alınır. Ticarətdə – 1/12.

Hər bir sənətkar ayda bir (gün) çara işləməlidir.

Bu həm də öz əməyi hesabına yaşayanlar haqqında da deyilib.

Bu, gəmi və araba sahiblərinə də aiddir.

Tacirlər öz məhsullarının növlərindən birini (çara) bazarda olduğundan ucuz satmalıdır.

Хрестоматия по истории древнего мира. М., 1956, стр. 79-80.

Sual və tapşırıqlar:

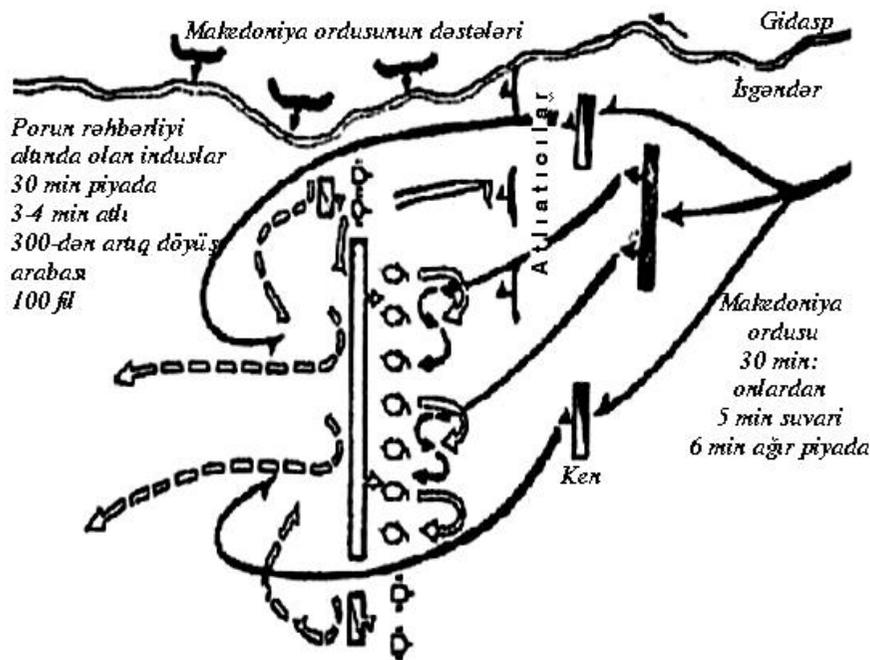
1. Sənəddə hansı kastaların adı çəkilir?
2. Şudraların vəzifələri hansılardır?
3. Brahmanlar hansı işləri yerinə yetirməli idilər?
4. Kşatrilərin məşğuliyyəti nədən ibarət idi?
5. Vayşlar nə işlə məşğul olmalı idilər?
6. Hər bir kastanın əlavə gəlir mənbəyini müəyyənləşdirin.
7. Hindistanda hansı vergilər var idi?

Plutarx İsgəndərin hind şahı Porla müharibəsi haqqında

Porla müharibə barədə İsgəndərin özü məktublarında müfəssəl danışır. O, yazır ki, düşmən tərəflərin arasında Gidasp çayı axırdı. Por filləri qabağa verərək daima çayın keçilməyinə göz qoyurdu... Makedoniyalılar sal düzəldib əllərində yaraq, sinələrinə qədər suyun içində çayın dayaz yerlərinə hərəkət edirdilər. Sahilə çıxan İsgəndər piyadaları qabaqlayıb süvarilərlə irəli yüyürdü... Por... bütün qoşunuyla onun üstünə yeridi, yalnız kiçik bir dəstə qoydu ki, qalan makedoniyalıların keçməyinə mane olsunlar... Üstünlük gah o, gah da bu tərəfə keçirdi. Yalnız döyüşün səkkizinci saatında düşmənlərin müqaviməti qırıldı. Por əsir alınanda İsgəndər soruşdu ki, onunla necə rəftar edilsin. Por dedi: “Şaha layiq”. İsgəndər soruşdu ki, o daha nə işə əlavə etmək istəmir ki? Por cavab verdi: “Hər şey iki kəlmə sözdə ifadə olunub: şaha layiq”, Poru satrap təyin edən İsgəndər nəinki onu öz vilayətində hakim saxladı, həm də

ona yeni torpaqlar verib əvvəllər müstəqil olan hindliləri də ona tabe etdi. Deyirlər ki, on beş xalqın sakin olduğu həmin yerlərdə beş min böyük şəhər və çoxlu miqdarda kənd vardı.

*Plutarx. İsgəndər
Zülqərneyn (Tərcümə edən
Ə.Nicat) Bakı, 1993, s.53-
55.*

Gidasp çayı sahilində döyüş.

E.ə.326-cı il

Sual və tapşırıqlar:

1. Porla müharibə bərasində məlumatları Plutarx kimdən götürmüşdür?
2. Düşmənlər arasında döyüş hansı çayın sahilində baş verdi?
3. Tərəflərin hərbi qüvvələrini müqayisə edin.
4. Döyüş kimin qələbəsi ilə başa çatdı?
5. İsgəndər döyüşdən sonra Pora necə münasibət göstərdi?
6. Sənəddəki faktlara əsaslanıb Hindistanın əhalisi və ərazisi haqqında nə deyə bilərsiniz?

Plutarx İsgəndərin Hindistandan geri çəkilməsi haqqında

Porla¹ müharibə makedoniyalıların döyüş eşqini söndürmüş, onları Hindistanın içərilərinə girmək həvəsindən salmışdı. Yalnız iki min atlı və iyirmi min piyada çıxaran bu şahı çox çətinliklə məğlub etmək mümkün olmuşdu. Makedoniyalılar qətiyyətlə İsgəndərin Qanqı üzüb keçmək niyyətinə qarşı çıxdılar. Onlar eşitmişdilər ki, bu çayın 32 stadi eni, yüz orqı dərinliyi var və onun qarşı sahili başdan-başa atlar, fillər və yaraqlı adamlarla doludur. Söz gəzirdi ki, o biri sahildə onları qamdaritlərin və presilərin səksən min nəfərlik piyadası, iki yüzminlik atlısı və altı min döyüş fili gözləyir. Və bütün bunlar şişirtmə deyildi. Az sonra taxta çıxan Andrakotun Selevkə bağışladığı beş yüz fil və altı yüz min qoşun ilə o, bütün Hindistanı fəth etdi.

Əvvəl İsgəndər çadırına qapanaraq uzun zaman orada açıq iztirab içində uzanıb qaldı. Başa düşəndə ki, Qanqı keçmək ona nəsb olmayacaq, o göstərdiyi hünərlərə görə daha sevinmir və geriye dönməyi özünün məğlubiyətinin açıq etirafı hesab edirdi. Amma dostlarının ağıllı dəlillər gətirməsi və döyüşçülərin çadırın ağzında dayanıb ağlaması İsgəndəri yumşaltdı və o, çadırdan çıxmağı qərara aldı. Eyni zamanda əvvəlcə şöhrət naminə belə bir hiyləyə əl atdı. Onun əmri ilə qeyri adi dərəcədə böyük ölçüdə silahlar və at cilovları hazırlayıb ətrafa səpələdilər. Allahlar üçün mehrablər düzəldildi ki, hələ indiyə kimi presilərin şahları gəlib təzim edir, yunan mərasimlərinə uyğun qurban verir.

Həmin dövrdə hələ çox gənc olan və İsgəndəri tez-tez görəndən Sandrokot sonralar... deyirdi ki, bu ölkəyə yiyələnmək üçün İsgəndərə cəhdlər göstərmək heç də lazım deyildi, çünki həmin vaxt bu ölkəyə qəddarlığına və aşağı mənşəli olduğuna görə sevilməyən çar başçılıq edirdi².

Хрестоматия по истории Древнего Востока. М., 1963, стр. 406-407.

¹ Por-Hind çarı

² Burada Maqadxa çarı Cana Nand nəzərdə tutulur

Sual və tapşırıqlar:.

1. Hind şahı Porla müharibə nə üçün makedoniyalıların döyüş ruhunu aşağı salmışdı?
2. Makedoniyalılar nə üçün İsgəndərin Qanq çayını keçməsinə istəməmişdilər?
3. İsgəndər nə üçün geri dönməyi özünə rəva bilmirdi?
4. Öz şöhrətini saxlamaq üçün İsgəndər hansı hiyləyə əl atdı?
5. Bunun hiylə olmasını necə izah etmək olar?

Siciliyalı Diodor Hindistan haqqında

...Hind torpaqlarının çoxu suvarılır və buna görə də ildə iki dəfə məhsul verir. Hindistan həm də ... müxtəlif heyvanlarla zəngindir... Hindlilər çoxlu fili hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyə hazırlayırlar, onlar qələbənin təmin edilməsinə böyük təsir göstərirlər.

...Onların torpaqlarında ... çoxlu metallar: gümüş, qızıl, mis və dəmir, eləcə də qalay... vardır.

...Hindistanda çoxlu darı, müxtəlif paxlalar, eləcə də düyü... becərilir.

Hindistanda həm də heyvanları yemləmək üçün yararlı olan digər yem məhsulları da vardır, onları təsvir etmək çox çəkdir.

Buna görə də deyirlər ki, Hindistanda heç vaxt aclıq, yaxud qidalanmaq üçün zəruri olan şeylərin çatışmazlığı olmamışdır. Burada hər il iki yağmurlu mövsüm olur – qışda buğda, yayda isə düyü, eləcə də küncüd və darı əkilir.

Hindlilərdə qanunlar da ərzaq çatışmazlığına imkan vermir. Digər adamlar da “düşmənlər” kənd yerlərinə ziyan vuraraq onu əkinçilik üçün yararsız hala salırlar. Hindlilərdə əkinçilik müqəddəs və toxunulmaz hesab edildiyi üçün ... onlar təhlükə duymadan öz işləri ilə məşğul olurlar.

Vuruşan hər iki tərəf döyüşlərdə bir-birlərini öldürürlər, əkinçiliklə məşğul olanlara isə ziyan vurmurlar, çünki onları ümumi rifah üçün çalışanlar kimi qəbul edirlər və rəqibin torpaqlarını odla yararsız hala salmırlar, ağacları qırmırlar.

Hindlilərin torpaqlarında çoxlu böyük və gəmiçilik üçün əlverişli olan çaylar vardır... Qanq çayının şərqində çoxsaylı və çoxlu filləri olan qanqaridlər tayfası yaşayır. Buna görə də həmin torpağa heç bir yad çar sahib ola bilməmişdir... Hətta bütün Asiyanı işğal edən Makedoniyalı İsgəndər ... qanqaridləri özünə tabe edə bilməmişdir...

...Digər bir çay – Hind çayı Nildən sonra çaylardan ən böyüyüdür. Hind çayının gəmiçilik üçün yararlı çoxlu qolları var...

Хрестоматия по истории древнего Востока часть 2. М., 1980, стр.123-125

Sual və tapşırıqlar:

1. Əkilən sahələrin məhsuldar olmasını müəllif nədə görürdü?
2. Hindistanda hansı faydalı qazıntılar var idi?
3. Hindlilər hansı məhsulları yetişdirirdilər?
4. Diodor Hindistanda aclığın olmamasını necə izah edir?
5. Hindistanda hansı böyük çaylar var idi?
6. Qanqaridlərin məğlub olmasına hansı amillər kömək edirdi?
7. Hindistanda gəmiçiliyin inkişaf etməsini necə əsaslandırardınız?
8. Sənədə əsasən hindlilərin dolanacağı, iqtisadi vəziyyəti haqqında esse yazın.

Çin salnamələri Hindistan haqqında

...Hindistanda yüzlərlə şəhər vardır. Hər şəhərin də ayrı bir idarə üsulu var. Beləliklə, düjün-düjün ayrı dövlətlər meydana gəlmişdir. Hər dövlətin də kralı var. Bu krallar arasında nə qədər ayrılıqlar olsa da, bu hökmdarlıqların hamısı Hindistan adı altında toplanmışdılar... Vima Kadfiz (Kuşan hökmdarı – B.Q.) Hindistanı zəbt etdi və oranı idarə etmək üçün xüsusi bir vali təyin etdi... (125-ci ildə).

Bu məmləkətin başlıca heyvan və digər şeyləri aşağıdakılardır: fillər, gərgədanlar, dəniz tısbağası və ya buna bənzər heyvanların

qiymətli dəriləri, qızıl, gümüş, mis, dəmir, qurğuşun və qalay.

Qərbdə Suriya və Fələstinlə əlaqələri var. Buna görə də məmləkətlərin ən dəyərli əşyaları (Hindistanda da) tapılır. Xüsusilə zərif tullər, ən yaxşı yun xalılar, hər növ ətirilər, şəkərlər, istiot, zəncəfil, qara duz kimi şeylər də vardır.

Bahaəddin Ögəl. Böyük Hun imperiyası. Bakı, 1992, II kitab, səh.230-231

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənədin məzmununa əsasən Hindistanın daxili siyasi həyatının xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirin.
2. Kuşan dövləti nə vaxt Hindistanı özünə tabe etdi?
3. Hindistanda hansı heyvanlar var idi?
4. Hindistan hansı ölkələrlə ticarət əlaqələrinə malik idi?
5. Hindistanın təbii sərvətlər ölkəsi olduğunu qısaca şərh edin.

Daşqın haqqında əfsanə

1. Səhər yuyunmaq üçün Manuya su gətirdilər... O, yuyunarkən əlinin içərisinə balıq düşdü.
2. Balıq ona belə dedi: «Məni böyüt, mən səni xilas edərəm». - Manu soruşdu: «Sən məni nədən xilas edərsən?» «Bütün canlılar daşqınla məhv ediləcək, mən səni ondan xilas edərəm». – Manu soruşdu: «Mən səni necə böyüdüm?»
3. Balıq dedi: «Nə qədər ki, biz (balıqlar) kiçiyik, bizi böyük təhlükə gözləyir, çünki balıq balığı yeyir. Əvvəlcə sən məni bardaqla saxla, mən... böyük olanda dənizə apar, çünki həmin vaxt mən artıq təhlükədə olmayacağam».
4. Tezliklə o böyük balıq oldu ... Manuya dedi: «Filan ildə daşqın olacaq. Buna görə də mənim məsləhətimə qulaq as və gəmi qayır, bu daşqın başlananda gəmiyə min və mən səni xilas edərəm».
5. Balığı böyüdən Manu onu dənizə apardı. Balığın dediyi ildə Manu ... gəmi düzəltdi, daşqın başlayanda isə ona mindi. Balıq ona doğru üzərək gəminin ipini öz boynuna bağladı və sürətlə şimal dağına üzdü.

6. Orada Manuya dedi: «Bax, mən səni xilas etdim. Nə qədər ki, sən dağdasan, gəmini ağaca bağla ki, su onu aparmasın. Elə ki, su çəkməyə başladı, sən tədricən aşağı düşə bilərsən».

Beləliklə, o tədricən enməyə başladı. Həmin dövrdən şimal dağının həmin yamacı «Manu yamacı» adlanır. Daşqın həmin dövrdə bütün canlıları məhv etdi, yalnız Manu orada sağ qaldı.

*Хрестоматия по истории
древнего Востока. М., 1963,
стр.382-383*

Sual və tapşırıqlar:

1. Manu yuyunarkən əlinə düşən balıq ona nə dedi?
2. Balıq Manunu hansı təhlükədən xilas edəcəyini bildirdi?
3. Manu balığı dənizə buraxanda balıq ona nə dedi?
4. Balıq Manunu necə xilas etdi?
5. Yadıma salın: daha hansı xalqlarda belə əfsanələr olmuşdur?

« Mahabharata» dastanından

- Ağı necə qazanmaq olar?
- Müdriklərlə söhbət etməklə.
- Döyüşçü üçün ən qiymətli şey nədir?
- Onun yarağı.
- Cütçü üçün ən qiymətli şey nədir?
- Yağış
- Bəs əkinçi üçün?
- Toxum
- Səmadan yüksək nədir?
- Ata
- Bəs küləkdən yüyrək?
- Fikir
- O nədir ki, gözləri açıq yatır?
- Balıq
- Doğulandan sonra tərpənməyən?

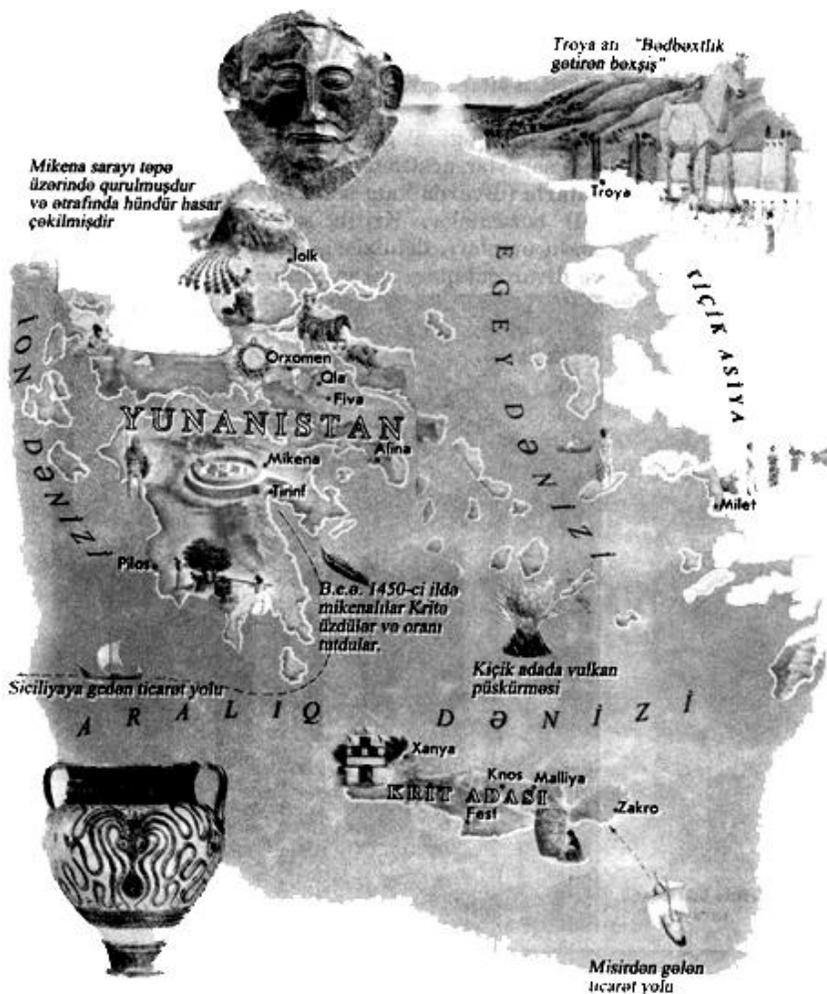
- Yumurta.
- Soyuqdan nə müalicə edir?
- İsti
- Atanın ruhu kimdə olur?
- Oğlunda
- Ən yaxşı dost kimdir?
- Arvad
- Ən yaxşı sərvət hansıdır?
- Bilik
- Dünya nəyə bürünüb?
- Zülmətə
- Əsl rahatlıq nədədir?
- Könül dincliyində.
- Hansı mərzin dərmanı yoxdur?
- Tamahın.

Qədim Şərq ədəbiyyatı. Bakı, 1999, səh.375 (Tərcümə edəni Ə.Vəliyev).

Sual və tapşırıqlar:

1. Dastandan verilmiş bu parçada əkinçiliklə bağlı fikirləri tapıb ayırın.
2. Hindlilərin ağıla, biliyə verdiyi qiyməti dəyərləndirin.
3. Verilmiş bu parçaya əsasən hindlilərin ailə həyatı haqqında nə deyə bilərsiniz?

21. İLK YUNAN DÖVLƏTİ

Sual və tapşırıqlar:

1. Xəritəyə əsasən Yunanistanın təbiətini təsvir edə bilərsinizmi? (Bu zaman coğrafiyadan aldığınız biliklərdən istifadə edin).
2. Xəritədə Şimali, Orta və Cənubi Yunanıstanı göstərin.
3. Xəritəyə əsasən yunanların məşğul olduğu təsərrüfat sahələrini müəyyənləşdirə bilərsinizmi?
4. Xəritəyə əsasən Yunanistanın gəmiçilik üçün əlverişli olduğunu

izah edin.

5. Yunanistanın təbiəti ilə onun əhalisinin məşğuliyyəti arasındakı əlaqəni açın.
6. Yunanların arpa əkdiklərini və xırdabuynuzlu mal-qara – qoyun və keçi saxlamaları nə ilə bağlı idi?

Didorun Krit dövlətinin tarixi

Kritin əhalisi deyir ki, adanın ən qədim və yerli sakinləri eteokritlilər adlanırdılar, Krit adlı çar öz adasında bütün adamların ümumi həyatı üçün çox mühüm əhəmiyyəti olan çoxlu ixtiralar etdi...

... Belə ki, onlar (kritlilər) fərasətləri, düşüncələri ilə seçilirdilər, onlar başqalarına bir çox faydalı şeylər öyrədirlər: birinci dəfə onlar qoyun sürüləri və digər vəhşi heyvanların sürülərini əhilləşdirməyə başladılar... onlar başqalarına kamandan ox atmağı, itlə ov etməyi öyrətdilər...

Sonralar, çox əsrlər sonra Kritdə allahların nəsiləri və qəhrəmanlar çox idi. Onların lap görkəmliləri Minos, Radamant və Sarpedon idi. Onlar Zevsin ... övladları idi... Adjada hökmdarlıq edən Minos bir çox şəhərlərin əsasını qoydu; bu şəhərlərdən üçü daha çox məşhur idi: Knoss adanın o biri sahilində, Asiyaya tərəf idi, Fest... cənuba, Kindoniya ... qərbə baxırdı... Minos kritlilər üçün bir çox qanunlar müəyyən etdi.

*Хрестоматия по истории древнего
мира, Москва, 1987, стр.38-39*

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənədə əsasən söhbətin hzansı dövrdən getdiyini təxminən müəyyən edə bilərsinizmi? Cavablarınızı əsaslandırın.
2. Sənədə əsasən Kritin inkişaf səviyyəsini dəyərləndirin.
3. Sənədə əsasən kritlilərin məşğuliyyət sahələrini müəyyənləşdirin.
4. Müəllifin mövqeyinə münasibətinizi bildirin və rəyinizi əsaslandırın: sizcə, müəllif kritlilərin fərasətdə, düşüncədə başqalarından seçilməsini yazmaqda nə dərəcədə haqlıdır? Kritdəki yüksək inkişaf onların fərasətinin, düşüncəsinin nəticəsi idi, yoxsa bunun başqa səbəbləri vardır?

5. Sizcə, Minosun dövründə Kritdə dövlət yaranmışdı? Fikrinizi əsaslandırın.

Minosun dəniz dövləti haqqında Fukdidin xatirələri

Bizə məlum olan rəvayətə görə hamıdan əvvəl Minos özünə donanma düzəltdi, Ellin dənizi adlanan dənizin çox hissəsinə yiyələndi... Minosun donanmasının yaranması ilə dənizdə qarşılıqlı surətdə əlaqə ona görə gücləndi ki, Minos adanı quldurlardan təmizlədi və həmin vaxt orada kolonistləri yerləşdirdi. Bundan başqa, dəniz sahilində yaşayan əhali böyük vəsaitə malik idi və buna görə də yerlərində möhkəm durmuşdular. Asan qazanca can atmaq ona gətirib çıxardı ki, daha çox zəiflər daha çox güclülərin qulu oldular, onda daha çox güclülər öz varına söykənərək kiçik şəhərləri özlərinə tabe etdilər.

*Хрестоматия по истории
древнего мира, Москва,
1987, стр.38*

Sual və tapşırıqlar:

1. Krit adasını xəritədə göstərin.
2. Donanmaya malik ilk adamın Minos olması haqqındakı rəvayət sizcə, ağlabatandırmı? Bu hansı ölkə üçün doğru sayıla bilərdi?
3. İzah edə bilərsinizmi ki, asan qazanca can atmaq nə üçün zəifləri güclülərin qulu etdi?
4. Şəhər-dövlətlərin necə meydana gəldiyini şərh edin.
5. Kritliləri kimlərlə və necə müqayisə edə bilərsiniz?
6. İzah edə bilərsinizmi, nə üçün Avropada ən qədim dövlət Krit adasında yaranmışdı?
7. İzah edin: nə üçün hər bir ölkənin, xalqın tarixini öyrənməyə həmin xalqın yaşadığı ərazinin təbiətini öyrənməkdən başlayırıq?

Beşinci kitab Terpsixora

Elladaya gəlmiş bu finikiyalılar... bu torpaqlarda məskunlaşaraq, mənim fikrimcə, əvvəllər ellinlərə bəlli olmayan

çoxlu elm və incəsənət, hətta yazı gətirmişlər. Sonralar dilin dəyişməsi nəticəsində həriflərin şəkli də tədricən dəyişmişdir... Onlar finikiyalılardan yazını götürüb, həriflərin şəklini özlərinə uyğun olaraq azca dəyişmiş və bunu Finikiya yazısı adlandırmışlar (bu, tamamilə ədalətlidir, çünki yazını Elladaya finikiyalılar gətirmişlər).

Herodot, Tarix, I hissə, Bakı, 1998, səh.294-295

Sual və tapşırıqlar:

1. Müəllifin fikrinə münasibətiniz? Ona nə ilə haqq qazandıra bilərsiniz?
2. Didorla Herodotun finikiyalılarla bağlı fikirlərini müqayisə edin. Sizcə, kim haqlıdır? Kimin haqlı olduğunu əsaslandırın.
3. Sizcə, finikiyalılara qədər kiritlilərin yazısı olmuşdurmu? Kiritlilərdə yazının olması fikrini nə ilə əsaslandıra bilərsiniz?
4. Ticarət tez-tez yazmağı tələb edirdisə, yazı əvvəl hansı ölkədə – Finikiyada yaranar, yoxsa Elladada?

Sual və tapşırıqlar:

1. Hökmdar sarayına əsasən Kritdə sənətkarlığın inkişafı haqqında fikir söyləyin. Fikrinizi əsaslandırın.
2. Şəkildəki sarayın möhtəşəmliyini nə ilə izah edə bilərsiniz?
3. Krit mədəniyyətinin məhz Mikena və Afina şəhərlərinə böyük təsir göstərdiyini izah edin.
4. Dərsliyə və xəritəyə əsaslanaraq Krit mədəniyyətinin nə vaxta aid olduğunu müəyyənləşdirin.
5. Axey-yunan tayfalarının Krit mədəniyyətindən çox

şey öyrəndikləri onların xüsusi istedadı, bacarığı ilə əlaqədar idi, yoxsa?...

6. Dori-yunan tayfalarının Mikena mədəniyyətini məhv etməsinin səbəbini izah edə bilərsinizmi?

Yunanların hərbi Şurası

Hər hansı mühüm bir məsələni xalq yığıncağına çıxarmamışdan əvvəl onu əyanlar ondan ötrü müzakirə edirdilər ki, xalq yığıncağından keçməsi vacib olan qərar qəbul etsinlər.

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.111

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənədə əsasən bu xalq yığıncağının hansı dövrə aid olduğunu müəyyənləşdirin.
2. Sizcə, xalq yığıncağında əvvəllər də, yaxud həmişə əsas rolunu əyanları oynayırdı?
3. Əyanlar nə üçün xalq yığıncağından keçməsi vacib olan qərarı əvvəlcədən müzakirə edirdilər? Deyə bilərsinizmi, qəbul ediləcək bu qərar kimin mənafeyini güdüdü?

İkinci nəğmə

*Yalnız bircə yarısaq Fersit¹ hərzə-hərzə deyiniirdi.
...Həm Odissey, həm Pelidlə qanlıbiçaq düşmən idi;
Onları hey pisləyərdi, - indi isə bağıraraq,
Baş hökmdar Atreidə hücum edib deyiniirdi.
Axeylilər özləri də narazıydı Atreiddən,
Fersit isə onu söyüb – yamanlayıb bağıırırdı:
«Sən, ey Atreid, yenə nədən narazısan, qəsdin nədir?
Düşərgəndə misin bol-bol,....
...Yenə qızıl istəyirsən? Mən, ya başqa bir qəhrəman
Troyalı bir nəfəri qolu bağlı versin sənə,
Sən də onun əvəzində atasından pul alasan?...
Siz ey qorxaq zavallılar!...
Gəlin minib gəmilərə çıxıb gedək! Qoy tək qalsın!
Qoy burda tək ötürsün o qəsb etdiyi qəniməti...»
...Ancaq birdən mərd Odissey cumdu birbaşa ona sarı....*

¹ Fersit – Tersit

*«Ey Fersit, bu nə hay-küydür! Sən axmaq bir çərənçisən!...
Kəs səsin! Böhtan atma hökmürəvan hakimlərə!...
Əgər səni bir də belə sarsaqlayan görsəm burda...
Özünü də rüsvay edib, döyə-döyə qovlamasam,*

....bir də mənə heç zaman

...mərd Odissey deməsinlər!»

Belə deyib çəkdi onun kürəyinə, yanbızına,

Fersit döndü bir yumağa, sel tək axdı göz yaşları.

Homer, «İliada»,

Bakı - 1978, səh.45-47

Sual və tapşırıqlar:

1. «Əyanların hərbi şüurası»dakı xalq yığıncağı ilə buradakı xalq yığıncağının oxşar cəhətlərini göstərin.
2. «İliada»dan verilmiş bu parçaya əsasən xalq yığıncağında mühüm məsələlərin kimlər tərəfindən həll edildiyini deyə bilərsinizmi?
3. Odissey və Atreiddən təkcə Fersitin yox, axeylərin hamısının narazı olması nəyi göstərir, bu narazılıq nə ilə əlaqədar idi?
4. Sənədə əsasən xalq yığıncağının tarixi yerini müəyyənləşdirə bilərsinizmi?
5. Sizcə, Fersit Atreidi haqlı tənqid edirdi, yoxsa nahaq yerə? Fikrinizi əsaslandırın.
6. Fersitin xalq yığıncağındakı çıxışına görə onun Odissey tərəfindən döyülməsinə əsasən xalq yığıncağını təhlil edərək, ona qiymət verə bilərsinizmi?
7. Homerin «İliada» poeməsindən verilmiş bu parçaya əsasən Yunanıstanda ibtidai icma quruluşunun dağılması və sinifli cəmiyyətin yaranmağa başlaması fikrini faktlarla əsaslandırın.

...Bol məhsullu geniş bir zəmi,

Onu muzdur biçinçilər biçir iti oraqla.

Qalın taxıl biçildikcə, dalğa-dalğa yatır yerə.

Üç nəfər də dalca gəlir taxılı dərz bağlamağa.

Ardlarınca uşaqlar da toplayaraq sünbülləri,

Verirlər dərz bağlamağa dəstə-dəstə, qucaq-qucaq.

Yer sahibi, əlində bir ağac, durub orda baxır,

Sakit-sakit seyr eləyir, fərəh yağır gözlərindən.

Homer, «İliada»,
Bakı - 1978, səh.12

Sual və tapşırıqlar:

1. Poemadan verilmiş bu səhnənin hansı dövrə aid olduğunu müəyyənləşdirin:
 - a) əvvəllər adlı-sanlı adamların torpaq sahələrini kimlər becərir?
 - b) yer sahibi nə üçün əlində ağac ancaq işin – biçinin necə getdiyini seyr edir və fərəhlənir?
 - ç) kimlər muzdur işçilər adlanırdı?
2. Dərsliyinizdəki «İşçi qüvvəsinə olan ehtiyac yeni münasibətlər yaradırdı» (səh. 155) ifadəsini açın, səbəb-nəticə əlaqələri əsasında onu izah edin.
3. Poyemadan verilmiş bu parçada yeni münasibətləri tapın və onun nədən ibarət olduğunu deyın.

Solonun islahatları Aristotel. Afina siyasəti

2. ...Əyanlarla xalq arasında uzun müddət ədavət getdi. Nəzərə almaq lazımdır ki, ümumiyyətlə, dövlət quruluşu oliqarxiya¹ idi, lakin başlıcası o idi ki, yoxsulların ancaq özləri yox, uşaqları və arvadları da kölə vəziyyətində idi... Bütün torpaq isə azların əlində idi... əgər yoxsullar icarə haqqını verməsəydilər onların özlərini və uşaqlarını kölə kimi apara bilərdilər. Bəli, Solonun vaxtına kimi hamının borcu şəxsi qəbalə² ilə təmin edilirdi.
5.Xalqın çoxu əyanların əsarəti altında idi, xalq əyanlara qarşı qalxmışdı. Ədavət güclü idi və uzun müddət biri o birinə qarşı mübarizə aparırdı; nəhayət onlar birlikdə Solonu arxont³ seçdilər və dövlətin qurulmasını ona tapşırıdılar.
6. Solon işləri öz əlinə alaraq indiki və gələcəkdə qəbalə borcunun təmin olunmasını qadağan edərək xalqı azad etdi. Sonra o, qanunlar verdi və borcların ləğv olunmasını əmr etdi.

¹ Oliqarxiya – azların hakimiyyəti

² Qəbalə – xüsusi müqaviləyə əsasən həmişəlik köləlik

³ Arxont – Qədim Yunanıstanda hökumətin baş məmuru

7. Solonun müəyyən etdiyi dövlət quruluşu və verdiyi qanunlar yeni idi; ölüm haqqında qanun istisna olmaqla Drakonun qanunlarının tətbiqi dayandırıldı...

Solon bu qanunları yüz il üçün vermişdi....

8. Yüksək vəzifələri Solon püşk atma yolu ilə seçkili etdi...

9.Solonun dövlət quruluşunda üç bənd daha çox demokratikdir; birincisi və ən mühümü – borcun ödənilməsində qəbalənin ləğv edilməsi; sonra, isətəyən hər cür adama çəkdiyi zərərə görə iddiaçı kimi çıxış etmək imkanı verilməsi; üçüncü, xalq kütləsi xalq məhkəməsinə apellyasia vermək əldə etdi...

*Хрестоматия по истории древнего
мира, Москва, 1987, стр.129-130,
132*

Sual və tapşırıqlar:

1. Azların hakimiyyəti nə deməkdir?
2. Əyanlarla xalq arasında uzun müddət davam edən mübarizənin səbəbəi nə idi? Xalq nə istəyirdi?
3. Dərsliyinizə əsaslanaraq demosla aristokratlar arasında gedən mübarizənin tarixini müəyyənləşdirin.
4. İzah edin: nə üçün Solonun müəyyən etdiyi dövlət quruluşu və verdiyi qanunlar yeni idi?
5. Solonun dövlət quruluşunda hansı cəhətlər daha çox demokratik idi və nə üçün?
6. Solonun islahatlarına sizin münasibətiniz? Onun dövlət quruluşunu, verdiyi qanunları demokratik hesab etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.
7. Drakonun qanunları ilə Solonun qanunlarını müqayisə edin. Solonun qanunlarının ədalətli olduğunu sübut edin.
8. Solonun islahatlarını Yunanıstanın tarixində yeni mərhələ, dönüş nöqtəsi adlandırmaq olarmı? Olarsa, nə üçün?
9. Solonun islahatları təkcə demosun aristokratlar üzərində qələbəsi idi, yoxsa bunun sənətkarlığın, ticarətin inkişafında rolu və bir çox digər əhəmiyyətli cəhətləri də var idi? Bu cəhətlərin nədən ibarət olduğunu deyə bilərsinizmi?

Birinci kitab

Klio

O, (Solon) afinalıların arzusu ilə onlara qanunlar tərtib etmiş, sonra da il müddətinə ölkədən çıxmışdı. Solon güya dünyanı görmək məqsədi ilə gəmi ilə yola düşmüşdü, amma, əslində ölkədən ona görə çıxıb getmişdi ki, onu öz qanunlarını dəyişməyə məcbur etməsinlər. Axı, Solonun verdiyi qanunları il ərzində saxlayacaqlarına təntənəli and içmiş afinalıların özləri onları dəyişə bilməzdilər.

Herodot, Tarix,

I hissə. Bakı -1998, səh.23

Sual və tapşırıqlar:

1. Aristotellə Herodotun Solonun qanunlarının fəaliyyət müddəti haqqındakı fikirlərini müqayisə edin. Burada ziddiyyət varmı? Varsa, bu ziddiyyət nədən ibarətdir?
2. Aristotel yazır ki, Solon bu qanunları yüz il üçün tərtib etmişdir. Herodot isə yazır ki, Solon ölkədən ona görə çıxıb getdi ki, onu verdiyi qanunları dəyişməyə məcbur etməsinlər. Afinalılar and içdiklərinə görə özləri bu qanunları dəyişə bilməzdilər. Herodotun fikrinə münasibətiniz?
3. Herodot haqlıdırsa, Solon nədən ehtiyat edirdi ki, onun verdiyi qanunları dəyişməyə məcbur edə bilərlər?
4. Əhalinin əksəriyyətinin – demosun mənafeyinə uyğun qanunları kimlər, nə üçün və necə dəyişə bilirdi? Cavablarınızı dəlillərlə əsaslandırmağa çalışın.

İlotların mənşəyi

Efor¹ xəbər verir ki, Heraklidlər² – Yevrisfen və Prokl Lakonikanı tutaraq onu altı hissəyə böldülər və bu vilayətdə şəhər və dövlət həyatının əsasını qoydular... Bütün periekilər spartalılara tabe oldular, amma ümumi qanunlardan istifadə edirdilər, dövlət işlərində

¹ Efor – b.e.ə.v əsrin məşhur tarixçisi

² Heraklidlər – dori qəbiləsi, əfsanəyə görə qəhrəman Heraklidin törəmələri

və təşkilatlarında iştirak edirdilər. Yevrisfenin oğlu Aqis¹ onların hüquq bərabərliyini ləğv etdi və onlara Spartaya vergi verməyi əmr etdi. Bütün periekilər bu əmrə tabe oldular... qəllər isə üsyan qaldırdılar; onları tutub qula çevirdilər, doğrusu bəzi məhdudiyətlə ... İlotluğu Aqis və onun silahdaşları müəyyənləşdirdilər.

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.134

Sual və tapşırıqlar:

1. Spartalılar kimlər idi?
2. Deyə bilərsinizmi, spartalılar nə üçün özlərini Heraklidin törəmələri hesab edirdilər? Sizcə, onlar bu ada layiq idilərmi?
3. Sənədə əsasən Sparta dövlətinin təxminən nə vaxt yarandığını deyə bilərsinizmi?
4. İlotlar kimlər idi? Sənədə əsasən onların mənşəyini müəyyənləşdirin.

Likurqun² islahatları

Likurqun çoxsaylı yeniliklərinin birincisi və ən başlıcası Ağsaqqallar şurası idi. Bu şura əmin-amanlığın, ağılın təminatçısı idi. Dövlət gah bu tərəfə, gah da o tərəfə çəkilib aparılırdı; qələbəni hökmdarlar qazananda o tiranlığa, kütlə üstün gələndə isə tam demokratiyaya meyil göstərirdi... ağsaqqallar şurası tarazlıq, sabitlik, qayda yaratdı.

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.134-135

Sual və tapşırıqlar:

1. Sparta dövlətinin necə idarə olunduğunu təsvir edin.
2. Likurqu dövlət xadimi və qanunverici bir şəxsiyyət kimi xarakterizə edin.
3. Tiranlıqla demokratiyanı müqayisə edin, onların fərqli cəhətlərini göstərin. Siz bunlardan hansına üstünlük verərdiniz və nə üçün?

¹ Aqis – Mifik Sparta hökmdarı, b.e.ə. təxminən VIII-VII əsrlərdə hakimiyyətdə olmuşdur

² Likurq – Spartanın dövlət xadimi və qanunvericisi

4. Ağsaqqallar şurasının idarə etdiyi dövətdə, hansı forma – tiranlıq, yoxsa demokratiya üstünlük təşkil edirdi? Cavablarınızı əsaslandırın.

Spartalıların tərbiyəsi

Dayələr qayğıkeş və bacarıqlı idilər, uşaqları qundaqlamırdılar ki, bədən üzvlərinə sərbəstlik versinlər, onları ciddi və az yeməyə qane olan, qaranlıqdan və tənhalıqdan qorxmayan, özbaşınalığın və ağlamağın nə olduğunu bilməyənlər kimi böyüdürdülər... Uşaqlar yeddi yaşına çatan kimi Likurq onları valideynlərindən alırdı və dəstələrə bölürdü ki, birlikdə yaşasınlar, yesinlər, bir-birinin yanında oynamağa, zəhmət çəkməyə öyrənsinlər. O, dəstənin başına hamıdan dərrakəli və bütün döyüşlərdə hamıdan qoçaq olanı qoyurdu. Qalanlar... onun əmrlərini yerinə yetirirdilər və cəzalara sakitcə dözürdülər,... bu cür həyat tərzinin nəticəsi tabe olmağa öyrənmək idi. Uşaqların oyunlarına qocalar tez-tez tamaşa edirdilər və onları daim dalaşdırmağa çalışaraq, sonra hər birinin təbii keyfiyyətini diqqətlə müşahidə edirdilər: o, igid oğlandırımı və döyüşdə inadkardımı? Onlara savadı o dərəcədə öyrədildilər ki, bunsuz keçinmək olmazdı, qalan bütün tərbiyə tələblərə sözsüz tabe olmağa, məhdudiyyətlərə mətanətlə dözməyə və düşmən üzərində üstünlük qazanmağa yönəldilmişdir.

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.135-136

Sual və tapşırıqlar:

1. Spartalılar uşaqları sizcə, niyə belə sərt – dözümlü, qorxmaz müəyyən məhdudiyyətlər daxilində tərbiyə edirdilər?
2. Yeddi yaşına çatan oğlan uşaqlarını niyə valideynlərindən alıb dəstələrə bölürdülər?
3. Qocalar uşaqların oyunlarını nə məqsədlə müşahidə edirdilər və nə üçün onları dalaşdırmağa çalışırdılar? Siz buna necə baxırsınız?

4. Spartalılar savada əhəmiyyət verməməkdə haqlı idilərmi?
5. Sənədə əsasən spartalıların başlıca məşğuliyyətini müəyyənlədin.
6. Afina dövləti ilə Sparta dövlətini müqayisə edin.
7. Siz bu dövlətlərdən hansına daha yaxşı münasibət bəsləyirsiniz və nə üçün?

23. YUNAN-İRAN MÜHARİBƏLƏRİ

Sual və tapşırıqlar:

1. Sizcə, yunanları təcrübəli gəmiqayıralar adlandırmaq olarmı? Olarsa, bunu nə ilə izah edə bilərsiniz?
2. Təcrübəli dənizçilər kimi yunanları kimlərlə müqayisə etmək olar?
3. Yunanıstanı əhatə edən dənizlərin adlarını deyin və xəritədə göstərin.

Dəniz sahillərinin yunanlar tərəfindən məskunlaşdırılması

Böyük yunan koloniyalarının salınması b.e.ə. VIII-VI əsrlərdə baş verib...

Adətən, təzə yerə getmək istəyən adamlar birləşirdilər və rəhbər seçirdilər, gəmilərlə koloniya salmağa yollanırdılar... Salınan koloniya müstəqil şəhər-dövlət olurdu.

Koloniyaların salınması əvvəlcə Aralıq dənizinin sahilləri boyunca – Pireney yarmadasına, Afrikanın şimal sahillərinə doğru başladı, daha sonra Egey dənizinin, Mərmərə və Qara dənizin şimal sahillərinə doğru davam etdi. Qara dənizin şimal sahillərində çoxlu yunan koloniyaları: Tira, Olviya, Kerkinitida, Xersones, Pantikapey; Qafqaz sahilboyunda – Fanaqoriya... Patrey, Qarqippiya, Batı, Pitius, Dioskuriada və Fasis salındı.

Koloniyaların salınması müxtəlif qəbilələrdə və xalqlarda ellin mədəniyyətinin yayılmasına kömək edirdi.

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.137

Sual və tapşırıqlar:

1. Çoxlu koloniya saldıqlarına görə Yunanıstanı hansı ölkə ilə müqayisə etmək olar?
2. B.e.ə. VIII-VI əsrlərdəki yunanları b.e.ə. XVI əsrdəki finikiyalılarla müqayisə edin; onların oxşar cəhətlərini göstərin.
3. Yunan koloniyalarının meydana gəlmə səbəblərini göstərin.

Yunan koloniyaları

Sual və tapşırıqlar:

1. Xəritədə yunan koloniyalarının salındığı yerləri göstərin.
2. Deyə bilərsinizmi, təzə yerlərə gəlmək istəyənlər – koloniya salmağa yollananlar kimlər ola bilərdi?
3. B.e.ə. XVI əsrdə Finikiya, b.e.ə. VIII-VI əsrlərdə yunan koloniyalarının salındığı eyni əraziləri xəritədə tapın. Bunun səbəbini nə ilə izah etmək olar?
4. Vaxtilə finikiyalıların koloniyalar salmadığı hansı ərazilərdə yunan koloniyaları yaradılmışdı? Həmin yerləri xəritədə göstərin.
5. Yunan koloniyalarının nə üçün dəniz sahillərində salındığını izah edin.
6. Sizcə, koloniyaların yaranması Yunanıstanda təsərrüfatın, xüsusilə sənətkarlığın və ticarətin inkişafına necə təsir göstərə bilərdi? Cavablarınızı əsaslandırın.
7. Müxtəlif ərazilərdə yunan koloniyalarının salınmasını yunanların yerli əhaliyə göstərdiyi mədəni təsirin nəticəsi hesab etmək olarmı?

Fukdid ellin koloniyalarının salınmasının səbəbləri haqqında

Uzun müddət Attikada vətəndaşlar arasında ədavət üçün zəif zəmin olduğundan burada əhali arasında daxili müharibə olmamışdır və ölkədə elə eyni əhali yaşamışdı. Elladanın digər rayonlarına nisbətən Attikada əhalinin sayının qeyri-bərabər artmasının əsas səbəbi bu idi: bütün Elladadan güclə qovulanlar Attikada toplanırdı, burada onlar özlərini təhlükəsiz hiss edirdilər. Bu gəlmələr qədim dövrlərdə əhalinin sayını o qədər artırdılar ki, nəticədə afinalılar əhalini hətta İoniyaya sürgün etdilər, Attika özü o qədər geniş deyildi ki, belə böyük sayda əhalini yerləşdirə bilsin.

Amma, uzun müddət ərzində tədricən sakitlik bərpa olundu, güclə köçürülmə dayandırıldı və ellinlər koloniyaları dənizarxası ölkələrə göndərməyə başladılar...

*Хрестоматия по истории древнего
мира, Москва, 1987, стр.137-138*

Sual və tapşırıqlar:

1. Müəllifin fikrinə münasibətiniz?
2. Koloniyaların salınması sarıdan əvvəlki sənədlə bu sənəd arasındakı oxşarlıq nədən ibarətdir?
3. Sizcə, əhalinin sayının Attikada həddindən çox artması ilə koloniyaların salınması arasında bir əlaqə varmı?
4. Sənəddə ziddiyyətli fikir yoxdur ki? Varsa deyın və əsaslandırın.
5. Sakitlik bərpa olunandan, güclə köçürülmə dayandırıldıqdan sonra yunanların dənizarxası ölkələrə koloniyalar göndərməsinə münasibətiniz? Münasibətinizi açıqlayın və əsaslandırmağa çalışın.

Marafon döyüşü Herodot. Tarix, VI

102. ... Farslar Attikaya doğru yola düşdülər... Süvarilərin yaxşı hərəkət etməsi üçün Attikada daha münasib yer Marafon

idi. Onları Hippi¹... ora apardı.

103. Bunu bilən afinalılar da Marafona doğru hərəkət etdilər. Onların qoşununun başında strateq dururdu. Onuncusu Miltiad idi.

108. Plateililər² afinalılara... köməyə gəldilər...

109. Bu dəmdə afinalı strateqlər arasında fikir ayrılığı vardı: bəziləri Midiya qoşunu ilə döyüşün əleyhinə idilər; digərləri isə (o cümlədən Miltiad) əksinə, döyüşü qəbul etməyi məsləhət bilirdilər.

102. Afinalılar hərbi düzülüşü qurtarıb.... verilmiş siqnala görə iti addımlarla barbarların üzərinə yeridilər...

113. Marafon döyüşü çox uzandı. Döyüş xəttinin mərkəzində duran farsların özləri və saklar³ ... burada afinalıların sıralarını yarıdılar və onları ölkənin içərilərinə doğru təqib etməyə başladılar. Lakin hər iki cinahda afinalılar və plateililər üstünlük qazandılar. Qələbədən sonra afinalılar qaçmağa başlayan düşməni təqib etmədilər, hər iki cinahı birləşdirib mərkəzdə müdafiə xəttini yaran düşmənlə döyüşdülər. Burada da afinalılar qalib gəldilər... Onlar gəmilərə hücum edərək onları yandırdılar....

115. Beləliklə, afinalılar yeddi gəmi ələ keçirdilər...

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.139-140

Sual və tapşırıqlar:

1. Yunanıstana hücum edincə İran hansı yerləri özünə tabe etmişdi? O yerləri xəritədə göstərin.
2. Yunan-İran müharibəsinin səbəbi nə idi?
3. Bu dövlətlərdən hansı daha güclü, qüdrətli idi?
4. Marafon döyüşündə yunanlar nə üçün qalib gəldilər?
5. Yunan və İran qoşunlarının döyüş taktikasını təhlil edin: kimin

¹ Hippi – farslara satılmış, hakimiyyətdən salınmış Afina tiranı

² Platelilər – Platei şəhərinin əhalisi – Marafon döyüşündə afinalılara kömək edən yeganə yunanlar

³ Saklar – Orta Asiya xalqlarından biri

və nə üçün üstün olduğunu göstərin.

Yunan-İran müharibələri

Sual və tapşırıqlar:

1. B.e.ə. 480-ci ildə İran torpaqlarını və ondan asılı olan ölkələri göstərin.
2. İran və ona tabe olan ölkələrlə Yunanistanın ərazisini müqayisə edin, İranın Yunanıstandan qat-qat qüvvətli olduğunu xəritəyə əsasən müəyyənləşdirin.
3. İran qoşunlarının hücum istiqamətlərini göstərin.
4. Kserksə qarşı müharibədə iştirak edən yunan dövlətlərini göstərin.
5. Yunan-İran müharibəsi zamanı olmuş ən mühüm döyüşlərin yerlərini göstərin.

Fermopildə döyüş Herodot. Tarix, VII

212. Danışır ki, bu döyüşlər zamanı şah vuruşmaları qorxu içində müşahidə edirdi...

213. Şah bilmirdi ki, nə etsin. Bu zaman onun yanına Epialt adlı birisi gəlir və böyük şah mükafatına ümid edərək, dağdan keçərək Fermopilə gedən yolu farslara göstərir...

219. Bundan sonra qoşun parçalandı: bir hissəsi getdi və hər kəs öz şəhərinə qayıtdı; digərləri isə Leonidlə burada

qalmağı qərara aldılar.

222.Ellinlər əlbəyaxa döyüşə atıldılar,... bu döyüşdə minlərlə barbar öldürüldü... Ellinlər onları hədələyən ölümün labüdlüyünü bildirdilər... Onlar həlak olduqları yerdəcə dəfn olundular... Bu yazı həlak olmuş döyüşçülərə, xüsusilə lakedemonlulara həsr olunub...

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.141-142

Sual və tapşırıqlar:

1. Fermopil döyüşünü qorxu içində müşahidə edən İran şahı kim idi və onun nə üçün qorxduğunu əsaslandırma bilərsinizmi?
2. Xainin – Epialtın Fermopilə gedən yolu farslara göstərməsindən sonra niyə ellinlərin qoşunu parçalandı? Döyüşçülər nə üçün öz şəhərlərinə qayıtdılar?
3. Leonidlə birlikdə Fermopil keçidində qalan döyüşçülərin qəhrəmanlıqlarına qiymət verin.
4. Onlar nə üçün Fermopil keçidini tərk etmədilər?
5. Fermopildə həlak olan döyüşçülərə qoyulmuş yazılı daşda sizcə, nə üçün lakedemonlular xüsusi qeyd olunub?
6. Lakedemonlular kimlər idi və nə üçün onlar öz qəhrəmanlıqları ilə digər yunan tayfalarından fərqlənirdilər?

Salamində döyüş müasirinin poetik ifadəsində Esxil. Farslar

Bərk qışqırıq oldu: «Ellada oğulları, irəli! Öz Vətəninizi, arvadlarınızı, uşaqlarınızı, ...ulu babalarınızın qəbirlərini xilas edin: indi döyüş hər şey uğrundaır!»

Onlara doğru da farsların qışqırığı gəldi, artıq ləngimək olmazdı. Bir gəmi mis burnu ilə o birini vurdu və ellin gəmiləri döyüşə başladı, finikiyalıların gəmilərini vurub sıradan çıxarırdılar... Hər yerdə döyüş qaynayırdı. Əvvəlcə farsların qoşunu möhkəm durmuşdu; körfəzdə darısqallıq yarananda bir-birinə kömək edə bilmədilər və mis burunları ilə bir-birilərini məhv etdilər – onların hamısı məhv oldu, ellinlər isə hər tərəfdə onları darmadağın etdi və gəmiləri batırdılar... Qayalar, sahillər

ölülərin cəsədləri ilə örtüldü... Barbarların qoşununun hamısı dağınıq halda üzüb uzaqlaşmağa başladılar...

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.142-143

Sual və tapşırıqlar:

1. Salamin döyüşü ilə bundan əvvəlki yunan-İran döyüşləri arasındakı oxşar cəhətləri göstərin.
2. Yunan sərkərdəsinə xas olan ümumi cəhətlərdən hansını göstərə bilərsiniz ki, döyüşlərin qələbə ilə başa çatmasında bu cəhət həlledici rol oynayırdı?
3. Yunan-İran müharibəsinin Yunanıstanın tarixində qəhrəmanlıq epopeyası olduğunu sübut edin.
4. İzah edə bilərsinizmi: bütün Kiçik Asiyanı məğlub etmiş qüdrətli fars dövləti kiçik Yunanıstana nə üçün qalib gələ bilmədi?
5. Yunanların qələbəsini onların ictimai və dövlət quruluşunun farsların ictimai və dövlət quruluşu üzərindəki qələbəsi kimi izah edin.
6. Yunanların təşkilatçılığının farslardan üstünlüyünə səbəb nə idi?
7. Yunan qoşunları daha hansı cəhətlərinə görə fars qoşunlarından üstün idi?

Farslara qarşı müharibədə afinalıların rolu haqqında¹

Əgər afinalılar onları hədələyən təhlükə qarşısında qorxudan öz ölkələrini tərk etsəydilər, yaxud onları Kserksə versəydilər, heç kim dənizdə şaha qarşı çıxmağa cəsarət etməzdilər... Bax. Buna görə də həqiqətin əksinə getməyərək, afinalıları xilaskarlar adlandırmaq olar.

Хрестоматия по истории древнего мира, том 1, Москва, 1951, стр.13

Sual və tapşırıqlar:

¹ Verilən mətn Herodota aiddir

1. Sənədə əsasən söhbətin yunan-İran müharibəsinin hansı dövründən getdiyini müəyyənləşdirin.
2. Müəllifin fikrinə münasibətinizi bildirin: onun haqlı olduğunu təsdiq edə bilərsinizmi?
3. Yunan-İran müharibələrinin tarixini kim yazıb və onun əsəri necə adlanır?
4. Deyə bilərsinizmi, müəllif afinalıları Afinanın xilaskarı adlandırır, yoxsa bütün Yunanıstanın?

24. YUNANISTANDA QULDARLIĞIN İNKİŞAFI

Köləliyin nəzəri əsası Aristotel. Siyasət

1253 a. Bütün emalatxanalarda...lazımi alətlərin olması vacibdir,.. bu alətlərdən bəziləri cansızdır, digərləri canlıdır,... qul isə mülkiyyətin canlı hissəsidir...

1254. Kim təbiətinə görə özünə yox, başqasına məxsusdursa, hər necə olsa da o, həmin halda quldur. Adam başqasına məxsusdursa, bu halda o, adam olaraq qalsa da, mülkiyyət olur...

*Хрестоматия по истории древнего
мира, Москва, 1987, стр.144*

Sual və tapşırıqlar:

1. Əmək aləti nədir?
2. Adam nə vaxt qul olur, qula çevrilir?
3. Sənədə əsasən qula tərif verin.
4. Müəllifin fikirlərinə münasibətiniz?
5. Yunan-İran müharibələrində yunanların qələbəsi, sizcə, qulların sayının artmasına necə təsir göstərmiş olar? Əgər qulların sayı artıbsa, bunun səbəblərini izah edin.

Mədənlərdə qul əməyi Ksenofont. Gəlirlər haqqında

Nikiy¹, Nikeratin oğlu mədənlərdə min qula sahib idi. O, onları muzdla işləməyə verdi,... ona hər il hər bir qula görə bir obol² ... pul verirdilər... Hipponnikin 600 qulu vardı, o da onları bu şərtlə muzdla işləməyə verdi; onun qulları hər il ona

¹ Nikiy – Afina strateqi, b.e.ə. 413-cü ildə əsir düşüb və edam olunub

² Obol – xırda pul

bir mina¹ təmiz gəlir gətirirdi. Filomonidin isə ona yarım mina gəlir gətirən 300 qulu vardı, habelə, başqalarının da belə qulları vardı...

Хрестоматия по истории древнего мира, том 1, Москва, 1951, стр.191

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənədin hansı dövrdən bəhs etdiyini müəyyənləşdirin.
2. Yunanıstanda quldarlıq özünün ən yüksək inkişaf səviyyəsinə nə vaxt çatmışdı?
3. İşləyən qullar olduğu halda nə üçün mizd onlara yox, quldarlara verilirdi?
4. Sənədə əsasən qul əməyindən ən ox harada istifadə olunduğunu deyə bilərsinizmi?
5. Niyə qul əməyindən ən çox mədənlərdə istifadə olunurdu?

Qulların qiyməti

1. Frakiyalı qadın	- 165 dragma
2. Frakiyalı qadın	- 135 dragma
3. Frakiyalı qadın	- 220 dragma
4. Frakiyalı kişi	- 170 dragma
5. Frakiyalı kişi	- 115 dragma
6. Kariyalı	- 105 dragma
7. Suriyalı	- 301 dragma
8. Lidiyalı qadın	- 60 dragma
9. Skif	- 144 dragma

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.146

¹ Mina – pul vahididir – 100 Attika drahması. Dragma əvvəllər 4,37 qram gümüşə, sonra 4,26 qram gümüşə bərabər olub

Sual və tapşırıqlar:

1. Qulların qiymətlərinin müxtəlif olması nə ilə əlaqədardır?
2. Ən bahalı qulun hansı ölkədən olduğunu müəyyənləşdirin.
3. Bəzi qadın qulların qiymətlərinin kişi qulların qiymətlərindən baha olmasını nə ilə izah etmək olar?
4. Lövhə üzərində qulların qiymətlərinin yazılmasına əsasən quldarlıq cəmiyyətinə və qula olan münasibətə qiymət verin.

B.e.ə. 464-459-cu illərdə ilotların üsyanı Didor

Spartada güclü zəlzələ oldu və lakedemonluların evləri tamamilə dağıldı,... iyirmi mindən çox adam öldü... Lakedemonlulara düşmən münasibət bəsləyən ilotlar və messeniyalılar¹... görəndə ki, zəlzələ Spartanın böyük hissəsini dağıdıb,... birləşib lakedemonlulara qarşı müharibəyə başladılar. Lakin lakedemonluların hökmdarı Arxidamın tədbirli olması sayəsində çoxlu vətəndaş uçuqunun altından xilas edildi və hücum edənlərə qarşı cəsarətlə müharibəyə başladı. Şəhər zəlzələnin dəhşətinə məruz qalanda Arxidam bütün lakedemonlular içərisində birinci olaraq tam silahlanıb şəhərdən açıq yerə qaçdı və vətəndaşlara da belə etməyi əmr elədi.

Messeniyalılar eşidəndə ki, zəlzələdən xilas olanlar hökmdar Arxidam ilə hərbi qaydada vətən uğrunda mübarizəyə hazırdırlar, ilk niyyətlərindən əl çəkildilər... Lakin Lakonikaya hücum etməyə, onu dağıtmağa başladılar. Spartalıları kömək üçün afinalılara müraciət etdilər və onlardan köməkçi qoşun aldılar. Bu yolla başqa müttəfiqlərdən də hərbi kömək aldılar,... elə ki, onlarda afinalıların messeniyalılara meyil etdikləri haqda şübhə yarandı, onların qüvvələrindən imtina etdilər... Beləliklə, lakedemonlular öz müttəfiqləri ilə birlikdə

¹ *Messeniyalılar – Peloponnesin Lakonikadan qərbdəki vilayətində yaşayan, ilotlar kimi kölə vəziyyətində olan əhali*

Messeniyaya soxuldular... Onda ilotlar tam tərkibdə spartalılardan uzaqlaşdılar və messeniyalılarla tam ittifaqa girdilər və müharibədə gah qələbə çaldılar, gah uğursuzluğa düşər oldular... Düşmənlər on il ərzində müharibəni qurtara bilmədilər.

*Хрестоматия по истории древнего
мира, том II, Москва, 1951,
стр.147-148*

Sual və tapşırıqlar:

1. Nə üçün ilotlar üsyan etdilər? Ümumiyyətlə, qul üsyanlarının səbəbi nədir?
2. Zəlzələnin bəhanə olduğunu, ilotların üsyanının laübüdlüyünü sübut edin.
3. Nə üçün müttəfiqlər üsyanı yatırmaqda spartalılara kömək etdilər?
4. Afinalıların həm üsyanı yatırmaqda spartalılara kömək göstərməsi, həm də üsyanda iştirak edən messeniyalılara meyil etməsi ziddiyyətli görünürmü? Bunu nə ilə izah edə bilərsiniz?
5. Üsyanın bu qədər uzun sürməsi nəyi göstərirdi, bu nə ilə əlaqədar idi?
6. Sizcə, spartalıların ancaq hərbi işlə məşğul olmaları üsyançıların dəf edilməsinə öz təsirini göstərə bildimi?
7. İlotların uzun sürən bu üsyanının quldarlıq quruluşuna, ölkənin təsərrüfatına, hərbi gücünə göstərdiyi təsir haqqında rəy söyləyə bilərsinizmi?

Aristotel.

Aifina demokratiyası haqqında

27. Bundan sonra demoqoqun¹ başçısı kimi Perikl çıxış etdi. O, ilk dəfə gəncliyində Kimon strateq kimi onlara hesabat verən vaxt onu günahlandıranda şöhrət qazanmışdı. O vaxtdan dövlət quruluşu daha demokratik olmağa başladı.

¹ Demoqoq – hərfən demosun başçısı, xalqın rəhbəri mənasında işlənən söz

Həmçinin gəmilərdə şikayəti də,... hakimlərdən şikayəti də ilk dəfə Perikl tətbiq etdi.

28. Nə qədər ki, xalqın başında Perikl dururdu, dövlət işləri nisbətən yaxşı gedirdi, o, ölənkimi işlər xeyli pisləşdi.

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.149-150

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənədə əsasən Periklin vəzifəsini müəyyənləşdirin.
2. Periklin dövründə dövlətin daha demokratik olduğunu sübut edin.
3. Periklin ömrünün sonuna kimi dalbadal strateq seçilməsinə münasibəti bildirin.
4. Periklin dövründə Afina dövlətinin daha çox demokratik olması ilə Periklin dalbadal strateq seçilməsi arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrini göstərin.

Fukdidin Afina demokratiyasına xarakteristikası

Fukdid. Tarix, II, 36-41

II. 37. Bizim dövlət quruluşumuz üçün biz heç bir əcnəbi idarəni əsas götürməmişik. Əksinə, biz özümüz tezliklə başqalarına nümunə oluruq... və beləliklə bizdə şəhəri bir ovuc adam yox, xalqın çoxu idarə edir, bizim dövlət quruluşumuz demokratiya adlanır,... hər bir adamı ləyaqətinə görə mütəbər dövlət vəzifəsinə irəli çəkirlər... Əgər o, dövlətə xidmət göstərməyə qabilsə, yoxsulluq və naməlum mənşə, yaxud aşağı ictimai vəziyyət mütəbər dövlət vəzifəsi tutmaqda adama heç bir mane olmur.

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.151

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənəddə söhbət hansı şəhərin idarəsindən gedir?
2. Dövlətin hansı idarə forması demokratiya adlanır? Demokratik dövləti kim idarə edir?
3. Sənədə əsasən Afinanın idarə olunması formasının demokratiya olduğunu sübut edin.
4. Müəllifin «dövlət quruluşumuz üçün heç bir əcnəbi idarəni özümüz üçün əsas götürməmişik» fikrinə münasibətiniz? O, haqlıdır mı? Bunu sübut edə bilərsiniz mi?
5. Digər quldarlıq dövlətlərində xalq yığıncağının çağrılmasını

- oxumusunuzmu, eşitmisinizmi?
6. Quldarlıq quruluşunun belə bir yüksək inkişaf səviyyəsində xalq yığınağının çağırılmasını, ən mühüm məsələlərə orada baxılmasını sizcə, quldarlıq dövrü üçün ən yüksək demokratiya – quldarlıq demokratiyası hesab etmək olarmı? Olarsa, nə üçün?

Afinanın dövlət quruluşuna oliqarxiya əhval-ruhiyyəli müəllifin verdiyi qiymət

Psevdo-Ksenofon. Afina dövləti

Afinanın dövlət quruluşuna gəlicə... mən onu bəyənmirəm, ... onlar belə qaydanı ondan ötrü seçiblər ki, əsilzadələrə nisbətən sadə xalq yaxşı yaşasın. Bax, elə buna görə də mən onu bəyənmirəm.

...Əgər bəziləri təəccüblənsələr ki, afinalılar bütün münasibətlərdə varlılara nisbətən üstünlüyü sadə və yoxsullara, ümumiyyətlə demokratalara verirlər,... aydınlaşar ki, onlar bununla demokratiyanı qoruyurlar. Hər yerdə ən yaxşı element demokratiyanın düşməni olur, ona görə ki, yaxşı adamlar çox seyrək hallarda pozğunluq və ədəbsizlik edirlər... Həqiqətən yoxsulluq sadə adamları biabırçı işlərə sürətlə itələyir, savadsızlıq və ədəbsizlik keyfiyyətləri bəzilərinə vəsaitin çatışmadığı üzündən baş verir.

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.152-153

Sual və tapşırıqlar:

1. Aristotellə Psevdo-Ksenofonun Afina demokratiyasına münasibətlərini müqayisə edin. Kim haqlıdır, nə üçün?
2. Aristotelin və Psevdo-Ksenofonun hansının demosun, hansının oliqarxiyanın tərəfdarı olduğunu müəyyənləşdirin.
3. Psevdo-Ksenofonun sadə adamlar haqqında dediklərinə dəlili-sübutlu münasibət bildirin.
4. Varlı adamlarda vəsaitin haradan olduğunu, onların bunu necə əldə etdiyini göstərməklə varlıların heç də nəcib, ləyaqətli olmadıqlarını, sadə, yoxsul adamların isə pozğun, ədəbsiz

olmadıklarını sübut edin.

25. YUNANISTANIN MƏDƏNİYYƏTİ

Qədim Yunan əfsanəsi

Qədim yunan əfsanələri b.e.ə. II-I minilliyin hüdudlarında Yunanistanın müxtəlif yerlərində meydana gəlmişdi. Əfsanəvi nağıllar Homerin bizə gəlib çatmış («İliada», «Odisseyə») poemalarında qorunub saxlanılmışdır...

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.114

Sual və tapşırıqlar:

1. Qədim yunan əfsanələrinə qədər hansı ölkənin əfsanəsi haqqında eşitmisiniz?
2. Qədim yunan əfsanələrinin b.e.ə. II-I minilliyin hüdudlarında meydana gəlməsini nə ilə izah etmək olar?

«İliada» və «Odisseyə»da Krit-Mikena dövrü haqqında xatirələr

Homerin b.e.ə. X-VIII əsrlərdə yaradılmış «İliada» və «Odisseyə» poemaları... mifoloji formada Mikena dövrü hadisələri haqqında danışır... Maraqlıdır ki, qazıntılar zamanı Homerin eposunda adı xatırlanan yerlərin əksəriyyətində Krit-Mikena mədəniyyətinin izləri aşkar edilmişdir, adı çəkilməyən yerlərin çoxunda arxeoloji izlər tapılmamışdır.

Хрестоматия по истории древнего мира, том II, Москва, 1951, стр.35

Sual və tapşırıqlar:

1. Dərsliyinizdəki mətnə əsasən Homerin «İliada» və «Odisseyə» dastanlarında nədən bəhs edildiyindən danışın.
2. Homerə qədər Troya müharibəsi ilə əlaqədar əfsanələr yaranmışdır mı?
3. Verilmiş bu iki sənədi müqayisə edin və onların oxşarlığını göstərin.

4. Sizcə, bu sənədə əsasən qədim Yunan əfsanələrini Yunanıstanın qədim tarixini öyrənmək üçün mənbə hesab etmək olarmı?
5. Sənədə əsasən «İliada» və «Odissey»da nəql edilən hadisələrin baş verdiyi dövrü müəyyən edin.

Homer. «İliada»

Necə ki, bir yağlı-piyli yekə öküz dərisini
Dövrə vurub, hər tərəfdən tutub bərk-bərk çəkən zaman
Nəmi-yağlı axıb gedər, həm uzanar, həm genələr...

*Homer, İliada, Bakı,
1978, səh.11*

Üç yol yaxşı şumlanmış bir bərəkətli yumşaq zəmi,
Əkinçilər o baş-bu baş sürür qoşa kotanları.
Şumlayanlar o tarlanın sərhəddinə yetişəndə,
Hərəsinə bir qədər al şərab verir bir xidmətçi.

*Homer, İliada, Bakı,
1978, səh.12*

Sual və tapşırıqlar:

1. «İliada»dan verilmiş birinci parçada söhbətin hansı sənətdən getdiyini deyin.
2. Poemadan verilmiş ikinci parçaya əsasən qədim yunanların məşğul olduğu təsərrüfat sahəsini müəyyənləşdirin.

Homer. «İliada»

«İliada»... yunanların həyatını bütün zənginliyi və bütövlüyü ilə ifadə edir.

*Homer, İliada, Bakı,
1978, səh.6*

Homerin....., bu əfsanəvi kor ozanın vətəni olmaq uğrunda Yunanıstanın yeddi şəhəri: İzmir, Rodos, Kolofon, Solamin, Xios, Arqos, Afina biri-birilə bəhs edir.

*Homer, İliada, Bakı,
1978, səh.7*

Sual və tapşırıqlar:

1. Sizcə, «İliada» poeması qədim yunanların həyat və məişətini öyrənmək üçün bir mənbə rolu oynaya bilərmi? Cavablarınızı əsaslandırın.
2. Siz özlüyünüzdə bu şəhərlərdən hansını və nə üçün Homerin vətəni hesab edirsiniz?

Homer. «İliada»

Poseydon deyir:

Kron ilə Reyadan biz üç qardaş doğulmuşuq:
Zevslə mən, bir də Aid – yer altının hökmdarı.
Üçə böldük hər bir şeyi, – öz payını aldı hərə.
Qürə atdıq, - boz dənizlər əbədilik mənə düşdü,
Aidəsə, qismət oldu yerin altı, qara zülmət,
Zevsə düşdü fəzalarla, buludlarla geniş səma.
Yerlə uca Olimpə də hər üçümüz ortağq biz...

*Homer, İliada, Bakı,
1978, səh.8*

Sual və tapşırıqlar:

1. Qədim insanların dini görüşləri necə formalaşmışdı? Nə üçün o dövrdə çoxallahlıq idi?
2. Sənədə əsasən dünyanın üç allah tərəfindən necə bölüşdürüldüyünü, kimə nə düşdüyünü aydınlaşdırın.
3. Yuxarıda «İliada»dan verilmiş parçaya əsasən yunanların baş allahını göstərin.
4. Yunanların daha hansı allahları olduqlarını və onların nəyə baxdıqlarını dərsləyinizdəki mətnə əsasən müəyyənləşdirin.
5. Qədim yunanların dini təsəvvürlərinin onların həyat tərzinin müxtəlif sahələri ilə bağlı inkişaf etdiyini sübut edin.
6. Nə üçün dəmirçilik allahı Hefest və ticarət allahı Hermes sonra meydana gəlmişdi? Bunun səbəbini nə ilə izah edə bilərsiniz?
7. Qədim misirlilərin və yunanların allahlarını müqayisə edin: onların oxşar və fərqli cəhətlərini göstərin.

Birinci nəğmə

Qırğın. Qəzəb

Gümüş oxlu Apollan da qəbul edib niyazını,
Hiddət ilə düşdü yola tez Olimpın zirvəsindən,
Çiyində yay, sadağında iti oxlar, yol gedəndə,
Bir-birinə toxunaraq səslənirdi pərli oxlar.
Yerişində qorxunc gecə vahiməsi vardı onun.

*Homer, İliada, Bakı,
1978, səh.20-21*

Sual və tapşırıqlar:

1. Apollan nə allahı idi?
2. Verilmiş parçaya əsasən yunanların allahlara nə məqsədlə niyaz verdiklərini əsaslandırma bilərsinizmi?
3. Homer nəyə görə belə təsəvvür edirdi ki, allahlar Olimpda yaşayırlar? Sizcə, yunanlar niyə belə düşünə bilirdilər?
4. Verilmiş parçaya əsasən deyə bilərsinizmi yunanlar öz allahlarını necə, nə şəkildə təsvir edirdilər?

Birinci nəğmə

Qırğın. Qəzəb

Fetida (Axillesin anası) oğlunun xahişi ilə Zevsə yalvarır:

«...Sən ey müdrük Zevs, oğlumun qisasını yerdə qoyma.
Axeylilər mərd oğluma hörmət-izzət etməyincə,
Troyanın qoşununa qalibyyət qüdrəti ver!»

Zevs deyir:

«...Yaxşı, sənin dediyini düzəltməyə çalışaram.
Budur, əydim başımı ki, inanasan bu əhdimə.
Bu işarə əhdə əməl etməyimin bir rəhnidir....»

Homer, İliada, Bakı,

1978, s. 34-35

Sual və tapşırıqlar:

1. Dərsləyinizdəki materiala əsasən Fetidanın Zevsdən nə üçün Troyanın qoşununa qalibiyət qüdrəti verməsi, axeylərdən oğlunun qisasını alması üçün yalvardığını özünüz üçün aydınlaşdırın.
2. Verilmiş parçaya əsasən allahların necə təsvir edildiyini izah edin.
3. İzah edə bilərsinizmi, Homer allahları niyə tamamilə insanlaşdırmışdır? Allahlar nə üçün insanlar kimi kiməsə kömək edirlər, kiməsə qarşı çıxırlar?

Esxilin «Zəncirlənmiş Prometey» faciəsindən parça

Bahadır Prometey allahların atası Zevsin iradəsi əleyhinə olaraq odu adamlara verdi. Qəzəblənmiş Zevs dəmirçi allahı Hefestə Prometeyi qayaya zəncirləməyi əmr edir. Zevs Prometeyi dəhşətli cəzaya məruz qoyur: hər səhər qartal uçub gəlir və Prometeyin qara ciyəri didir, hər axşam qartal uçub gedir. Gecə Prometeyin ciyəri yenidən bərpa olur.

Prometey

.... Mənim taleyim haqqında susmaq da, danışmaq da ağırdır. Axı, mən bədbəxtəm. İnsanlara yaxşılıq etdiyim üçün əziyyət çəkirəm. Mən allah odunu oğurlamışam... Mən yaxşılıqlarımın mənasını sizə izah etmək istəyirəm. Əvvəllər insanlar baxırdılar, görmürdülər və eşitmirdilər... Həyat sürürdülər,... kərpicdən ev tikmirdilər, yeraltı mağaraların dərinliyində daldalanırdılar.... Mən onları ağıllı, dərrakəli etdim, düşünməyi öyrətdim. Mən onlara hesab elmi, savad öyrətdim....

Sual və tapşırıqlar:

1. Niyə Prometey insanların ən sevimli allahlarından biridir?
2. Sizcə, Zevs Prometeyi nə üçün belə dəhşətli cəzaya məruz qoyur? O, nə üçün odun insanlara verilməsini istəmir?
3. Prometeyin dili ilə mən insanları ağıllı, dərrakəli etdim deyən müəllif, sizcə, nə dərəcədə haqlıdır?

4. Odun əldə edilməsi ilə insanın ağılının, idrakının inkişafı arasındakı əlaqəni açın.

İkinci kitab

Yevterpa

Gənclər qocalarla üz-üzə gələndə ya bir yana çəkilərək qocalara yol verirlər, yaxud qocalar yaxınlaşanda gənclər oturduqları yerdən ayağa qalxırlar.

Herodot, Tarix, İkinci kitab, Yevterpa, Bakı-1998, səh.121

Sual və tapşırıqlar:

1. Herodotun bu fikri ilə dərsliyinizdəki mətnin oxşar gəldiyi yeri tapın.
2. Sizcə, gənclərin bu hərəkətini yunan məktəblərindəki ciddi nizam-intizamın nəticəsi hesab etmək olarmı?
3. Yunan gənclərinin bu hərəkətinə qiymət verin.

Evripidin «İfigeniya Allidada» tragediyasından parça

Başda Aqamemnon olmaqla Alvidadan gəmilərlə Troyaya gedən yunan qoşununa külək imkan vermir. Yunanlar ilahə Artemidaya Aqamemnonun qızı İfigeniyanı qurban verməli olurlar.

İfigeniya deyir:

....ana, qulaq as. Mən öləcəyəm – mübahisə etmək lazım deyil... İndi mənə Ellada, bütün böyük Ellada həvəslə baxır... Hər şey bizimkilər üçün... Məgər sən məni özün üçün bəsləmişən, vətən üçün yox?

Хрестоматия по истории древнего мира, Москва, 1987, стр.155-156

Sual və tapşırıqlar:

1. Axeylərin qoşunu Troyaya nə üçün gedirdi?
2. İfigeniya nəyin xatirinə qurban getməyə hazırdır?
3. İfigeniyanın özünü qurban etməsinə qiymət veririn. Onun vətən yolunda, xalqın şərəfi, namusu yolunda qurban getdiyini sübut edin.
4. Tragediyadan verilmiş bu parçaya əsasən əsərin ideyasını müəyyənənləşdirin.

Parfenonda Fidin in yaratdığı Afina heykəli (bərpa)

Sual və tapşırıqlar:

1. Heykəli təsvir edin.
2. Afina heykəlinə əsasən Fidin in böyük sənətkar olduğunu deyə

bilərsinizmi?

3. Afina müdriklik və müharibə allahı kimi təsvir olunur. Sizcə, müdriklik və müharibə sözləri ziddiyyət təşkil etmirmi?
4. Qulların sayının artması, quldarlıq demokratiyasının inkişafı, geniş təbəqələrə mədəni sərvətlərin yaradılmasında iştirak etmək imkanının açılmasını və yunan mədəniyyətinin çiçəklənməsini səbəb-nəticə əlaqələri əsasında izah edin.
5. Yunanıstavnda incəsənətin ən yüksək inkişaf səviyyəsinə b.e.ə. V-IV əsrlərdə çatmasını nə ilə izah edə bilərsiniz? Bu təsadüf idi, yoxsa bunun əsaslı səbəbləri var idi?

26. YUNANISTANIN TƏNƏZZÜLÜ VƏ MAKEDONİYALI İSGƏNDƏR DÖVLƏTİ

B.e.ə. IV əsrdə Yunanıstanda vəziyyət Sokrat

Dənizdə dəniz quldurları ağalığ edirlər, muzdlular¹ şəhərləri tuturlar, vətəndaşlar isə başqaları ilə birlikdə onlara qarşı vuruşmaq əvəzinə, öz şəhərlərinin divarları içərisində bir-birləri ilə vuruşurlar. Rəhbərliyin tez-tez dəyişilməsi nəticəsində şəhərlərin əhalisi dumanlıq içərisindədirlər, belə ki, birincilər daim özlərinin gələcəyi üçün qorxurlar, axırıncılar isə qayıtmaq ümidi ilə təsəlli tapırlar.

Hamı azadlıqdan və siyasi müstəqillikdən uzaqdır; bəzi dövlətlər tiranların hakimiyyəti altındadır, digərlərinə qarmostlar² sahibdirlər, bəziləri dağıdılıb, o birləri barbarların³ hakimiyyəti altındadır.

*Хрестоматия по истории
древнего мира, Москва,
1987, стр.160*

Sual və tapşırıqlar:

1. Şəhərlilərin öz şəhərlərinin divarları içərisində bir-birləri ilə vuruşması nə adlanır?
2. Özlərinin gələcəyi üçün qorxanların və qayıtmaq ümidilə təsəlli tapanların kimlər olduğunu aydınlaşdırın. Birincilər nə üçün özlərinin gələcəyindən qorxurdular?
3. Nə üçün hamının azadlıqdan məhrum olduğunu izah edin.
4. Müəllif yerli tiranların da hakimiyyəti altında olanları siyasi cəhətdən müstəqil saymamaqda haqlıdır mı? Cavablarınızı əsaslandırın.
5. Yunanıstanın b.e.ə. IV əsrdəki vəziyyətini təsvir edin və ona qiymət verin.
6. Yunanıstanın b.e.ə. IV əsrdəki vəziyyətinə əsasən onun gələcəyini

¹ Muzdlular – muzdlu döyüşçü dəstələri

² Qarmostlar – Spartalı hərbi komandirlər, Sparta tərəfindən işğal edilmiş şəhərlərin canişinləri

³ Barbarlar – fərslər

proqnozlaşdırı bilərsinizmi? Bu zaman öyrəndiyiniz digər dövlətlərin oxşar vəziyyətinə əsaslanın.

Afinalıların Filippə müharibəyə başlaması Didim

Afinalıların makedoniyalıları qarşı müharibəsi Filippin afinalılara etdiyi bu inciklik ucbatından başladı: o, elə təsəvvür yaratdı ki, bununla sülhü qoruyub saxlamaq niyyətindədir. Ancaq müharibənin əsas səbəbi çarın Bizans və Perinf üzərinə yürüşü oldu. Bu şəhərləri təslim olmağa məcbur etməkdə Filippin iki məqsədi vardı: hər şeydən əvvəl afinalıları taxıl gətirməkdən məhrum etmək, eləcə də ondan ötrü ki, Afina ilə müharibə zamanı dəniz sahilindəki şəhərlər Afina donanmasına etibarlı sığınacaq verə bilməsinlər.

*Хрестоматия по истории
древнего мира, Москва,
1987, стр.161*

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənədə əsasən deyə bilərsinizmi ki, müharibəyə qədər afinalılar Filippə necə münasibət bəsləyirdilər?
2. Filippi sülhü qorumaq niyyətində olan adam kimi gördükləri üçün afinalıları qınamaq olarmı? (Suala cavab verərkən əvvəlki sənədi də gözdən keçirin).
3. Afinanın Filippə müharibəyə başlamasına haqq qazandırmaq olarmı?
4. Sənədə əsasən sübut edin ki, Afina Filippə müharibəyə başlamaşdı belə, Makedoniya Yunanıstanla müharibə edəcəkdə.

Xeroneya yaxınlığındakı döyüşdən (b.e.ə. 338-ci il) əvvəl Afina dövlətinin və makedoniyalıların qüvvələri Demosfen

....Bizim dövlətimizin qüvvəsini.... adaların əhalisi təşkil edirdi... Xios, Rodos, Kerkira¹ bizimlə deyildi.

¹ B.e.ə. 357-355-ci illərdəki İttifaq müharibəsindən sonra Afina Xiosun, Rodosun, Kosun və Kerkiranın müstəqilliyini tanımağa məcbur olmuşdu.

...Əvvəla, Filipp özünün tabeliyində olanların üzərində tam hakimiyyətə malik idi, bu isə müharibədə hər şeydən mühümdür. Sonra, onun adamları silahı heç vaxt əllərindən yerə qoymurdular. Daha sonra, onun çoxlu pul ehtiyatı vardı.

...Mən isə onun qarşısında tək qalmışam. Heç nə üzərində səlahiyyətim yoxdur... xalq qarşısında nitqlə çıxış etmək hüququm var...

*Хрестоматия по истории
древнего мира, Москва,
1987, стр.161*

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənədə əsasən Xeroneya döyüşü ərəfəsində Afinanın və Makedoniyanın qüvvələrini müqayisə edin.
2. Afinanın makedoniyalılara qarşı mübarizəsinə kim başçılıq edirdi?
3. Filippə Demosfenin vəziyyətini müqayisə edin.
4. Xeroneya yaxınlığındakı döyüşdə əvvəlcədən kimin qalib gələcəyini deyin və əsaslandırın.

Xeroneya yaxınlığında döyüş

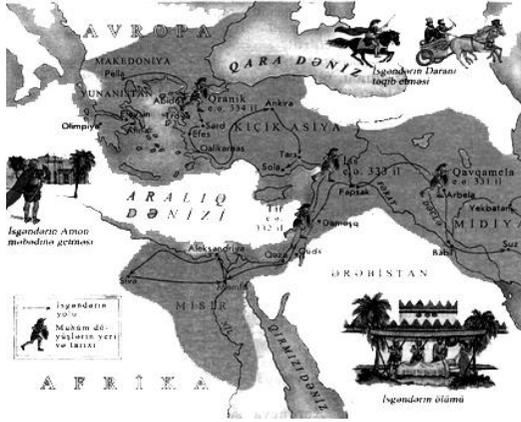
Baxmayaraq ki, hər iki tərəf döyüşə yaxşı hazırlaşmışdı və tədbirliliyə, coşğunluğa, döyüş şöhrətinə görə bir-birindən geri qalmırdılar, bununla belə qoşunun sayına və hərbi sərkərdələrin istedadına görə çar üstün idi. Müxtəlif döyüşlərdə olmuş və çoxlu qələbə qazanmış çarın hərbi işdə böyük təcrübəsi vardır. Bu arada afinalıların İfikrat, Xabriy, Timofey kimi igid sərkərdələri ölmüşdür, sağ qalanların ən yaxşılarından olan Xaret həm başçı olmaq qabiliyyətinə, həm də tədbirliliyinə görə hər hansı əsgərdən heç nəyi ilə seçilmirdi. Hava işıqlananda hər iki tərəf sıraya düzüldü. Filipp bir cənab gənc yaşlarında olan, çox böyük igidliyi və möhkəm qətiyyəti ilə seçilən oğlu Aleksandri qoydu; özü isə seçmə dəstəni götürüb məharətlə şəraitə uyğun yerləşərək o biri hissəni öz komandanlığı altına aldı. Afinalılar qoşunu milli xüsusiyyətlərə görə düzmüşdülər... Döyüş qızgın və uzun oldu. Hər iki

tərəfdən çoxlu ölən vardı. Döyüşün gedişi uzun müddət tərəflərdən heç birinə qəti qələbə qazanmaq ümidi vermirdi. Aleksandr atasının qarşısında özünün şəxsi igidliyini göstərməyə çalışaraq, onun hədsiz şöhrətpərəstliyinə güzəştə getməyərək və həmin vaxt onunla bir sırada vuruşan çoxlu şücaətli döyüşçülərin təhriki ilə önündəki düşmənin sıx sıralarını yarıdı. Onunla yanaşı duranlar da belə etdi, yunanların cəbhəsi getdikcə daha çox dağılırdı... Aleksandrın rəhbərliyi altında olan dəstələr öz düşmənlərini birinci olaraq qaçmağa məcbur etdilər. Bundan sonra çar qələbə şərəfini hətta Aleksandra güzəştə getməyərək öz həyatını təhlükəyə qoyaraq vuruşdu, qarşısında duran düşməni sıxışdırdı, sonra da qaçmağa məcbur etdi, bunun sayəsində qələbənin səbəbkarı oldu.

*Хрестоматия по истории
древнего мира, Москва,
1987, стр.162-163*

Sual və tapşırıqlar:

1. Bu sənədlə «Afinalıların Filippə müharibəyə başlaması» və «Xeroneya yaxınlığındakı döyüş (b.e.ə. 338-ci il) ərəfəsində Afina dövlətinin və Makedoniyanın qüvvələri» adlı sənədlər arasında ziddiyyət yoxdur ki? Varsa, göstərin.
2. Döyüşün makedoniyalıların qələbəsi ilə qurtarması təkcə onların sayca üstünlüyü ilə əlaqədar idi, yoxsa?...
3. Afinalılar qoşunu milli tərkibinə görə düzməkdə düzmü hərəkət etmişdilər? Cavablarınızı əsaslandırın.
4. Aleksandrın və Filippin bu döyüşdəki hərəkətlərinə qiymət verin. Filippin qələbə şərəfini hətta oğluna belə güzəştə getməməsinə necə baxırsınız?
5. Müəllif qələbənin səbəbkarı Filippi hesab edir. Müəlliflə razı deyilsinizsə, öz dəlillərinizi gətirə və müəllifin fikrini təkzib edə bilərsinizmi?

Sual və tapşırıqlar:

1. Xəritədə Makedoniyanı göstərin.
2. Makedoniyalı İsgəndərin hərbi yürüş yolunu xəritədə izləyin.
3. Makedoniyalı İsgəndərin işğal etdiyi əraziləri göstərin və onların işğalının xronoloji ardıcılığını deyın.
4. Makedoniyalı İsgəndərin imperiyasında əvvəllər hansı qədim dövlətlərin olduğunu sadalayın və onların yerlərini xəritədə tapın.
5. Makedoniyalı İsgəndərin apardığı məşhur döyüşlərdən dərslərinizə düşənlərin gətirdiyi yerləri xəritədə göstərin və onların tarixlərini deyın.
6. Dərslərinizdə yazılıb ki, İss döyüşü b.e.ə. 334-cü ildə, Qranik döyüşü isə b.e.ə. 334-cü ildə olub. Xəritədə isə əksinə – Qranik döyüşünün b.e.ə. 334-cü ildə, İss döyüşünün isə b.e.ə. 333-cü ildə olduğu göstərilib. Hansının doğru olduğunu sübut edin.

27. QƏDİM ROMA RESPUBLİKASININ QURULMASI

Tit Livi Roma şəhərinin əsasının qoyulması haqqında

...Çar Prokanın Numitor və Amuliy adlı iki oğlu var idi... Çarlıq böyük qardaş kimi Numitora keçməli idi. Lakin Amuliy qardaşını qovaraq hakimiyyətə yiyələndi, ...qardaşı oğlunu öldürdü, qardaşı qızını da kahinə etdi...

...Kahinə əkiz uşaq doğarkən... çar qadını məhbəsə saldırdı, uşaqların çaya atılmasını əmr etdi.

Lakin taleyin hökmü ilə Tibr daşaraq öz yatağından çıxdı və bataqlıq yaratdı, heç bir yerdə onun əsl məcrasına yaxınlaşmaq mümkün olmadı; göndərilmiş adamlar ümid etdilər ki, uşaqlar durğun suda da məhv olacaqlar ... Onlar uşaqları yaxın gölməçəyə atdılar... İçərisinə uşaqlar qoyulan təknə suyun çəkilməsindən sonra quru yerdə qaldı, ətraf dağdan gəlmiş canavar ağlayan uşaqlara tərəf getdi; ... onları əmizdirdi, Faustul adlı ... çoban uşaqları tapdı və evinə gətirdi, tərbiyə edilmək üçün öz arvadı Larensiyə verdi ...

Uşaqlar böyüdükdən sonra... çarı (Amuliyi – T.İ.) öldürdülər... Hakimiyyəti Numitora verdilər...

Romul və Rem atıldıqları və tərbiyə edildikləri yerdə şəhər salmağı arzulayırdılar... Lakin çar hakimiyyətinə hərislik nəticəsində çox da əhəmiyyətli olmayan bir hadisə nəticəsində rüsvayçı döyüş baş verdi. Qardaşlar əkiz olduqları üçün şəhərin harada salınması, ona kimin adının verilməsi və onun kim tərəfindən idarə edilməsi məsələsini üstünlüyü böyük qardaşa vermək yolu ilə həll etmək mümkün deyildi. Romul Palatin, Rem isə Aventin təpəsini seçmək istəyirdi.

... Baş verən qarşıdurma nəticəsində Rem öldürüldü... Beləliklə, Romul özü hakimiyyətə yiyələndi, bünövrəsi qoyulan şəhər isə onun banisinin adını aldı.

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М., 1962,*

стр.40-46

Sual və tapşırıqlar:

1. Amuliyin hakimiyyətə gəlməsi nə üçün qanunsuz hesab edilirdi?
2. Romul və Remin anası kim idi?
3. Tibr çayına atılmış qardaşlar necə xilas oldu?
4. Əkiz qardaşlar kimlər tərəfindən böyüdülmüşdür?
5. Romulla Rem arasında qarşıdurmanın səbəbələrini izah edin?
6. Roma şəhəri harada salındı və onun belə adlanması nə ilə əlaqədar idi?

Avl Qelliy «plebey» sözü barəsində

Patrisi nəslinə mənsub olmayanlar plebeylər adlanırlar.

*Хрестоматия по истории
древнего Рима. М., 1987,
стр.23*

Fest sözlərin mənası haqqında

Atalar (senatorlar) ona görə belə adlanırlar ki, onlar yoxsullara öz uşaqları kimi torpaq payı verirlər.

Patron. Onun öz adını niyə qədimdən alması məlumdur: çünki müştəriləri də uşaqları kimi müəyyən mənada (onun) ev adamları hesab edilə bilirlər.

Senatorlar, məlum olduğu kimi adı qocalığa görə almışlar. Romul əvvəlcə yüz nəfər senator təyin etmişdi və bu şura yüz nəfər miqdarında seçilmişdi və bu şuranın köməyi ilə dövləti idarə edirdi.

*Хрестоматия по истории
древнего Рима. М., 1987,
стр.23*

Sual və tapşırıqlar:

1. Plebeylər kimlərə deyilirdi?
2. Atalar (senatorlar) sözünün mənasını izah edin.

3. Romul əvvəllər dövləti kimlərin köməyi ilə idarə edirdi?

Plutarx Romulun silki bölgüsü haqqında

Şəhərin (yəni Romanın – T.İ.) əsasını qoyan Romul orduda xidmət edə biləcək bütün adamları dəstələrə böldü. Hər dəstə üç min piyadadan və 3 yüz atlıdan ibarət idi və «legion» adlanırdı, çünki bütün vətəndaşlar içərisindən yalnız silah daşıya bilənləri seçirdilər. Qalanların hamısı isə «sadə» xalq hesab edilirdi və «populus» adını aldılar. Romul yüz ən yaxşı vətəndaşı məsləhətçi təyin etdi və onları «patrisi», onların yığıncağını isə, «senat» adlandırdı ki, mənası «ağsaqqallar şurası» deməkdir. Məsləhətçiləri ona görə «patrisi» adlandırdılar ki, onlar qanuni doğulmuş uşaqların ataları idilər, daha dəqiq desək, özləri öz atalarını göstərə bilərdilər, bəziləri «patrisi» sözünün «patroniya»dan yarandığını göstərir, romalılar «himayədarları» əvvəllər də, indi də belə çağırırlar; Evandrın¹ cığırdaşları arasında guya ehtiyacı olanlara kömək edən Patron adlı bir şəxs olmuşdur. Daha zəiflərə qayğı göstərənlərin belə adlandırılması da bu addan yaranmışdır... Romul belə hesab edirdi ki, güclülər zəiflərə atalıq qayğısı göstərməlidirlər, eyni zamanda o, aşağı təbəqədən olanları güclülərdən qorxmamaq, ... həm də güclülərə dostcasına, məhəbbətlə yanaşmaq,.. hətta onları atalar adlandırmaq ruhunda tərbiyə etmək istəyirdi... Romul nüfuzlu adamları... «patronlar», yəni himayəçilər, sadə xalqı isə «müşəriylər»... adlandırdı, eyni zamanda onlar arasında qarşılıqlı xoş münasibət yaratdı, bu isə nəticədə mühüm hüquq və vəzifələrin mənbəyi oldu. Birincilər ikincilərə qanunları izah edir, onları məhkəmədə müdafiə edir, həyatın bütün hadisələrində onların məsləhətçiləri və himayəçiləri idilər, ... ikincilər isə hörmət əlaməti olaraq onlara haqq verirdilər, ... heç bir qanun, heç bir vəzifəli şəxs müşəriyə qarşı şahidlik etməyə məcbur edə bilməzdi. Sonralar bütün digər hüquq və vəzifələr qüvvədə qalmışdı, lakin aşağı təbəqəyə malik olanlardan pul götürmək nüfuzlu adamlar üçün rüsvayçılıq hesab edilirdi.

¹ Evandr – rəvayətə görə, Pallantiyanın Arkahd şəhərindən İtaliyaya köçən və gələcək Romanın yerində, Palatində məskən salmış şəxs

*Хрестоматия по истории
древнего Мира. М., 1987,
стр.22-23*

Sual və tapşırıqlar:

1. Romul kim olmuşdur?
2. Legiona kimlər daxil edilirdi?
3. Kimlər «patrisilər» adlanırdılar?
4. «Senat» sözü hansı mənəni verir?
5. Romulun idarəetmə üsuluna qiymət verin.
6. Nüfuzlu adamların aşağı təbəqədən olanlardan pul götürməsi, sizcə, rüsvayçılıqdırımı? Rüsvayçılıqsa, nə üçün?
7. «Patrisi» sözünün necə yarandığını izah edin.
8. Patronların vəzifələri nə idi?
9. «Müştərilər» nə üçün «patronlara» haqq verməli idilər?

**Tit Livi tribunluğun yaranması haqqında
(e.ə. 494-cü il)**

Bir tərəfdən volsklarla¹ müharibə təhlükəsi, digər tərəfdən borc iltizamı ilə bağlı patrisilərlə plebeylər arasındakı barışmaz düşmənçilik nəticəsində dövlət daxilində narazılıq hökm sürürdü. Sonuncular narazılıq edirdilər ki, yad diyarlarda azadlıq və hakimiyyət uğrunda döyüşürlər, lakin öz həmvətənləri tərəfindən istismar edirlər, onların əsirliyindədirlər... Borclular... əsarət zəncirinin məhv edilməsini tələb edirdilər... Onlar senatın çağırılmasını tələb edirdilər. Lakin senatorların az bir hissəsi konsullar tərəfindən toplanılır, digərləri nəinki kuryada, həm də forumda belə görünməkdən ehtiyat edirdilər, toplaşmış senatorların sayı az olduğundan heç bir müşavirədən söhbət gedə bilməzdi. Xalq belə hesab edirdi ki, onları ələ salır və məsələni ləngidirlər; senatorların gəlməməsi qorxmaları ilə deyil, işi ləngitmək istəmələri ilə bağlıdır... Vəziyyət son dərəcə gərgin bir həddə çatmışdı... nəhayət senatorlar toplaşdılar....

¹ *Volklar – Liris çayı sahilində yaşayan tayfa. Uzunmüddətli mübarizədən sonra bu tayfa romalılar tərəfindən itaətə gətirilmişdi*

Bu dövrdə digər böyük bir təhlükə də yaranmışdı: latın atlıları belə bir xəbər gətirmişdilər ki, volskilər şəhəri mühasirəyə almaq üçün hərəkətə başlamışlar... Həmvətənlərinin və xarici düşmənlərin təhlükəsi ilə üzləşən və qorxuya düşən senatorlar xalqla daha tez dil tapmağı bacaran konsul Serviliyadan xahiş etdilər ki, dövləti xilas etsin. Onda konsul ... xalq yığıncağına gəldi. Burada o xəbər verdi ki, senat xalqın vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını fikirləşir,... lakin məsələnin müzakirə edilməsi mümkün deyil, çünki düşmən şəhər qapılarındadır...., müharibədən öncə nəşə etmək mümkün deyil... Serviliya fərman verərək kiminsə romalı vətəndaşları həbsxanada, yaxud qandallanmış halda saxlamasını ləğv etdi, çünki belə vəziyyət vətəndaşların konsulların ordusuna yazılmalarına mane ola bilərdi. Evlərdə saxlanılan məhbuslar bu fərmanın elan edilməsindən sonra... foruma gəlməyə başladılar... Beləliklə, böyük bir dəstə toplandı... Konsul ordunu düşməne qarşı apardı... Şəhərdə qalan patrisilərlə plebeylər bir-birindən ehtiyat edirdi... Ümid vətəndaşlar arasında razılıq əldə edilməsinə qalırdı... Barışıq barəsində danışıqlar başlandı, belə bir razılıq əldə edildi ki, plebeylərin özlərinin toxunulmaz magistrantları olsun, patrisilərdən heç bir şəxs bu vəzifəyə seçilə bilməz. Beləliklə, iki xalq tribunu seçildi...

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М., 1962,
стр. 54-58.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Patrisilərlə plebeylər arasındakı narazılığın səbəbi hansı məsələ ilə bağlı idi?
2. Plebeylər senatın çağırılmasını nə üçün tələb edirdilər?
3. Xalq senatorların toplanmamasını nə ilə əlaqələndirirdi?
4. Senatorlar konsul Serviliyadan nəyi xahiş etdilər?
5. Volsklərin hücumu nəticəsində yaranmış təhlükəni aradan qaldırmaq üçün Serviliya hansı tədbirə əl atdı?
6. Romada qalmış patrisilərlə plebeylər arasında hansı razılıq əldə edildi?
7. Senatorların hərəkətlərinə qiymət verin.

Polibi Cənubi İtaliyanın romalılar tərəfindən işğal edilməsi barəsində

Romalılar keltlərlə sülh bağladılar, öz qüvvələrini bərpa etməyə, sonra isə qonşularla müharibə etməyə başladılar. Romalılar bütün Lasiya sakinlərini itaətə gətirdilər, sonra tirrenlərlə, ardınca keltlərlə, bundan sonra latınların şərq və şimal sərhədlərində yaşayan samnitlərlə döyüşdülər. Bir müddət sonra tarrentlilər «Pirri»¹ köməyə çağırdılar. Bu dövrdə artıq tirrenləri və samnitləri itaətə gətirmiş, bir çox döyüşlərdə keltlərə üstün gələn romalılar ilk dəfə olaraq öz diqqətlərini İtaliyanın qalan hissəsinə yönəldilər. Samnitlərlə və keltlərlə döyüşlərdə onlar hərbi işdə təkmilləşmişdilər. Onlar... nəhayət Pirri öz ordusu ilə birlikdə İtaliyadan qovub çıxartdılar, sonra isə Pirrin müttəriqlərini darmadağın etdilər.

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М. 1962,
стр. 98-99*

Sual və tapşırıqlar:

1. Romalılar keltlərlə sülh bağladıqdan sonra kimlərlə vuruşdular?
2. Samnitlər harada yaşayırdılar?
3. Tarrentlilər kömək üçün kimə müraciət etdilər?
4. Pirr və onların müttəriqləri ilə mübarizə necə başa çatdı?

Tit Livi romalıların qallarla müharibəsi, yaxud qazların Romanı xilas etməsi barəsində

...Qallar bildirdilər ki, onlar Roma üzərinə gedirlər... Onların sürətli hərəkəti Romada vahimə yaratdı. Bütün yollar və Romanın ətrafı tamamilə qallarla dolmuşdu. Roma döyüşçülərinin çoxu şəhərdən qaçmışdı... Qallar Romanın özünə yaxınlaşdılar. Atlıların avanqard hissəsi məlumat verdi ki, şəhər qapıları bağlanmamışdır, qapılar qarşısında gözətçilər

¹ Pirr – Balkan yarımadasında Epir padşahlığının hökmdarı idi

yoxdur, divarların üstündə silahlı adamlar görünür... Qallar gecə vaxtından və şəhərin ərazisi ilə tanış olmamalarından ehtiyat etdikləri üçün... kəşfiyyatçılar göndərdilər ki, qala divarlarının ətrafına, ... qapılara baxsınlar, düşmənin nə etmək istədiklərini öyrənsinlər. Şəhər əhalisi gərginlik içərisində hər an şəhərə hücum gözləyirdi... Belə ki, şəhərdə qalan kiçik qüvvə ilə şəhəri müdafiə etməyə ümid yox idi. Lakin bununla yanaşı silah daşıya bilən gənclər... qərara gəldilər ki... romalı adını qoruyub saxlamaq üçün vuruşsunlar. Qallar elə sakit irəliləyirdilər ki, nəinki gözetçilər duyuq düşmədilər, hətta itləri belə oyatmadılar. Lakin onlar qazlardan yan keçə bilmədilər. Bu isə şəhərin xilas edilməsinə kömək etdi: qazların çığırtısı və qanadlarını çırpmaları ilə oyadılan, üç il əvvəl konsul olmuş, döyüşlərdə fərqlənən M.Manli silaha əl ataraq digərlərini də silah götürməyə çağırdı. Onlar artıq qala divarlarının üstünə qalxa bilmiş qalları vurub aşağı saldılar, aşağı yuvarlanan qallar yaxında duranların üstünə töküldülər, qarışıqlıq düşdü, onlar silahlarını ataraq qaçdılar.

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М.1962,
стр.86-89.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Qalların hansı hərəkəti romalıları vahiməyə saldı?
2. Qallar Roma şəhərinə yaxınlaşarkən şəhərin qorunması barəsində hansı məlumatı aldılar?
3. Qallar hansı məqsədlə şəhərə kəşfiyyatçılar göndərdilər?
4. M.Manli kim idi?
5. Qazların Roma şəhərini necə xilas etmələrini şərh edin.

Tit Livi Romada borca görə qul vəziyyətinə düşməyin ləğv edilməsi (e.ə.326-cı il) barəsində

Roma plebeyləri üçün bu il azadlığın sanki yeni başlanğıcı idi, çünki borca görə qulçuluq ləğv edilmişdi; qanunlarda bu dəyişiklik sələmçi L.Papiriyanın atasının borcuna görə ondan asılı vəziyyətə

düşmüş Q.Publiyyə qarşı qeyri-adi qəddarlığı və ehtirası ilə bağlı idi... Q.Publilinin gəncliyini və gözəlliyini öz kapitalı üçün əlavə dividend hesab edən Papiriya əvvəlcə gənci nalayiq danışqla yoldan çıxarmağa cəhd etdi: sonra Papiriya gəncə öz vəziyyətini dəfələrlə xatırladıb ona hədə-qorxu gəlməyə başladı, lakin gəncin öz vəziyyəti ilə müqayisədə daha çox azadlıq barəsində düşündüyünü görüb əmr etdi ki, onu soyundursunlar və şallaqlasınlar. Onda... gənc özünü küçəyə atıb sələmçinin ehtirasından və qəddarlığından danışmağa başladı, xalq foruma, oradan isə kuryaya getdi. Qəfil çaxnaşma konsulları məcbur etdi ki, senatı çağırınsınlar, xalq... gəncin parça-parça edilmiş kürəyini onlara göstərdilər. Bir nəfərin ifrat dərəcədə qəddarlığı nəticəsində həmin gün asılılığın möhkəm zənciri məhv edildi və əmr edildi ki, həqiqi canilər istisna olmaqla heç kim ayağı zəncirli, yaxud qandallanmış halda saxlanılmasın; borca görə borclunun bədəni deyil, əmlakı cavab verməlidir. Beləliklə, gələcəkdə borclunu kölə halına salmaq ləğv edildi.

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М.1962,
стр.79 –80*

Sual və tapşırıqlar:

1. Romada borca görə adamların kölə halına salınması nə vaxt ləğv edildi?
2. Hansı hadisə borca görə adamların qul halına düşməsinin ləğv edilməsinə gətirib çıxartdı?
3. Q.Publiliy kim idi və nə üçün kölə vəziyyətinə düşmüşdü?
4. Borca görə köləliyin ləğv edilməsinə əsaslandırılmış münasibət bildirin.

28. ROMA İŞGALLARI VƏ ROMADA QULDARLIĞIN İNKİŞAFI

Tit Livi Hannibalın İtaliyaya əfsanəvi yürüşü¹ və Kann² döyüşünün nəticələri barəsində

Bir çox tarixçilərin fikrincə, Hannibal Yeni Karfagendən Alp ətklərinə gəlmək üçün beş ay, Alrı keçmək üçün isə 16 gün sərf etdi. İtaliyaya yürüsdən sonra Hannibalın ordusunun sayı barəsində mənbələrin məlumatları üst-üstə düşmür: ən yüksək rəqəm 100 min piyada və 20 min atlı, ən aşağı rəqəm 20 min piyada və 6 min atlı.

Romaya xəbər gəldi ki, iki konsulla birlikdə bütün ordu qəti olaraq qırılmış və bütün hərbi qüvvələr məhv edilmişdir. Romada dəhşətli qorxu və qarışıqlıq yaranmışdı... Demək olar ki, artıq bütün İtaliya Hannibalın xüsusi mülkünə çevrildi.

Истории античности. В 2-х.т. М.1989, т. 2.

Древний Рим. Стр.156-160

Sual və tapşırıqlar:

1. Hannibala Yeni Karfagendən İtaliyaya gəlmək üçün nə qədər vaxt lazıım idi?
2. Hannibalın ordusunun sayı barəsində nə deyə bilərsiniz?
3. Kanna döyüşü nə vaxt olmuşdur?
4. Kanna döyüşünün karfagenlilər və romalılar üçün nəticələrini açıqlayın.

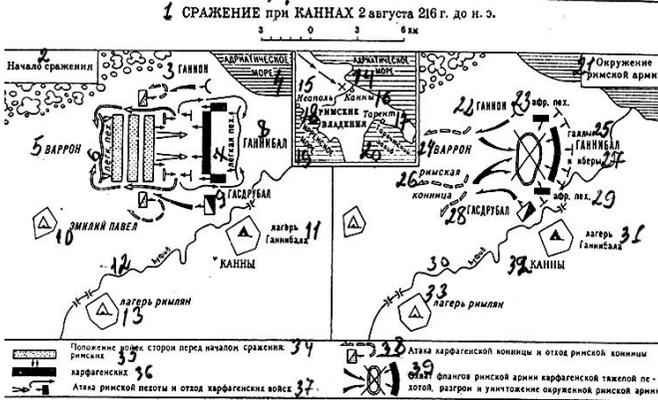

¹ Hannibalın İspaniyadan Alp ətrafına gəlməsi və öz ordusunu Alpin buz bağlamış və keçilməz hesab edilən çığırlarından keçirə bilməsi romalılara qeyri-adi təsir bağışlamışdı

² Kanna döyüşü e.ə. 2 avqust 216-cı ildə baş vermişdi

Sual və tapşırıqlar:

1. İtaliya hansı yarımada da yerləşir?
2. Əvvəllər çox kiçik bir əraziyə nəzarət edən Roma, sonralar öz sərhədlərini hansı yolla genişləndirdi ?
3. Apenində yaşamış hansı xalqların adlarını deyə bilərsiniz?
4. Roma dövləti ərazisində e.ə.III əsrin ortalarına kimi yunanlara məxsus yaşayış məskənlərinin mövcud olmasını xəritəyə əsaslanmaqla sübut edin.
5. Roma dövləti ilə həmsərhəd olan hansı dövlətin adını deyə bilərsiniz?

1. Kanna döyüşü.e.ə.	22. Hannok
2 avqust 216-cı il.	23. Afrika piyadaları
2. Döyüşün başlanğıcı.	24. Varron
3. Hannok	25. Qallar
4. Adriatik dənizi.	26. Roma atlıları
5. Varran.	27. Hannibal və iberlər
6. Yüngül piyadalar.	28. Hasdrubal
7. Yüngül piyada	29. Afrika piyadaları
8. Hannibal	30. Aufid.
9. Hasdrubal	31. Hannibalın düşərgəsi
10. Emili Pavel	32. Kanna
11. Hannibalın düşərgəsi.	33. Romalıların düşərgəsi
12. Aufid.	34. Döyüş ərafəsində tərəflərin ordularının düzülüşü
13. Romalıların düşərgəsi.	35. Romalılar
14. Adriatik dənizi	36. Karfagenlilər
15. Neapol	37. Roma piyadalarının hücumu və Karfagen ordusunun çəkilməsi.
16. Kann	38. Karfagen atlılarının hücumu və Roma atlılarının çəkilməsi.
17. Tarent	39. Roma ordusunun mühasirəyə alınması və məğlub edilməsi.
18. Roma mülkü	
19. Tirren dənizi	
20. Tarent körfəzi	
21. Roma ordusunun mühasirəyə alınması	

Sual və tapşırıqlar:

1. Döyüşən tərəflərin ordularının tərkibi necə idi?
2. Döyüş ərəfəsində Roma və Karfagen ordularının düzülüşündəki fərqi göstərin?
3. Döyüşdə Hannibal hansı taktikadan istifadə etdi?
4. Döyüşün son anlarını təsvir edin.

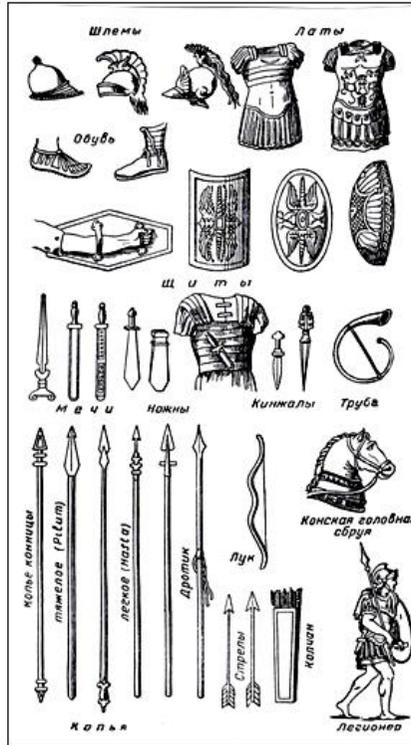
Plutarx III Pun müharibəsinin səbəbləri haqqında

(Katonun) dövlət işində son əməllərindən biri Karfagenin dağıdılması olmuşdur. Əslində Karfageni yer üzündən Kiçik Ssipion silmişdir, lakin romalılar müharibəyə Katonun məsləhət və təkidlərilə başlamışlar və onun başlanması üçün bəhanə aşağıdakı olmuşdur. Karfagenlilər və Numid çarı Masinissa vuruşurdular. Katon bu çəkişmənin səbəbini müəyyən etmək üçün Afrikaya yola düşmüşdü. İş onda idi ki, Masinissa həmişə Roma xalqının dostu olmuşdu... Katon Karfageni romalıların güman etdiyi kimi acınacaqlı və yoxsul vəziyyətdə deyil, çoxlu gənclər və möhkəm kişilərlə, zəngin, hər cür silah və hərbi sursatla dolu vəziyyətdə görmüşdü. Katon qərara aldı ki, indi artıq numidiyalıların işi ilə məşğul olmaq vaxtı deyil, əgər romalılar şəhəri ələ keçirməsələr, yeni təhlükə ilə üz-üzə duracaqlar. O, geri qayıdaraq senatı inandıрмаğa çalışdı ki, əvvəlki məğlubiyyətlər karfagenlilərin qüvvəsini heç də azaltmamışdır, onlar heç də gücsüz deyillər... Romalılarla müharibəyə hazırlaşırlar. Katon deyirdi: «Mənə belə gəlir ki, Karfagen yaşamamalıdır»... Belə sözlər söyləməklə Katon öz məqsədinə çatdı: üçüncü və sonuncu Karfagen müharibəsi elan edildi. Katon hərbi əməliyyatların lap başlanğıcında öldü... Ssipion isə onun fikirlərini həyata keçirdi.

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М. 1962,
стр.161- 162.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Karfagen kim tərəfindən tamamilə yerlə-yeksan edilmişdir?
2. Katon hansı məqsədlə Afrikaya yola düşmüşdür?
3. Katon Karfagendə hansı vəziyyətlə qarşılaşdı?
4. Katon nə üçün romalıların yenidən kalfagenlilərlə döyüşməsinə can atırdı?
5. Masinissa kim idi?

Qədim romalıların silahları

Sual və tapşırıqlar:

1. Roma döyüşçülərinin istifadə etdikləri müdafiə vasitələrini qruplaşdırın.
2. Qalxanların formasını təsvir edin.
3. Trubadan hansı məqsədlə istifadə edilirdi?

4. Nizələrin fərqli cəhətlərini göstərin.
5. Oxların formasındakı fərqi müəyyənləşdirin.
6. Romalı legionerini silahlı vəziyyətdə təsvir edin.

Qrakxlar ailəsində

Korneliya oğlunu özü tərbiyə edirdi. Ata tərəfin qohumlarından və dostlarından heç kim balaca oğlanın tərbiyəsinə qarışmırdı. Halbuki, Qrakxlar nəslində savadlı adamlar çox idi...

Atanın ölümündən sonra Qrakxlar evində həmişə matəm hökm sürürdü.

Beş il ərzində 12 uşaqdan iki oğlan-Tiberi və Qay və qız Semproni qalmış, qalanları ölmüşdü. Lakin baş vermiş bədbəxtlik Korneliyanı sındıra bilməmişdi.

Oğlanlarına o, böyük ümidlər bəsləyirdi. Oğlanları çox yaxşı təhsil alırdılar. Korneliya oğlanları ilə yunan dilində deyil, latınca danışırdı. O deyirdi: «Doğma dili başqa dildən daha yaxşı bilmək lazımdır, çünki biz romalıyıq, vətənin xeyrinə biz çox çalışmalıyıq».

Qadın xoşbəxtlik, şan, şərəf haqqında, öz atası Ssipion Afrikanskinin fəaliyyəti barəsində danışmağı çox xoşlayırdı. O deyirdi : «Sizin babanız vətən üçün böyük şücaətlər göstərmişdir, əbədi şöhrət qazanmışdır»... Onun sözlərində kədər hiss edilərdi. Həssas Tiberi atasının üzünü xatırlayar, göz yaşlarını gizli surətdə silərək başını aşağı salardı. Korneliya özünü elə göstərərdi ki, güya oğlunun həyəcanını hiss etmir və davam edirdi: «Uşaqlar öz ata-babalarının qəhrəmanlığını və cömərtdliyini irsən alırlar».

*История древнего мира в художественно-исторических образах.
М.1968, стр.216-217.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Tiberi və Qay qardaşlarını valideynlərindən hansı tərbiyə edib böyütmüşdür?
2. Korneliya öz uşaqlarına necə təhsil vermişdi?
3. Korneliya öz uşaqları ilə hansı dildə danışırdı və bunun səbəbi nə idi?

4. Korneliya hansı məsələlər barəsində danışmağı xoşlayırdı?
5. Korneliyanın tərbiyəvi söhbətləri sizcə, oğlanlarına necə təsir göstərirdi?
6. Korneliyanın ana dilinə olan məhəbbəti ilə vətənə olan məhəbbəti arasında bir əlaqə görürsünüzmü?

Plutarx Tiberi Qraks və onun fəaliyyəti barəsində

Romalılar qonşu xalqlardan zəbt edilmiş torpaqların bir hissəsini satırdılar, bir hissəsini dövlət mülkiyyətinə çevirirdilər və kiçik ödənc hesabına az əmlaklı vətəndaşların istifadəsinə verirdilər. Varlılar icarə haqqını artırmağa başlayanda və bu yolla yoxsulları onların torpaqlarından sıxışdıranda qanun verildi. Həmin qanuna görə bir vətəndaş 500 yugerdən artıq torpaq sahəsinə malik ola bilməzdi. Bu qanun bir müddət varlıların acgözlüyünə son qoydu və yoxsullara imkan verdi ki, icarə etdikləri torpaqları saxlaya bilsinlər. Lakin varlılar tezliklə yalançı adamlar vasitəsilə özlərini icarəçilərə çevirdilər və nəticədə torpaqların böyük bir hissəsini öz əllərində cəmləşdirdilər. Torpaq sahələrindən sıxışdırılan kəndlilər artıq hərbi qulluğa və öz uşaqlarına lazımi qayğı göstərməyə çox da meyl göstərmirdilər, nəticədə İtaliyada bir tərəfdən azad vətəndaşların azalması, digər tərəfdən qul-barbarların axını hiss edilməyə başlamışdı, varlılar vətəndaşlardan qoparılmış torpaqları qul-barbarların köməyi ilə becərirdilər.

Xalq tribunu seçilmiş Tiberi əvvəlcə qüvvəsini bu məsələnin həll edilməsinə yönəltdi. O, qanun işləyib hazırladı... Bu qanuna görə zorakılıq yolu ilə torpaq ələ keçirənlər onları geri qaytarmalı idilər. Aqrar qanun... təsdiq edildi. Torpaqları yoxlamaq və bölüşdürmək üçün 3 səlahiyyətli şəxs seçildi.

Tiberinin dostları görəndə ki, Tiberinin düşmənləri ona qarşı mübarizədə birləşirlər və onu hədələyirlər, Tiberinin sonrakı il üçün də ikinci dəfə tribun seçilməsini zəruri hesab etdilər, onda Tiberi yeni qanunlar irəli sürüb xalqın mövqeyini öyrənmək istədi. Bu qanunlar... senatın hakimiyyətini zəiflətməli idi. Yeni qanunlar səsə qoyularkən Tiberinin tərəfdarları rəqib tərəfin üstünlük qazanacağını hiss etdiyi üçün digər tribunlara qarşı yönəlmiş kəskin çıxışlara başladılar, bunun

nəticəsində vaxtı uzatdılar, sonra isə yığıncağı sonrakı günə keçirməklə onu buraxdılar. Tiberi tribunadan düşdü, göz yaşları içərisində xalqa müraciət edərək bildirdi ki, düşmənlərinin gecə onun evinə soxulmasından və onu öldürmələrindən qorxur. Bu sözlər sadə xalqa elə təsir etdi ki, onların bir çoxu Tiberinin evinə gəldi və bütün günü onunla keçirdilər...

Ertəsi gün Tiberi Kapitoliyə qalxmaq üçün evdən çıxdı, xalq oraya topladı. Tiberinin Kapitolidə toplaşmış dostlarının göndərdiyi adamlar yanına gələrək inanırdılar ki, hər şey yaxşıdır və o, Kapitoliyə gedə bilər. O., Kapitoliyə qalxanda dostları onun ətrafında sıxlaşdılar ki, tanış olmayan adamlardan kimsə ona yaxınlaşa bilməsin. Bu dövrdə senator Fulvi Flakk görünən bir yerdə durdu və əllə işarə etdi ki, təklidə ona deməyə sözü var. Tiberi adamlara dağılışmağı əmr etdi. Flakk ona yaxınlaşdı və xəbər verdi ki, varlılar onu öldürmək üçün öz aralarında razılığa gəlirlər.

Tiberi bunu yaxında duranlara xəbər verdi, əli ilə uzaqda olanlara onu gözləyən təhlükə barəsində işarə etdi. Bunu gören düşmənlər... Tiberiyə doğru hərəkət etdilər, onu müdafiə edənləri vurmağa başladılar. Tiberi də qaçdı, lakin adamlarla toqquşdu və yığıldı, ayağa qalxanda tribun Publi Satur onun başına zərbə endirdi... Cəmisi 300-dən artıq adam öldürülmüşdü.

Tiberiyə qarşı sui-qəsd yəqin ki, varlıların ona nifrəti nəticəsində yaranmışdı. Bunu Tiberinin cəsədinin təhqir edilməsindən də görmək olar; Tiberinin cəsədini hətta qardaşına da vermədilər və cəsədi digər meyitlərlə birlikdə çaya atdılar.

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М. 1987,
стр.90-96*

Sual və tapşırıqlar:

1. Romalılar qonşu xalqlardan zəbt edilmiş torpaqları necə bölüşdürdülər?
2. Varlılar öz torpaq sahələrini genişləndirmək üçün hansı hiyləyə əl

atdılar?

3. Tiberinin hazırladığı aqrar qanunun mahiyyəti nədən ibarət idi?
4. Tiberinin dostları nə üçün onun ikinci dəfə tribun seçilməsinə istəyirdilər?
5. Dostları və sadə adamlar Tiberini nə üçün sevir və qoruyurdular?
6. Sui-qəsd xəbərini Tiberiyə kim çatdırdı?
7. Tiberinin öldürülməsinin təşəbbüsçüləri kimlər idi?

Appian İtaliyada Spartakın rəhbərliyi altında qulların üsyanı (e.ə.74-71-ci illər) haqqında

Teatr tamaşaları üçün Kapuyədə öyrədilən qladiatorlar içərisində frakiyalı Spartak da var idi. O, əvvəllər romalılarla döyüşmüşdü, əsir düşmüş və qladiatorluğa satılmışdı. Spartak özünün təxminən 70 yoldaşını dilə tutmuşdu ki, azadlıq naminə riskə getsinlər, bu, teatrda öz həyatları ilə risk etməkdən daha yaxşıdır. Onlar gözetçilərə hücum

edərək azadlığa çıxdılar və şəhərdən qaçdılar, Vezuvi dağına toplasdılar. Qaçqın qulları və bəzi kəndliləri öz ətrafına toplayaraq Spartak buradan yaxın yerlərə basqınlar etməyə başladı. Qladiatorlar Enomay və Kriks onun köməkçiləri idi. Spartak qəniməti hamı ilə bərabər bölüşdürdüyü üçün onun ətrafına tezliklə xeyli adam topladı. Ona qarşı əvvəlcə Varini Qlabr, sonra isə Publi Valeri göndərildi... Roma sərkərdələri məğlubiyətə uğradılar. Bundan sonra Spartakın yanına daha çox adam gəldi və ordunun sayı 70 minə çatdı... Romalılar konsulları iki legionla onlara qarşı göndərdilər... Spartak onları məğlub etdi. 120 min piyada döyüşçü ilə Romaya doğru hərəkət etməyə başladı. Lakin Spartak Romaya hücum etmək

planını dəyişdi. O belə hesab edirdi ki, ordusu hələ kifayət qədər döyüş hazırlığına malik deyil.

Dəhşətli müharibənin artıq üçüncü ili gədirdi... Öz mənşəyinə və zənginliyinə görə fərqlənən Krass altı legionla Spartaka qarşı getdi. O, Spartakı məğlub edərək Siciliyaya getmək üçün öz düşərgələrinə qaçanları təqib etdi. Krass onları haqlayaraq Spartakın ordusunu mühasirəyə aldı. Romada mühasirə barəsində məlumat alarkən qladiatorlarla müharibənin uzana biləcəyini biabırçılıq hesab edərək İspaniyadan yenicə qayıtmış Pompeyi ikinci baş komandan seçdilər. Romalılar artıq yəqin etmişdilər ki, Spartak üsyanı ciddi bir işdir, Romadakı hadisələr barəsində məlumat alan Krass qələbənin Pompeyə qismət olacağından qorxaraq Spartaka hücum etməyə tələsdi. Sonuncu da Pompeyin hərəkətə başlamasını bildirmək mənasında Krassa danışıqlara başlamağı təklif etdi. Lakin o, bu təklifi rədd etdi, Spartak risk etməyi qərara aldı. Belə ki, onun kifayət qədər süvarisi yox idi, o, bütün ordusu ilə Brunduzi istiqamətinə yola düşdü, Krass onun ardınca getdi. Lakin Spartak Mitirdat üzərində qələbədən yenicə qayıtmış Lukullun Brunduzidə olduğunu eşidərkən hər şeyin məhv olduğunu başa düşdü, buna görə də öz ordusu ilə Krassa qarşı getdi. Böyük bir döyüş baş verdi. Spartak özü də budundan yaralandı, o dizləri üstə oturaraq qalxanını irəli verib hücum edənləri dəf edirdi... Deyirlər ki, ölənlərin sayını müəyyənləşdirmək mümkün deyil... Spartakın meyidi tapılmadı. Qulların bir hissəsi döyüşdən sonra dağlarda gizləndilər. Krass onlara qarşı getdi. Onlar hissələrə bölünərək romalılarla döyüşdülər. Əsir götürülmüş 6 min nəfər istisna olmaqla bütün üsyançılar məhv edildilər. Əsir düşənlər isə Kanuedən Romaya gedən yol boyunca dar ağaclarından asıldılar.

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима М. 1962.
стр 252-254*

Sual və tapşırıqlar:

1. Sizcə, qladiatorlar teatr tamaşalarında kimləri əyləndirməli idilər?
2. Qladiatorlar Kanuyedən hara qaçdılar?
3. Üsyançıların tərkibi barəsində nə deyə bilərsiniz?
4. Spartakın məğlub etdiyi Roma sərkərdələrinin adlarını söyləyin.
5. Spartak nə üçün Roma şəhərinə hücum etmədi?
6. Krass kim idi?
7. Romalılar nə üçün Pompeyi də qladiatorlara qarşı göndərdilər?
8. Krassın Spartakla son döyüşə tələsməsinin səbəbi nə idi?
9. Döyüşün son anını təsvir edin.

29. ROMA İMPERİYASI

Sezar Rubikonu keçir

Krassın ölümü ilə triumvirat dağıldı¹. Sağ qalan iki nəfər – Pompey və Sezar bir-biri ilə açıq mübarizəyə hazırlaşmağa başladılar. Onların hər ikisi təkhakimiyyətliyə can atırdı. Sezar tələb etdi ki, onun Qalliyada canişinlik müddəti artırılsın. Pompeyə boyun əyən senat isə rədd cavabı verdi.

...Sezar təklif etdi ki, həm o, həm də Pompey eyni zamanda hakimiyyətdən əl çəksinlər və ordunu buraxsınlar. Senat yenidən rədd cavabı verdi. Sezar beş min piyada və üç min atlı ilə sərhəddin yaxınlığında idi, onun əsas qüvvələri Alpın arxasında idi. Lakin o, başa düşürdü ki, müharibənin başlanğıcında əsas əsgərlərin sayı yox, qəfil zərbədir. Sezar Alp ətrafı torpaqları İtaliyanı özündən ayıran Rubikon çayına yaxınlaşdı. Ağır şübhələr içərisində çayın sahilində xeyli dayandı. Nəhayət, çayı keçməyi qərara aldı.

Sezar Romanı tutdu. Pompey özü ordu ilə Brunduziyə qaçdı, lakin burada çox yubanmadı və İlliriyaya yola düşdü. Sezar iki ay ərzində heç bir döyüş olmadan bütün İtaliyaya yiyələndi.

*История древнего мира в
художественно-*

¹ Triumvirat – e.ə.60-cü ildə Pompey, Krass və Sezar arasında senata qarşı birgə mübarizə barəsində səziş imzalanmışdı və bu səziş tarixə I Triumvirat adı ilə daxil olmuşdu. I Triumvirat e.ə.53-cü ildə dağıldı

*исторических
образах, М., 1968.
стр.236-237*

Sual və tapşırıqlar:

1. Triumviratın dağılmasına nə səbəb oldu?
2. Sezar və Pompey arasında düşmənçiliyin yaranmasının səbəbi nə idi?
3. Sezarın Senat qarşısında qoyduğu tələblər hansılar idi?
4. Nəcə oldu ki, Sezar döyüşsüz bütün İtaliyaya yiyələndi?
5. Sezarın özünün və Pompeyin hakimiyyətdən əl çəkməsinə və ordunu buraxmalarına aid təklifinə münasibətiniz? Bu təkliflərin qəbulu nə ilə nəticələnərdi?

Polibi məğlub edilmiş ölkələrin romalıları tərəfindən talan edilməsi barədə

Şəhər tutulduqdan sonra romalıları təxminən belə hərəkət edirlər: talan üçün ya hər manipuldan müəyyən sayda döyüşçü ayrılır, ya da döyüşçülər manipullarla talana gedirlər. Bu məqsədlə heç vaxt ordunun çoxu ayrılmaz, qalan döyüşçülər şəhər daxilində qalırlar, çünki şərait belə tələb edir. Qarət üçün ayrılmış bütün əsgərlər qəniməti legionların düşərgəsinə daşıyırlar. Bundan sonra tribunlar gəliri bütün əsgərlər arasında bölürlər... Beləliklə, əgər ordunun yarısı qarət üçün gedirsə, digər yarısı isə qarət edilənləri mühafizə etmək üçün döyüşə hazır vəziyyətdə qalırsa, qənimətə hərislik üzündən işin pozulması halları heç vaxt olmur. Belə ki, heç kim başqasının təqsiri üzündən qəniməti itirəcəyindən qorxmur, hamı – həm ehtiyatda qalanlar, həm də qarətdə iştirak edənlər bərabər pay alırlar.

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М., 1962,
стр. 157-158*

Sual və tapşırıqlar:

1. İşğal edilmiş şəhərlərin qarət edilməsi üçün romalıları hansı qaydadan istifadə edir?

2. Ələ keçirilmiş qənimət bölüşdürülmək üçün hara daşınır?
3. Ələ keçirilmiş qənimət necə bölüşdürülür?
4. Qənimətin bu cür bölüşdürülməsini ədalətli hesab etmək olarmı?

Dion Kassi

Bospor dövlətində hakimiyyət uğrunda mübarizə haqqında

(Farnak) Mitridatın¹ oğlu idi və Bospor Kimmeriyasına yiyələndi. O, əvvəllər atasının nəzarəti altında olmuş bütün torpaqları geri qaytarmaq fikrinə düşərək Sezarla Pompey arasındakı daxili mübarizə dövründə üsyan qaldırdı. Həmin dövrdə romalılar öz daxili işləri ilə məşğul idilər...(Roma sərkərdəsi K.Dominisi Kalvi üzərində) qələbədən ruhlanaraq Farnak Pontda digər vilayətlərə də yiyələndi, ciddi müqavimətdən sonra Amisi tutub talan etdi... Asiyaya doğru hərəkət etdi. Lakin Bosporada hakim qoyduğu Asandrın² üsyan qaldırdığını eşitdi və bu hücumunu davam etdirə bilməzdi... Asandr romalıların rəğbətini qazanmaq və Bosporu idarə etmək hüququnu onlardan almaq istəyirdi. Bu haqda məlumat alan Farnak ona doğru hərəkət etdi, lakin yolda ikən Sezarla qarşılaşdı və onunla döyüldü. Məğlub olan Farnak dənizə qaçdı və silah gücünə Bospora soxulmaq istədi, lakin Asandr... onu öldürdü. (Sezar) Farnakın romalılarından və müttəfiqlərdən qopardığı bütün vilayətləri özünə tabe etdi...

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М., 1962,
стр.337.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Farnak hansı dövlətin başçısı idi?
2. Farnakın əvvəllər atasına məxsus olan torpaqları geri qaytarmaq uğrunda mübarizəsinin Sezarla Pompey arasında qarşıdurma dövrünə düşməsi sizcə, təsadüfi idimi?
3. Bosporun idarə edilməsini Farnak kimə tapşırırdı?

¹ V Mitridat – Pont hökmdarı (e.ə.121-64)

² Asandr – Farnakın sərkərdəsi. Farnak Sezar tərəfindən məğlub edildikdən sonra Asandr ona qarşı üsyan etmişdi. Sonra Asandrın özü Sezar tərəfindən hakimiyyətdən məhrum edilmişdi

4. Asandrin Farnaka qarşı qiyam etməsinin səbəbi nə idi?
5. Sezarla Farnak arasında mübarizə necə başa çatdı?

Qay-Trakvil senatorlarının sui-qəsdı və Yuli Sezarın öldürülməsi haqqında

Sezara qarşı sui-qəsdə 60-dan artıq adam iştirak edirdi, rəhbərlər isə Qay-Kassi və Brut, Mark və Desim idilər.

Sezar... senatın... iclasına getdi... Sezar əyləşərkən sui-qəsdçilər... onu əhatəyə aldılar, Tilli Kimvr ona yaxınlaşdı... hər iki çiyindən tutdu. Sezar qışqırdı: «Bu ki, zorakılıqdır» və həmin anda da... bir neçə zərbə aldı. O, iyirmi üç xəncər zərbəsi almışdı... heç bir söz söyləmədi, lakin bəziləri deyirlər ki, onun üstünə atılan Mark Brutu görüb yunanca demişdir: «Mənim oğlum, sən də!». Sui-qəsdçilər onun meyidini Tibrə atmaq, əmlakını müsadirə etmək və bütün sərəncamlarını ləğv etmək ümidində idilər, lakin konsul Mark Antonidən və atlıların rəisi Leniddən qorxduqları üçün belə etmədilər.

*История античности. В
2-х т. М., 1989, т.2.,
Древний Рим, стр.443-447*

Sual və tapşırıqlar:

1. Sui-qəsdin başçıları kimlər idi?
2. Sezarı nə üçün öldürdülər?
3. Sezar harada öldürüldü?
4. Sezar neçə yara almışdı?
5. Sezarı öldürdükdən sonra sui-qəsdçilərin məqsədi nə idi və onlar nə üçün bunu həyata keçirə bilmədilər?

Oktavian Avqust

Musiqi səslənirdi. Adamlar əl çalırdı. Oktavian özündən razı halda gülümsəyərək fikirləşirdi: əvvəllər tiran kimi onu sevmirdilər, indi isə vətənin xilaskarı kimi onu sevinclə qarşılayırdılar, halbuki o, heç kimi heç nədən xilas etməmişdi, respublikada uzun müddətli sabitlik vəd edən hakimi – mütləqə

çevrilmişdi. Respublikada? Lakin o, artıq mövcud deyildi, o, Oktavianın təkbaşına hökmdarılığının qurulması ilə məhv olmuşdu. Oktavian isə dövləti respublika adlandırmaqda davam edirdi. Senatı ləğv etməmişdi, əvvəlki qayda-qanunları saxlayırdı, sanki hər şey əvvəlki kimi idi. Əslində adamlar görürdülər ki, bütün hakimiyyət yalnız Oktavianın əlində cəmləşmişdir, lakin onlar Oktavianın hakimi-mütləq olmasına öz etirazlarını bildirmirdilər. Çünki əhali vətəndaş müharibələrindən, yoxsulluq və işsizlikdən bezmişdi.

O, çar torpaqlarını, dini mərasimlər üçün toplanılan vergiləri mənimsəyərək dünyanın ən varlı adamına çevrildi, dostlarını özünə daha çox sıx bağlamaq üçün onlara torpaq sahələri verdi.... O, triumvir Krassdan və hətta Lidiya çarı Krezdən varlı oldu.

История древнего мира в художественно-исторических образах. М., 1968, стр.242.

Sual və tapşırıqlar:

1. Romalıların Oktavianı ikili münasibət bəsləməsinin səbəbi nə idi?
2. Romada respublikanın məhv olmasını necə əsaslandırmaq olar?
3. Əhalidə respublika quruluşunun guya qalması təsəvvürünün yaranması nə ilə bağlı idi?
4. Nə üçün romalıları Oktavianın təkbaşına imperiyanı idarə etməsilə barışdırdılar?
5. Oktavianın böyük var-dövlət sahibi olmasına şərait yaratmış amilləri müəyyənləsdirin.

«İlahi Avqustun əməlləri» haqqında

... Mən öz şəxsi vəsaitim hesabına ordu topladım, onun köməyilə sui-qəsdçi qrup¹ tərəfindən istismar edilən

¹ Burada Mark Antoninin tərəfdarları nəzərdə tutulur

respublikaya azadlığı qaytardım. Buna görə senat... mənə hərbi hakimiyyət (imperium) verdi. Senat mənə propretor¹ kimi konsullarla birlikdə respublikanın təhlükəsizliyini qorumağı tapşırırdı, xalq isə hər iki konsulun məhv olduğu ildə² mənə konsul seçdi.

Mən bütün dünyada, quruda və suda... müharibələr apardım, mərhəmət xahiş edən bütün vətəndaşlara mərhəmət göstərdim. Bağışlanması təhlükəsiz olan yad xalqları məhv etmədim, onları saxlamağı düzgün saydım. Kiçik gəmilər nəzərə alınmadan 6 yüz gəmi ələ keçirdim. Xalqın və senatın tələbi ilə beşinci və altıncı dəfə konsul olarkən mən patrisilərin sayını artırdım. Altıncı konsulluq dövründə siyahıyaalma keçirdim³. Siyahıyaalmaya əsasən romalı vətəndaşların sayı 4 milyon 630 min nəfər idi... İkinci siyahıyaalmaya görə vətəndaşların sayı 4 milyon 233 min, üçüncü siyahıyaalmaya görə 4 milyon 937 min nəfər idi⁴.

Öz şəxsi vəsaitimdən 150 milyon sestersi verməklə dörd dəfə dövlət xəzinəsini müdafiə etdim.

Mən dənizi quldurlardan təmizlədim. Öz ağalarının yanında qaçan və respublikaya qarşı silah qaldıran qullarla mübarizədə mən demək olar ki, 30 min qaçqın ələ keçirdim və onları edam etdirmək üçün öz ağalarına verdim.

Altıncı və yeddinci konsulluq dövründə, vətəndaş müharibəsinə son qoyduqdan sonra ali hakimiyyətin ümumi razılığından istifadə edərək dövləti öz hakimiyyətimdən senat və xalqın sərəncamına verdim. Bu xidmətlərimə görə mən senat tərəfindən Avqust adlandırıldım, mənim evimin qapıları dəfnə yarpaqları ilə bəzədildi⁵...

*Хрестоматия по истории
древнего мира. М., 1953,
том 3, стр.194-196.*

¹ Propretor – proterlərə verilən ad

² Burada konsullar Qay Paps və Avla Qirsiyanın məhv olduqları e.ə. 43-cü il nəzərdə tutulur

³ Bu, e.ə.28-ci ilə aiddir

⁴ II və III siyahıya almalar e.ə. 8-ci və b.e. 14-cü ilində keçirilmişdir

⁵ E.ə. 27-ci il

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənədə əsasən Avqustun özünə və işlərinə münasibət bildirin.
2. Hansı faktlar sizə Avqustun əslində diktatora çevrilməsini söyləməyə imkan verir?
3. Romada əhalinin sayca artması tempinə öz münasibətinizi bildirin.
4. Avqust çox böyük sərvətə hansı yolla yiyələnmişdi?
5. Avqustun qullara münasibəti necə idi?

Qay-Trankvill imperator Tiberi haqqında

Əyalət hakimləri (Tiberiyə) əyalətlər üzərinə vergilər qoymağı məsləhət görəndə, o, cavab verdi ki, yaxşı çoban qoyunları qırxır, onların dərisini soymur».

Tiberi yalan, əsassız ittihamlara əsaslanaraq Qalliya, İspaniya, Suriya və Yunanıstanın tanınmış vətəndaşlarının əmlakını müsadirə etdi. Bir çox icmalar və adamlar şəxsi imtiyazlarını, eləcə də mədənləri istismar etmək və vergi toplamaq hüququnu itirdilər.

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М., 1962,
стр.534.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Tiberi əyalətlər üzərinə vergilər qoyulmasına ehtiyac olmamasını necə əsaslandırdı?
2. Sənəddə adları qeyd edilən ölkələrin məşhur adamlarının əmlakını Tiberi hansı yolla ələ keçirdi?
3. Bir çox icmalar və adamlar hansı hüquqlarını itirdilər?

Roma imperiyasında ordu

Əsgərlərə hərbi xidmət etdikləri yerdə torpaq almaq qadağan edilir ki, əkinçilik qayğısı onların diqqətini yayındırmasın... Torpağı onlar digər əyalətlərdə əldə edə bilirlər. Onlar hərbi işlə əlaqədar gəldikləri əyalətlərdə digərlərinin adına da torpaq ala bilməzdilər. Əgər bu, məlum olarsa, torpaq müsadirə edilir. Yox, əgər heç bir şey məlum deyilsə, tərxisdən sonra əsgər torpağı saxlayır.

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М., 1962,
стр.517.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Əsgərlərin hərbi xidmət keçdikləri yerdə torpaq ala bilməmələrinin səbəbi nə idi?
2. Əsgərlərə xidmət etdikləri əyalətdə başqa adamların adına torpaq almağa icazə verilirdimi?
3. Sənədə əsasən öz fikrinizi söyləyin: sizcə, mövcud qayda hərbi xidmətə marağın zəifləməməsi imkanını saxlayırdımı?

Roma imperiyasında orduda hərbi intizam barəsində

Əsgərlər üçün cəza: çubuq cəzası, pul cəriməsi, mükəlləfiyətlər qoyulması, xidmət növünün dəyişdirilməsi, rütbənin aşağı salınması, ordudan biabırcasına qovulmaq... Düşmənin hücumu zamanı kim kəşfiyyatdan qaçıbsa, edama məhkum edilir. Qarnizon xidməti zamanı kim öz postunu tərk edərsə,

çubuq cəzası alır, yaxud rütbəsi aşağı salınır. Rəisin yanında qarovulxanadan kim gedirsə, fərari sayılır. Əgər eyni vaxtda çox adam fərarilik etmişdirsə, sonra isə qayıtmışsa onların rütbəsini aşağı salmaq, müxtəlif qarnizonlarda yerləşdirmək lazımdır... Əgər kimsə təsadüfən yolda düşmən tərəfindən tutulubsa, onun keçmiş həyatını öyrənib bağışlamaq, xidmət müddəti başa çatdıqdan sonra isə onu veteran hesab etmək olar. Müharibədə silahını itirən, yaxud onu satan əsgəri edam edirlər, yaxud bağışlanarkən (onun) xidmət növünü dəyişirlər...

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М., 1962,
стр.516.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Roma ordusunda ölüm cəzası hansı hallarda tətbiq edilirdi?
2. Kimlər fərari sayılırdı?
3. Kütləvi fərarilik zamanı hansı cəza tətbiq edilirdi?
4. Müharibədə silahını itirən, yaxud onu satan əsgər necə cəzalandırılırdı?
5. Roma ordusundakı hərbi intizama münasibət bildirin.

Varron Roma imperiyasında kənd təsərrüfatı haqqında

...Mən sahələrin hansı vasitələrlə becərilməsi barəsində danışacağam. Bu vasitələri bəziləri iki hissəyə bölür: insanlar və əmək alətləri; bunlarsız torpağın becərilməsi mümkün deyil. Digərləri inventarları üç hissəyə bölürlər: aydın nitqə malik olanlar, aydın səs çıxara bilməyənlər və karlar. Birinci qrupa qullar, ikinciyə öküzlər, üçüncüyə arabalar daxildir. Bütün tarla qullar, yaxud azad adamlar, ya da bunların hər ikisi tərəfindən becərilir. Azad adamlar (tarlanı) ya özləri, ya da mühüm işləri yerinə yetirən muzdurların vasitəsilə becərilirlər... Qeyri-münasib sahələri qulların yox, muzdurların köməyi ilə becərmək lazımdır... İşçilər 22 yaşdan cavan olmamalı, əkinçiliklə tanış olmalıdırlar.... Bunlar nə qorxaq, nə də azğın olmalıdırlar... eyni millətdən olan çox qulu əldə etmək lazım deyil, çünki bu evdə toqquşmanın yaranmasına səbəb olur.

...Malikanəsi olan hər bir şəxs təsərrüfatın hər iki sahəsi: həm əkinçilik, həm də maldarlıqla məşğul olmalı, hətta ev quşları və balıq yetişdirməlidirlər. Buradan böyük gəlir əldə etmək mümkündür.

İri buynuzlu qaramal üçün yaşlı, xırda buynuzlu qaramal üçün uşaq çobanlar lazımdır. Bunların hər ikisi həyatlarını dağlıq otlaqlarda keçirərək malikanədə yaşayan qullardan daha möhkəmdir; dağ otlaqlarında gəncləri görmək mümkündür, lakin onlar da silahlıdılar, malikanədə qaramalı nəinki oğlanlar, həm də qızlar otarırlar. Bütün çobanlar...baş çobanın nəzarəti altında olurlar; o, digərləri ilə müqayisədə yaşlı və təcrübəli olmalıdır, çünki digərləri yaşca böyük və bilikli adama daha tez qulaq asırlar.

.... Çobanlar sağlam və cəld, qaramalı vəhşi heyvanlardan və quldurlardan qorumağı bacaran adamlar içərisindən seçilməlidirlər... Hər cür tayfa qaramal bəsləməyə qadir deyil, qallar isə yaxşıdır, qoy onlar atlara, qatır və eşşəklərə baxsınlar...

*Хрестоматия по истории
Древнего Рима. М., 1962,
стр.516.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Romada torpağın becərilməsi üçün lazım olan vasitələr hansı qruplara bölünmüşdü?
2. Əkin sahələrinin becərilməsində kimlərin əməyindən istifadə edilirdi?
3. Qeyri-münbit sahələr sizcə, nə üçün qullar yox, muzdurlar tərəfindən becərilməli idi?
4. Təsərrüfat işlərinə qəbul zamanı hansı cəhətlər nəzərə alınırdı?
5. Çobanların seçilməsi zamanı nələrə nəzərə almaq lazım gəlirdi?
6. Sizcə, kənd təsərrüfatı haqqında verilən bu təkliflərlə razılaşımaq olarmı? Cavablarınızı əsaslandırın.

30. ROMA MƏDƏNİYYƏTİ

Roma şairi Vergilinin «Eneida» poemasından

*İki donanma görünür aralıqda, gəmilərin
Döyülmüş mis sinələri parıl-daşır...
Budur Avqust arxasında döyüşməyə təhrik edir
İtaliyanın rəşadətli oğullarını,
Senatı və bütün xalqı,
Budur Şərqin müzəffəri Antoni Qırmızı dənizdən
Qorub gəlir sayagəlməz qənimətlə, bayraqdarla, geyimlərlə.
Minlər ilə avar yarır ləpələri, gəmilərin
Sivri döşü parçalayır dalğaları, su çalxalanır.
Səpələnir uçur oxlar və mizraqlar, gur məşəllər*

Tökülmədə hər tərəfə...

*Zəfərlərlə daxil olur Avqust Roma şəhərinə,
Ucaldaraq şəhərdə o, əzəmətli üç yüz altar¹.
Allahlara həsr elədi ölməz olan öz andını.
Küçələrdə oyunlardan, alqışlardan bərk səs-küy var,
...Dilləri də, paltarı da, silahı da başqa-başqa,
Gedir uzun cərgələrlə məğlub olmuş neçə tayfa.*

*Korovkin F. Qədim dünya tarixi
V sinif, Bakı, 1982, s.220*

Sual və tapşırıqlar:

1. Əsərdə Roma imperatorlarından hansının döyüş həyatı tərənnüm olunmuşdur?
2. Sizcə, əsərdə Oktavian Avqustun hansı döyüşü təsvir edilir?
3. Döyüş necə başa çatmışdı?
4. Avqustun qanunları Roma şəhərində necə qarşılanmışdı?

¹ Altar – qurban vermək üçün yer

«Yalançı Roma imperatoru»

Əgər bir qulun ehtiramsız hərəkətinə vaxtında tədbir görülməseydi, həmin ildəcə dövləti çaxnaşmaya salacaq və daxili müharibələrə səbəb olacaq idi. Aqrippi Postumun¹ Klement adlı bir qulu Avqustun vəfat etdiyini öyrənib, qula bənzəməyən bir görkəmdə Planziya adasına getmək – orada hiylə və ya güclə Aqrippini oğurlamaq və alman ordularına qaçırmaq fikrinə düşdü. Onun bu cəsur niyyətlərinə yük gəmisinin ahəstə gedişi mane oldu: eyni zamanda Aqrippi öldürüldüyünə görə o, daha müdhiş və daha təhlükəli niyyətlərə əl ataraq, onun cənazəsini oğurlayır və Erturi burnundakı Kozaya² gətirir, özü isə – yaşı və görkəmi ilə ağasına çox oxşadığından, saç-saqqalı uzanana kimi xəlvəti yerlərdə gizlənir. Elə bu vaxt onun yalnızlıq dövründə yoldaşlarından bu məqsəd üçün yararlı olan adamların vasitəsilə belə bir şaiyə yayır ki, Aqrippi sağdır. Bütün qadağan olunmuş işlər kimi, əvvəllər bu barədə də gizli danışıqlar gedir: bir az keçəndən sonra naməlum bir istiqamətdən yayılan bu şaiyə ən avam və ya səbirsizliklə çevriliş həsrətini çəkən adamlar arasında inam yaradır. Amma Klement özü də açıq görünməkdən və ya yeni yerlərdə həddindən artıq qalmaqdan çəkinir.

Yalnız qaş qaralan vaxtı xüsusi yerlərdə görünməyə başlayır, lakin həqiqət, - tədric ilə, yalan isə, - sürətliyi və qeyri-müəyyənliyi ilə qüvvələndiyi kimi, o da öz haqqında yayılan şaiyələrdən gah uzaqlaşır, gah da onları qabaqlayırdı.

Bu arada İtaliyada belə bir söhbət gedirdi ki, guya allahların mərhəməti sayəsində Aqrippi xilas edilmişdir; Romada buna inanırdılar. Artıq, camaatın böyük çoxluğu deyirdi ki, o, Ositiyaya gəlmişdir. Romada bu barədə gizli böyük yığıncaqlarda danışırdılar; Tiberi³ isə özlüyündə həmin qulu hərbi qüvvə ilə cilovlanmağınımı, yoxsa bu boş dəmdəməkiliyin öz-özünə puç olub gedəcəyinə imkan

¹ *Aqrippi Postum – imperator Avqustun sərkərdəsi olmuş və onun qızı Yuliana ilə evlənmişdi*

² *Koza – liman şəhəri*

³ *Tiberi – Roma imperatoru*

verməyinmi lazım olduğunu qət edə bilmirdi. Həya ilə qorxu arasında tərəddüd edərək, o gah düşünürdü ki, heç bir şeyə etinasız yanaşmaq olmaz, gah da güman edirdi ki, hər şeydən qorxmaq lazım deyil. Nəhayət, o, bu işi Sallusti Krispə həvalə edir. Sallusti öz asılılığında olan adamlardan iki nəfərini seçir (bəziləri onların əsgər olduqlarını xəbər verir) və onlara tapşırır ki, Klementin yanına gedərək özlərini sui-qəsdə əli olan adamlar kimi təqdim etsinlər, pul versinlər, sadıq qalacaqlarını və hər cür təhlükəli işlərdə iştirak edəcəklərini vəd etsinlər. Onlar əmri olduğu kimi yerinə yetirirlər, sonra onlar bir gecə Klementin ehtiyatsızlıq etdiyini görüb, özləri ilə kifayət qədər dəstə götürərək onun ayağını sarıdılar və ağzını bağlayaraq saraya gətirdilər.

Tiberinin: «Sən hansı yolla Aqrippi oldun» - sualına, deyirlər o; «Sən Sezar olan kimi» - cavabını vermişdir. Onu həmfikirlərini ələ verməyə heç cür məcbur edə bilmədilər. Tiberi onu camaaat içərisində edam etməkdən çəkinərək sarayın tənha bir yerində öldürməyi və meyidini gizlicə çıxarıb atmağı əmr edir. Hərçənd hökmdarın ailəsindən olan bir çox şəxslərin, eləcə də atlıların və senatorların Klementi vəsaitlə müdafiə etdiklərini də deyirlər, lakin bu barədə heç bir şey məlum deyil.

Roma ədəbiyyatı tarixi
(tərtib edən İ. Sultanlı)
Bakı, 1959, s.432-433

Sual və tapşırıqlar:

1. Klement adlı qul nə üçün ağası Aqrippini oğurlamaq fikrinə düşmüşdü?
2. Aqrippinin guya sağ olması barəsində şayiələr yaymaqda məqsəd nə idi?
3. Klement necə ələ keçirildi?
4. Tiberi kim idi?
5. Tiberi nə üçün Klementi xalq qarşısında edam etdirmədi?
6. Vaxtında tədbir görülməsəydi, dövləti çaxnaşmaya salacaq qul kim idi?

Şair Fedrin «Qurbağa və öküz» şeiri

Acizlər güclülərdən ibrət alsa məhv olar –
Çəmənlikdə rast gəldi öküzə bir qurbağa,
Onun böyüklüyünə həsəd edib bu lovğa,
Şişirdib dərisinin bütün qırışlarını
Dedi uşaqlarına:
Böyüyəmmi öküzdən?

- «Yox» cavab verir onlar.

Bu dəfə artıq gərəkək dərisini
Lap şişirdir özünü –
Sual edir yenidən:

- Bəs indi kim böyükdür?

- Öküz böyükdür!

Bu lap hirsələndirdi axmağı
Kinlə yığıb özünü, butun var qüvvəsilə
Gərmək istəyir özünü... Tab gətirməyir
Yerində çabalayır.
Yıxılır torpaq üstə –
Qəzəbindər partlayır.

Romalıların tanıdıqları yer

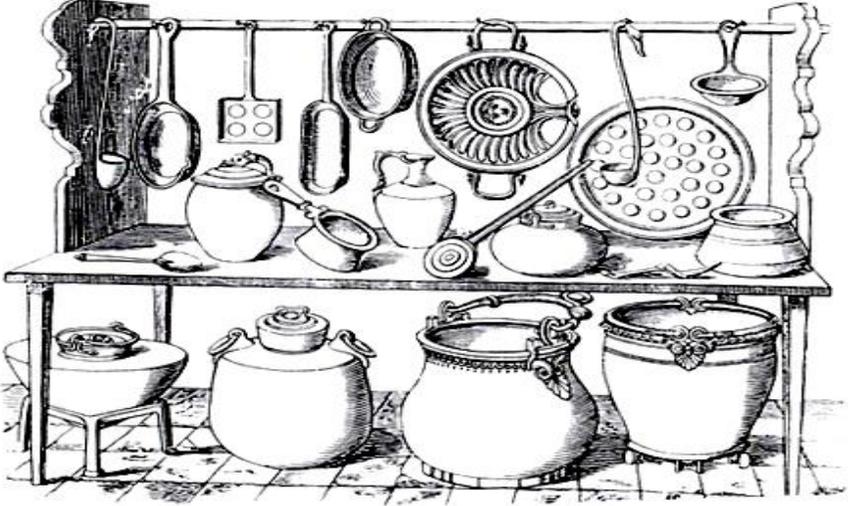
*Roma ədəbiyyatı tarixi
(tərtib edən İ.Sultanlı),
Bakı, 1959, s.423*

1. Atlas dağları
2. Yuli Martin
3. Ay dağları
4. Diogen
5. Roma düşərgəsi

- a) B.e. I əsrinin yolları;
- b) b.e. II əsrinin yolları;
- c) Kəhraba yolları;
- d) b.e. I əsrdə Strabona məlum olan ərazi;
- e) Roma imperiyası

Sual və tapşırıqlar:

1. Romalıların eranın ilk əsrlərinə kimi hansı qitələrdə olmuşdular?
2. Romalıların müxtəlif yerlərə səyahətləri ilə onların xarici siyasəti arasında hansı əlaqələr ola bilərdi?
3. Kəhrəba yolu hansı qitədə idi?
4. Xəritədə Roma imperiyasının ərazisini göstərin.

Bürüncdən hazırlanmış ev əşyaları

Sual və tapşırıqlar:

1. Ev əşyalarını qruplaşdırın.
2. Ev əşyalarının quruluşu və zahiri görünüşü Romada sənətkarlığın inkişafı barəsində hansı nəticələrə gəlməyə imkan verir?
3. Ev əşyaları hansı əlamətlərinə görə fərqlənir?

31. ROMA İMPERİYASININ TƏNƏZZÜLÜ: ROMA İMPERİYASININ SÜQUTU

Petroninin (I əsr) «Satirikon» əsəri və Romanın sosial-mənəvi həyatı (əsərdə azad edilmiş və varlanmış keçmiş qul Trimalxionun həyatından danışılır)

Trimalxionun torpağından bir quş belə səkə bilməz.

Onun külli miqdarda pulu vardır. Belə ki, hər hansı bir dövlətlinin pulundan onun çox pulu var. Hələ mən onun nə qədər qul-qarabaşı olduğunu demirəm... Bu qul-qarabaşların heç onda birisi öz ağalarının üzünü belə ... görməmişlər... Nə istəsən evində vardır... Quş südü belə istəsən burada taparsan... Afinadan sifarişlə arı gətirdi... Hindistana yazmışdı ki, onun üçün göbələk növündən olan... toxum göndərsinlər.

...Ağam mənə (burada Trimalxion özü danışır – T.İ.) Sezarın varisi etdi, mənə senator malikanəsi bağışladı. Lakin insanın gözü heç şeydən doymur... Ticarətə başladım... birinci səfərimdə on milyona qədər pul qazandım. Bu pula ağamın əvvəlki torpaqlarını satın aldım... ev tikdirdim, qul və mal-qara sahibi oldum.

Dövlətli olandan sonra isə hər şeyi, ticarəti atdım. Bütün işlərimi azad etdiyim qullar vasitəsilə görürdüm... Əgər assın varsa, hakim sənə dostun olacaqdır... Əvvəllər nə idim – qurbağa, indi isə ... padşah olmuşam.

*Roma ədəbiyyatı tarixi
(tərtib edən İ.Ə. Sultanlı),
Bakı, 1959, s.414-416.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Trimalxion əvvəlcə kim olmuşdur?
2. Trimalxionun çox varlı olmasını hansı faktlar göstərir?
3. Trimalxion var-dövləti hansı yolla əldə etmişdir?
4. Trimalxionun «İnsanın gözü heç nədən doymur» fikrinə əsasən ona qiymət verin.

Konstantinopolun əsasının qoyulması

330-cu ildə barbarlar romalıları, xüsusilə qərbdə daha çox sıxışdırmağa başladılar. İtaliyanın özünə bir-birinin ardınca zərbə endirərək Romanın hakimiyyəti altında olan torpaqlara yiyələnməyə başladılar. Məhz həmin dövrdə Konstantin Qızıl Buynuzla Mərmərə dənizi arasındakı yarımada, Bosfor boğazının Aralıq dənizini Qara dənizlə birləşdirdiyi yerdə Şərqi Roma imperiyasının yeni paytaxtının əsasını qoydu.

Narahat Avropanın qərbindən və şimalından şərqlə gedən böyük yol da məhz buradan keçirdi.

Ticarət əhəmiyyətindən əlavə yeni paytaxt həm də müdafiə və hücum üçün daha əlverişli strateji məntəqə idi.

История древнего мира в художественно-исторических образах. М., 1968, стр.265.

Sual və tapşırıqlar:

1. Konstantinopol nə üçün Şərqi Roma imperiyasının paytaxtı adlandırıldı?
2. Roma imperiyasının paytaxtının şərqlə köçürülməsinin səbəbləri nə idi?
3. Konstantinopol şəhəri harada salınmışdı?
4. Konstantinopolun strateji və iqtisadi cəhətdən əlverişli ərazidə yerləşdiyini əsaslandırın?
5. Konstantinopol şəhəri indi necə adlanır?

İmperator Konstantinin 337-ci il reskriptindən

Şəhərlərdə yaşayan sənətkarlar bütün mükəlləfiyyətlərdən azad edirlər, belə ki, sənətkarlığın öyrənilməsi üçün boş vaxt lazımdır, bundan əlavə sənətkarlar özləri də təkmilləşməyi və öz oğlanlarını öyrətməyi arzu edirlər.

Практикум по истории древнего мира. Вып.2. М., 1988, стр.170-171.

Sual və tapşırıqlar:

1. Sənətkarların mükəlləfiyyətlərdən azad edilməsinin səbəbi nə idi?
2. Buna əsasən Şərqi Roma imperiyasında sənətkarlığın inkişafı haqqında proqnoz verə bilərsinizmi?

Ammian Marsellinin qotların üsyanı və Adrianopol döyüşü (378-ci il) haqqında

Alavivin rəhbərliyi altında olan qotlar Dunay sahilində yerləşdilər və Valentinin yanına elçilik göndərib onları qəbul etməyi xahiş etdilər; onlar vəd etdilər ki, özlərini sakit aparacaq, şəraitin tələb edəcəyi vaxt köməkçi dəstələr verəcəklər... İmperatordan Dunayı keçmək və Frankiyada məskunlaşmaq icazəsi alan barbarlar gecə və gündüz gəmilərlə, qayıqlarla çayı keçməyə başladılar.

Lupisin¹ Alavivi və Fritiqerini ziyafətə dəvət etdi. O... barbarları şəhər divarlarından uzaqda saxlamışdı, onların qarşısında silahlı qaraul qoymuşdu... Şəhərə buraxılmayan barbarlarla şəhərlilər arasında böyük deyişmə baş verdi və iş dalaşmaya gətirib çıxardı. Öz yerlilərinin bir neçəsinin tutulmasını eşidən barbarlar əsgərləri qırdılar və öldürülənləri yığdılar. Bu haqda gizli surətdə Lupisin məlumat aldı, öz çarlarını qorumaq məqsədilə saray qarşısında duran silahlı barbarların öldürülməsini əmr etdi. Divar arxasında toplaşan qotlar bu xəbəri həyəcanla qarşıladılar, kütlə bildirdi ki, həbs edilmiş çarlarının intiqamını alacaqlar. Ələ keçirilənlərlə bir yerdə girov kimi qalmaqdan ehtiyat edən Fritiqeri bildirdi ki, əgər ona öz rəhbərlərinin öldürülməsini güman edən xalqla görüşməyə və onları sakitləşdirməyə imkan verilməsə, vəziyyət təhlükəli xarakter alacaq... İcazə alaraq onların hamısı çıxdı və sevinclə qarşılandılar. Onlar atlara minərək hərbi fəaliyyətə başlamağı qərara aldılar... Kəskin döyüş başladı. Lupisin onlara qarşı durmaq üçün tələm-tələsik ordu topladı... O, şəhərdən on mil kənarda döyüşə hazır vəziyyətdə durdu. Bunu gören barbarlar hücumla atıldılar... Qanlı döyüşdə bayraq

¹ Alarix Romaya 24 avqust 410-cu ildə gəlmişdi

itirildi, komandirlər məhv oldu. Bundan sonra düşmənlər heç bir müqavimətə rast gəlməyərək hər yerdə dolaşmağa başladılar.

...Fritiqeri... zəngin vilayətləri soyub-talamağı təklif etdi... Bu planı bəyənən qotlar Frakiyanın bütün sahillərinə yayıldılar... Onlara qızıl mədənlərinin ağır mükəlləfiyyətlərə dözə bilməyən çoxlu işçiləri də qoşuldular... Avqustun doqquzunda (İmperator Valentinin) ordusu sürətlə barbarlara qarşı irəlilədi. Arabalar və yüklər Adrianopol divarları yanında yerləşdirilmişdi... Romalı sərkərdələr öz ordularını döyüş qaydasında düzməyə başladılar: süvarilərin sağ cinahı irəli çıxarıldı, piyadaların böyük bir hissəsi isə ehtiyat qüvvə kimi arxada saxlanıldı...

...Hər tərəfdən silah taqqustı eşidildi, oxlar uçdu... Döyüş qızıxdı. Sol cinah qotların düşərgəsinə soxuldu. Lakin o, qalan atlılar tərəfindən müdafiə edilmədi... və geriyyə atıldı. Barbarların təzyiqi nəticəsində bizim (yəni, romalıların – T.İ.) döyüş xəttimiz tamamilə pozuldu və adamlar qaçmağa başladılar.

*Хрестоматия по истории
древнего Рима. М., 1962,
стр.622-624.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Qotların imperator Valentinin yanına elçilik göndərməkdə məqsədləri nə idi?
2. Tarixdən aldığınız biliklərə əsaslanaraq aydınlaşdırın: qotlar hansı hadisədən sonra romalılarından kömək istədilər və Valentin onların təklifini qəbul edərkən hansısa bir məqsəd güdürdümü?
3. Hansı hadisə qotların silaha əl atmasını sürətləndirdi?
4. Fritiqeri girovluqdan xilas olmaq üçün hansı vasitəyə əl atdı?
5. Adrianopol döyüşü nə vaxt oldu?
6. Romalılar öz ordularını necə düzmüşdülər?
7. Döyüş necə qurtardı?
8. Valentin qotların Frankiyada məskunlaşmasına icazə verməkdə səhv etməmişdirmi?

İordan qotların Alarixin rəhbərliyi altında Romaya yürüşü haqqında

... Alarix... ordunu qaldıraraq... Pannoniya və Sirmiyani keçərək İtaliyaya daxil oldu. Vestqotların ordusu Ravennanın hüdudlarına yaxınlaşarkən sərhəddə olan imperator Qonorinin yanına səfirlik göndərdilər; əgər o, qotlara dinc yolla İtaliyada məskunlaşmağa icazə versə, onlar Roma xalqı ilə dinc şəraitdə yaşayacaqlar. Əgər buna icazə verilməzsə, məsələni müharibə yolu ilə həll etmək lazımdır, qalib gələn də hökmdarlıq etsin... Lakin imperator hər iki təklifdən ciddi narahat oldu; o, qotları İtaliya hüdudlarından hansı yolla qovmağı müəyyənləşdirmək üçün Senatı çağırdı. Nəhayət, onun başına belə bir fikir gəldi. Əgər Alarix bacarırsa, qoy öz tayfası ilə imperatorun əslində itirdiyi uzaq Qalliya və İspaniyani öz əlinə keçirsin... Qotlar bununla razılaşdılar və onlara verilən torpaqlara yola düşdülər. Onların getməsindən sonra qotlar İtaliyaya heç bir ziyan vurmamışdılar. İmperator Qonorinin kürəkəni patrisi Stilixon gizli surətdə Polenti şəhərinə getdi... qotlarla döyüşə atıldı. Qəflətən onu görən qotlar əvvəlcə vahiməyə düşdülər... Lakin sonra öz qüvvələrini cəmləşdirib Stilixonu qaçmağa məcbur etdilər, sonra isə istiqaməti dəyişərək İtaliyanın Liquriya əyalətinə qayıtdılar. Orada qənimət ələ keçirdilər, sonra bir sıra yerləri soyub-taladılar və Romaya qədər irəlilədilər. Nəhayət, Romaya daxil olub Alarixin əmri ilə qarətlə məşğul oldular, lakin yangın törətmədilər, müqəddəs yerlərdə təhqiramiz hərəkətlərə yol vermədilər. Onlar Romadan çıxıb Kampani və Lukani əyalətlərinə hərəkət etdilər.... Brittiyevə çatdılar. Burada onlar uzun müddət qaldılar və Siciliyaya, oradan isə Afrika torpaqlarına getmək ümidində idilər.

*Иордан. О происхождении
и деяния готов. М., 1969,*

Sual və tapşırıqlar:

1. Ravennaya yaxınlaşan qotlar imperator Qonorinin yanına hansı təkliflərlə səfirlik göndərdilər?
2. Qonori bu təkliflərdən nə üçün imtina etdi?
3. Roma imperatoru nə üçün Qalliya və İspaniyanı qotlara vermək fikrinə düşdü?
4. Qotların yenidən İtaliya ərazilərinə qayıtmalarına hansı hadisə səbəb oldu?
5. Roma nə vaxt qotlar tərəfindən tutuldu?
6. Tarixçi İordanın qotlara münasibəti barəsində nə deyə bilərsiniz?

Zosima Romanın qotlar tərəfindən mühasirəyə alınması haqqında

Romada qərara alındı ki, mühasirəyə alınanların barışığa razı olduqlarını xəbər vermək üçün düşmənin yanına (yəni qotların – T.İ.)səfirlik göndərsin.... Səfirlik Alarixin yanına gələrkən Alarix onları dinlədi... bildirdi ki, Romanın mühasirəsindən o vaxt əl çəkəcək ki, şəhərdə olan bütün qızıl və gümüş ehtiyatını, barbarlardan olan qulları, şəhərdə tapa biləcəyi ev əşyalarını əldə etsin.

O, bu sözləri deyərkən səfirlərdən biri qeyd etdi ki, əgər Alarix hər şeyi özünə götürürsə, Roma şəhərində yaşayanlara nə saxlamış olur? Alarix dedi: «Həyat». Belə cavab alan səfirlər xahiş edirlər ki, necə hərəkət etmək məsələsilə bağlı mühasirədə olanlarla məsləhətləşməyə icazə verilsin. Barışığa razı olan səfirlər Alarixin dediklərini mühasirədə olanlara çatdırırlar.

Yenidən Alarixin yanına səfirlik göndərilir, uzun danışıqlardan sonra qərara alınır ki, Roma 5000 min funt qızıl, 30 min funt gümüş, 400 min ipək köynək, qırmızı rənglə boyanmış 3 min qoyun dərisi, 3 min funt istiot verməlidir...

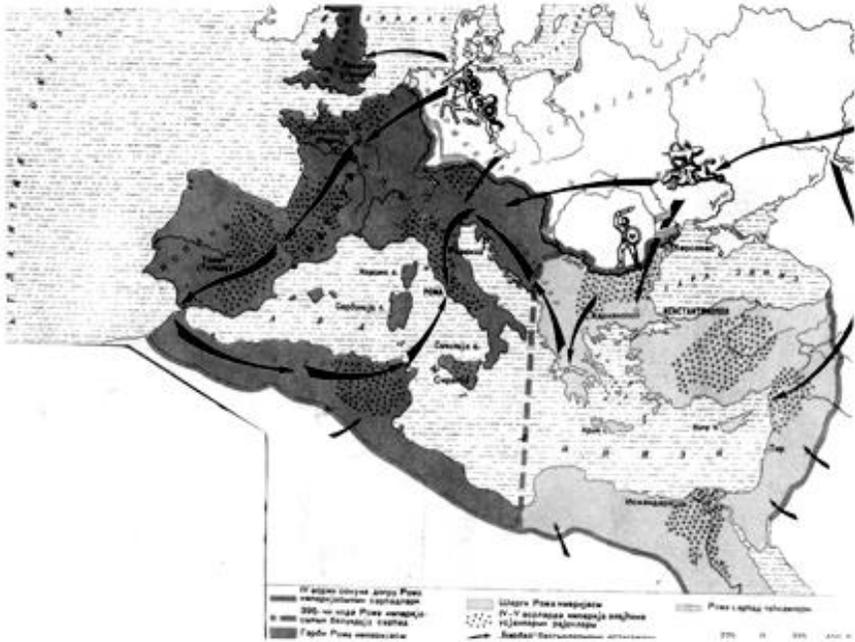
Azadlıq əldə etmək üçün tələb olunan pul toplandıqdan sonra imperator (Qonorinin) yanına səfirlik göndərmək qərara alındı, səfirlik gələcək sülh barəsində onunla məsləhətləşmə

aparmalı və bildirməli idi ki, Alarix nəinki pul, həm də girov kimi Roma əyanlarının oğlanlarını istəyir, qotlar bu şərtlərlə sülh bağlamaqla yanaşı romalılar əleyhinə düşmənçilik mövqeyindən çıxış edənlərə qarşı romalılarla birlikdə mübarizə aparmaq üçün imperatorla hərbi ittifaq yaratmaq istəyirlər. Hökmdar bu şərtlərlə sülh bağlanılmasını qəbul etdi... Barbarlara ödənc pulu verildi. Romada olan qullara gəldikdə isə onların demək olar ki, hamısı ... şəhərdən qaçaraq barbarlara qoşuldular...

*История средних веков.
Хрестоматия. В. 2-
частях. Часть 1. (V-XV
века) М., 1988, стр.22-23*

Sual və tapşırıqlar:

1. Romalıların səfirləri qotların yanına birinci dəfə gələrkən Alarix hansı şərtlərlə Romanın mühasirəsindən əl çəkəcəyini bildirdi?
2. Alarixin şərtlərini eşidən romalılar nə dedilər?
3. Romalılarla qotlar arasında sülh müqaviləsi üçün Roma nə qədər ödənc pulu verməli idi?
4. Müqavilənin hansı şərti romalıların mənafeyinə uyğun idi?
5. Romada olan barbar qulların müqəddaratı necə oldu?

Sual və tapşırıqlar:

1. Roma imperiyası nə vaxt bölündü?
2. Roma imperiyasının qonşuları kimlər idi?
3. Roma imperiyasına hansı xalqlar hücum edirdi?
4. Parçalanana kimi Roma imperiyasının paytaxtı hansı şəhər idi?
5. Roma imperiyasının tərkibinə hansı ərazilər daxil idi?
6. Roma imperiyasında üsyan baş vermiş rayonları göstərin.

İordan Qərbi Roma imperiyasının süqutu haqqında

Torkilinqlərin kralı Odoakr¹ skifləri, herulları və müxtəlif tayfalardan olan köməkçi dəstələri özü ilə gətirərək İtaliyanı tutdu². Orestis³ öldürüldü, onun oğlu Avqustulu hakimiyyətdən

¹ Odoakr – 476-493-cü illərdə İtaliyanı idarə etmişdir. Onun mənşəyi barəsində müxtəlif fikirlər vardır. Bəziləri onu hun, bəziləri got, ruq, skir və s. hesab edirlər

² Odoakr 476-cı ildə İtaliyanı tutaraq Qərbi Roma imperiyasına son qoydu

³ Avqustuldan əvvəlki Roma imperatoru, Avqustulun atası

saldı və Kampaniyadakı Lukullan qəsrində yaşamağa göndərdi.

*Иордан. О происхождении
и деяния готов. М., 1969,
стр. 114.*

Sual və tapşırıqlar:

1. Odoakr haqqında nə deyə bilərsiniz?
2. Roma imperiyası nə vaxt süqut etdi?
3. Odoakrın imperator Avqustulu öldürməyib Lukullan qəsrinə göndərməsini necə qiymətləndirirsiniz?

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Ön söz	3
1. İbtidai yığımla məşğul olanlar və ovçular	5
2. İbtidai əkinçilik və maldarlıq. İbtidai əmək bölgüsü	8
3. İbtidai icmadan mədəniyyətə	12
4. İl hesabı	13
5. Qədim Misir dövlətinin yaradılması	15
6. Qədim Misir dövlətinin yüksəlişi və tənəzzülü	20
7. Qədim Misir mədəniyyəti	27
8. Qədim şumerlər	33
9. Qədim Babil padşahlığı	49
10. Finikiya. Aşşur	57
11. Urartu	60
12. İskitlər	66
13. Midiya	75
14. İran	80
15. Qədim türklər	86
16. Qədim hunlar	91
17. Mərkəzi Asiya – qədim Türkünstan dövlətləri	100
18. Qədim Çin	107
19. Parfiya	113
20. Qədim Hindistan	121
21. İlk Yunan dövləti	131
22. Yunan şəhər dövlətləri	135
23. Yunan-İran müharibələri	143
24. Yunanıstanda quldarlığın inkişafı	151
25. Yunanıstanın mədəniyyəti	157
26. Yunanıstanın tənəzzülü və makedoniyalı İsgəndər dövləti	165
27. Qədim Roma respublikasının qurulması	170
28. Roma işğalları və Romada quldarlığın inkişafı	178
29. Roma imperiyası	187
30. Roma mədəniyyəti	196
31. Roma imperiyasının tənəzzülü: Roma imperiyasının süqutu	201

Kompüter dizaynı: Dürdanə Mirtağızı

Kompüter yığımı: Elnarə Mirtağızı